

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МУЛЯВКА ВІКТОРІЯ ЄВГЕНІВНА

УДК 341.123:341.217

ДИСЕРТАЦІЯ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 Вікторія МУЛЯВКА

Науковий керівник: Дір Ігор Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент.

Ужгород – 2026

АНОТАЦІЯ

Мулявка В.Є. Міжнародно-правові санкції: теоретичні засади визначення та практика застосування у сучасних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» (081 – Право). – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України, Ужгород, 2026.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження санкції як механізму примусу та сучасний стан міжнародного співробітництва у становленні міжнародного правопорядку, окреслено шляхи удосконалення даного напрямку.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, окреслено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження, нормативну базу, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача та апробацію результатів дослідження.

Перший розділ роботи присвячено онтологічним засадам визначення та застосування санкцій у сучасному міжнародному праві. У межах розділу проаналізовано проблематику визначення санкції, етапи застосування міжнародних санкцій, з'ясовано правову природу санкцій у міжнародно-правовому та національному вимірах, розкрито їх основні особливості та характерні риси, а також досліджено основні наукові підходи щодо класифікації санкцій.

Проаналізовано доктринальні наукові позиції правознавців щодо змісту дефініції «міжнародно-правові санкції», «примусові заходи», визначено їх спільні ознаки, сформульовано авторське визначення даного поняття та окреслено їх здебільшого індивідуальний характер. Розглянуто основні концепції щодо примусових заходів, які застосовуються як окремо державою, так і міжнародними організаціями. Констатовано, що використання

міжнародно-правових санкцій має бути виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, і у випадку якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються, відновлюються порушені норми та принципи міжнародного права, держава-порушниця через реституцію повертається у попередній стан, що був до скоєння правопорушення, відновлюється «status quo» всіх міжнародних суб'єктів, що брали участь у застосування санкцій, держави-правопорушниці примушуються до відшкодування нанесених збитків, а їх керівники до політичної та кримінальної відповідальності. Досліджено основні етапи розвитку та формування наукового розуміння категорії «санкції».

Розкрито роль міжнародного правопорядку у сфері існування та належного функціонування світового співтовариства, основні підстави для застосування примусових заходів та принципи на яких вони мають вживатися.

Окреслено основні фактори та види класифікації міжнародно-правових санкцій, спрямованих на розуміння та формування стратегії їхнього змісту.

Другий розділ роботи присвячено основним механізмам застосування міжнародно-правових санкцій в умовах сьогодення.

Визначено ключову роль міжнародних організацій, таких як ООН, з участю постійного органу Радою Безпеки, та ЄС, та ініціатив у сфері застосування примусових заходів.

Обґрунтовано, що найголовнішу роль у процесі спостереження за здійсненням і контролем санкційних режимів відіграють Комітети з санкцій РБ ООН, через роль головної організаційної ланки у загальному процесі реалізації санкційних режимів, координують зусилля, спрямовані на досягнення санкційних цілей, організовують обмін інформацією про діяльність з виконання резолюцій, створення національних координаційних механізмів для забезпечення ефективності режиму санкцій, аналізують доклади про роботу з виконання резолюцій, вирішують питання з надання технічної та методичної

допомоги країнам-членам у виконанні поставлених завдань, створюють групи незалежних експертів для нагляду за додержанням вимог резолюцій, надають рекомендацій з організації діяльності щодо виконання санкцій тощо.

Проаналізовано специфіку розподілу функцій між Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН, що створює необхідний баланс для вироблення політичної та правової доцільності і правомірності застосування санкцій. Останнє є предметом обговорення на сесіях та спеціальних сесіях ГА щодо можливості та необхідності застосування санкцій, розробки заходів та їх ефективної реалізації в умовах дійсності стосовно конкретних суб'єктів-порушників міжнародного права. Проаналізовано міжнародно-правові акти, присвячені спільній міждержавній протидії корупційним проявам, боротьбі з корупцією та запобіганню її виникненню й поширенню. Констатовано, що міжнародний примус у вигляді санкцій відповідно до суб'єктів, що їх накладають, дуже різниться. Тобто застосування санкційного механізму державами щодо конкретної держави, певної організації, визначених фізичних або юридичних осіб несуть виключно індивідуальний підхід.

У межах цього визначено основні чинники, які впливають на застосування примусових заходів. Окреслено особливості застосування санкцій Європейським Союзом на прикладі санкцій проти РФ, та механізм здійснення санкційних заходів проти держави-агресорки на прикладі декількох країн світу.

Визначено спільні напрями міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції.

Констатовано, що першою та основною особливістю європейських санкцій є політичний та економічний тиск, який згодом перетворився у тривале протистояння з РФ, що, особливо можна побачити в економічній сфері, де санкції перетворилися у справжню економічну війну. Запропоновано у подальших санкційних заходах України та дипломатичному корпусу країни враховувати спроможності Європейської служби зовнішньої дії, ефективно використовувати її можливості та спрямовувати свою санкційну політику згідно із напрямками функціонування цієї структури.

Обґрунтовано, що удосконалення та подальший розвиток питань накладення та реалізації санкцій проти РФ сприятиме уніфікації та покращенню санкційної політики нашої держави, відновленню довіри до України та країн заходу.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні санкції, міжнародні стандарти, державний суверенітет, міжнародне співробітництво, міжнародні організації, презумпція невинності, права людини, верховенство права, збройний конфлікт, воєнні злочини, міжнародно-правова відповідальність, імплементація міжнародних норм, юрисдикція міжнародних судів, право Європейського Союзу.

ABSTRACT

Mulyavka V. Ye. International Legal Sanctions: Theoretical Foundations of Definition and Application Practice in Contemporary Conditions. – Qualifying research work in manuscript form.

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (08 – Law). – State University «Uzhhorod National University», Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhhorod, 2026.

The dissertation presents a comprehensive scientific study of sanctions as a mechanism of coercion and the current state of international cooperation in establishing international legal order, outlining ways to improve this area.

The introduction justifies the relevance of the dissertation topic, defines its connection with scientific programs, plans, and themes, outlines the purpose, objectives, object and subject of research, research methods, regulatory framework, scientific novelty and practical significance of the obtained results, personal contribution of the candidate and approbation of research results.

The first chapter is devoted to the ontological foundations of defining and applying sanctions in contemporary international law. Within the chapter, the problematic aspects of defining sanctions are analyzed, stages of international sanctions application are examined, the legal nature of sanctions in international legal and national dimensions is clarified, their main features and characteristic traits are revealed, and the main scientific approaches to sanctions classification are investigated.

The doctrinal scientific positions of legal scholars regarding the content of the definitions "international legal sanctions" and "coercive measures" are analyzed, their common features are identified, an authorial definition of this concept is formulated, and their predominantly individual character is outlined. The main concepts regarding coercive measures applied both by individual states and international organizations are examined. It is established that the use of international legal sanctions must be exclusively for influencing aggressive and repressive states, and in cases where the latter have committed an international wrongful act, decisive collective coercive sanctions measures result in cessation of such actions, restoration of violated norms

and principles of international law, restitution of the violating state to its previous condition before the wrongful act was committed, restoration of the "status quo" of all international subjects that participated in sanctions application, compelling violating states to compensate for damages inflicted, and holding their leaders politically and criminally accountable. The main stages of development and formation of scientific understanding of the "sanctions" category are investigated.

The role of international legal order in the sphere of existence and proper functioning of the world community is revealed, along with the main grounds for applying coercive measures and principles on which they should be implemented.

The main factors and types of classification of international legal sanctions aimed at understanding and forming strategies for their content are outlined.

The second chapter is devoted to the main mechanisms of applying international legal sanctions in contemporary conditions.

The key role of international organizations such as the UN, with the participation of the permanent body – the Security Council, and the EU, and initiatives in the sphere of coercive measures application is determined.

It is substantiated that the most important role in the process of monitoring the implementation and control of sanctions regimes is played by the UN Security Council Sanctions Committees, which serve as the main organizational link in the overall process of sanctions regimes implementation, coordinate efforts aimed at achieving sanctions objectives, organize information exchange about resolution implementation activities, create national coordination mechanisms to ensure sanctions regime effectiveness, analyze reports on resolution implementation work, resolve issues regarding provision of technical and methodological assistance to member countries in fulfilling assigned tasks, establish groups of independent experts to supervise compliance with resolution requirements, provide recommendations on organizing sanctions implementation activities, etc.

The specificity of function distribution between the General Assembly and the UN Security Council is analyzed, which creates the necessary balance for developing political and legal expediency and legitimacy of sanctions application. The latter is

subject to discussion at GA sessions and special sessions regarding the possibility and necessity of sanctions application, development of measures and their effective implementation in current conditions concerning specific violators of international law. International legal acts devoted to joint interstate anti-corruption efforts, combating corruption and preventing its emergence and spread are analyzed. It is established that international coercion in the form of sanctions varies significantly according to the subjects that impose them. That is, the application of sanctions mechanisms by states against a specific state, certain organization, designated natural or legal persons carries an exclusively individual approach.

Within this framework, the main factors influencing the application of coercive measures are identified. The peculiarities of sanctions application by the European Union are outlined using the example of sanctions against the Russian Federation, and the mechanism of implementing sanctions measures against the aggressor state is examined using several world countries as examples.

Common directions of international cooperation in anti-corruption efforts are identified.

It is established that the first and primary feature of European sanctions is political and economic pressure, which subsequently transformed into prolonged confrontation with the Russian Federation, which is particularly evident in the economic sphere, where sanctions have evolved into genuine economic warfare. It is proposed that in further sanctions measures by Ukraine and the country's diplomatic corps, the capabilities of the European External Action Service should be considered, its possibilities should be effectively utilized, and sanctions policy should be directed according to the functioning directions of this structure.

It is substantiated that improvement and further development of issues regarding the imposition and implementation of sanctions against the Russian Federation will contribute to the unification and enhancement of our state's sanctions policy, restoration of trust in Ukraine and Western countries.

Keywords: international law, international sanctions, international standards, state sovereignty, international cooperation, international organizations, presumption

of innocence, human rights, rule of law, armed conflict, war crimes, international legal responsibility, implementation of international norms, jurisdiction of international courts, European Union law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мулявка В. Є. Фактори формування змісту у визначенні та видова характеристика санкцій в міжнародному публічному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 714-718. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.126>

2. Мулявка В. Є. Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. № 2. С. 207-214. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.36>

3. Мулявка В. Є. До визначення ролі ООН у застосуванні міжнародних санкцій в сучасних умовах: політико-правові та практичні аспекти. *Право і суспільство*. № 2. 2025. С. 521-530. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.71>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Мулявка В. Є. Міжнародні санкції, як одна із форм забезпечення миру та безпеки. Матеріали круглого столу «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука»: Тези доповідей (м. Київ, 10 листопада 2022 року). Київ: НАУ, 2022. С. 45-47.

5. Мулявка В. Є. Негативний вплив односторонніх санкцій на права людини. Матеріали круглого столу з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Тези доповідей (м. Київ, 23 лютого 2023 року). Київ: НАУ, 2023. С. 93-95.

6. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічної війни: причини та наслідки. Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Від

громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 07 червня 2024 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 289-292.

7. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічних санкцій у міжнародному праві. Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 356- 358.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ.....	27
1.1.Поняття, зміст та сутність санкцій у сучасному міжнародному праві	29
1.2.Історичний експурс щодо етапів застосування міжнародних санкцій	51
1.3. Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір.....	73
1.4. Основні наукові підходи щодо класифікації санкцій.....	93
Висновки до розділу 1	114
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	120
2.1. Роль ООН у застосуванні міжнародних санкцій: правові та практичні аспекти.....	123
2.2. Механізм санкцій країн світу та Європейського Союзу проти РФ: нормативно-правова база та практика.....	138
2.3. Санкції України щодо РФ як країни-агресорки.....	157
Висновки до розділу 2	177
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	209

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародні відносини сьогодення можна охарактеризувати напруженими, конфліктними із значним порушенням основоположних принципів міжнародного права. Задля підтримання співробітництва та мирних відносин між державами є актуальним використання міжнародно-правових санкцій, що набуває особливого значення як основний механізм забезпечення міжнародного правопорядку та відновлення порушених прав. Особливу увагу до питань застосування механізму примусу почали приділяти після початку повномасштабної військової агресії російської федерації проти України у 2022 році, що призвело до безпрецедентного застосування санкційних механізмів з боку міжнародної спільноти.

Традиційна система колективної безпеки, що була закладена у Статуті ООН, на практиці виявилася недостатньо ефективною для протидії сучасним викликам у сфері міжнародного права та національної безпеки. Блокування діяльності Ради Безпеки ООН через використання право вето постійними членами актуалізує питання альтернативних механізмів примусу, серед яких провідну роль відіграють односторонні та багатосторонні санкції держав та міжнародних організацій.

Актуальність цього дослідження зумовлена системною кризою традиційних механізмів забезпечення міжнародного правопорядку. У сучасних умовах важливе теоретичне переосмислення правової природи санкцій. Також існує потреба у розробці ефективних механізмів застосування санкцій для забезпечення міжнародного правопорядку та протидії агресії.

Практика застосування міжнародно-правових санкцій останніх років демонструє їх еволюцію від символічних заходів до комплексних «санкційних пакетів», здатних значним чином впливати на економіку та політику країн-правопорушниць. Аналіз санкцій проти російської федерації за масштабом та глибиною дав змогу зрозуміти, що останні перевершують усі попередні санкційні режими, створюючи унікальний емпіричний матеріал для аналізу ефективності сучасних санкційних механізмів.

Глобалізація економічних та політичних відносин, цифровізація фінансових систем створюють нові можливості та виклики для застосування міжнародних санкцій у сферах високих технологій, кібербезпеки та інформаційного простору, що потребує відповідного теоретичного осмислення та аналізу. Особливої уваги набуває питання оцінки ефективності санкцій за відсутності універсальних критеріїв та складності виміру їх впливу на поведінку держав-адресатів.

Українська доктрина міжнародного права потребує переосмислення підходів інституту міжнародно-правових санкцій з урахуванням унікальної позиції України як держави, що одночасно є об'єктом міжнародної підтримки через санкції проти країни-агресора та суб'єктом власної унікальної санкційної політики.

Ступінь наукової розробленості теми. В Україні бракує спеціальних комплексних досліджень теоретичних засад міжнародно-правових санкцій, хоча українські правознавці активно вивчали деякі загальні аспекти міжнародного права та інституту міжнародної відповідальності (М.В. Буроменський, В.Б. Бабін, В.Н. Денісов, О.О. Мережко, М.М. Гнатовський, О.В. Кресін, Х. Н. Бехруз). Після 2014 року з'являються дослідження практичних аспектів санкційної політики (О.Задорожній, В.М.Ткаченко, В.Василенко). Окремі міжнародно-правові аспекти санкційних механізмів досліджували В.Ф. Антипенко, О.І. Харитонов, В. В. Лихвар, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко, О.В. Чернецька, І.С.о. Нуруллаєв, М.В.Буроменський, О.Буткевич, У.Коруц, М.Мікієвич. Економічні наслідки санкцій аналізують В.Г. Ціватий, З.М. Борисенко. Серед зарубіжних дослідників фундаментальні теоретичні засади санкцій заклали Г. Кельзен та Г. Лаутерпахт. Сучасні підходи до аналізу ефективності санкцій розвивають Г. Хафбауер, Дж. Шотт, Д. Дрезнер.

У дисертації аналізуються вітчизняні загальнотеоретичні міжнародно-правові дослідження В.А.Василенко, Х.Н.Бехруз, С.С.Андрейченко, Ю.О. Волошина, М.В.Грушко, ВВ.Лихвар, О. В.Чернецька, І.С.о.Нуруллаєва, Ю.В.Малишева, Т.С.Ясько, О.В.Ткаченко, О.М.Соколовська, М.І. Саєнко, П.М.

Корнєва, В.Н. Денисов, К.М. Янакаєва, Ю.О.Седляр, В.Г.Панченко, М.Лабуда, М.С.Шаренко, О.В.Пілат, С.О.Сумцова, Ю.В.Сиротенко, В.Мадіссон, К.Ю.Величко, М.Гундюз, Н.В.Матвійчук, М.О.Медведєва, В.Б.Кравець, Ю.І.Майстренко, М.І.Надибський, Ф.П.Шульженко, О.Гаврилова, Д.Коваль, Б.Бернацький, Є.К.Карлюга, П.Богуцький, М.Хавронюк, Л.Семишоцький, І.А.Гомля, Д.О.Микитенко, В.О.Голубєва, С.М.Ратушний, В.А. Ведькал, Е.А.Амагалієв, О.К.Намясенко, Р.Морозюк, М.Янків, К.Фліссак, К.В.Громовенко, Б.Бондаренко, Д.С.Михайлів, Д.Михайлов, А.В.Марич, В.М.Шамраєва, С.В.Бенедисюк, Н.М.Оніщенко, О.Кучмієнко, Д.Лоутер, І.Бураковський, Д.Кінша, А.Меншеніна, Ю.Зельвенська, Д.Каленюк, М.О.Саракуца, Я.Турчин, Ю.Димінська, К.Шостак, О.М.Кушніренко, Н.Г.Гахович, А.Г.Загородній, Я.Базалій, О.Гарашук, Ю.Гогоці, І.Анісімов, С.Квіт, О.Р.Антонова, А.М.Іваницький, Д.О.Новіков та ін. Теоретичну основу дослідження складають роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників.

У роботі використані також міжнародно-правові дослідження зарубіжних юристів (А.-М. ла Роса, Е.Декаукс, К.Філіпп, П.Бутчард, Т.Б'єрстекер, З.Худакова, М.Тоурінхо, Т.Руйс, А.Хофер, Г.Маллард, Дж.Сан, М.Міллс, Т.Постон, О.А.Гетевей, М.Харрісон, Дж.Шамбауг, Р.Л.Аллен, Дж.Мастерс, Б.Радкліфф).

Емпіричною базою дослідження є найважливіші міжнародно-правові документи, що присвячені регулюванню застосування міжнародних санкцій, забезпеченню міжнародного миру та безпеки, протидії агресії та порушенням міжнародного права, ухвалені, зокрема, в рамках Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Групи семи (G7), а також двосторонніх та багатосторонніх угод між державами : Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року, резолюції Ради Безпеки ООН щодо застосування санкцій проти різних держав та недержавних акторів, резолюції Генеральної Асамблеї ООН з питань міжнародного миру та безпеки, рушення Ради Європейського Союзу про запровадження обмежувальних заходів, регламенти Ради ЄС щодо санкційних

режимів, рішення Комітету міністрів Ради Європи з питань міжнародної безпеки, документи ОБСЄ щодо врегулювання конфліктів та санкційних механізмів, спільні заяви та декларації країн G7 про координацію санкційної політики, національні закони та підзаконні акти провідних держав світу про застосування односторонніх санкцій, судові рішення Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та національних судів щодо правомірності та наслідків санкційних заходів, аналітичні доповіді та звіти міжнародних організацій про ефективність санкційних режимів, офіційні документи урядів держав щодо імплементації міжнародних санкцій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Роботу виконано відповідно до науково-правового напрямку дослідження ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Модернізація теорії і практики сучасних глобалізаційних викликів у міжнародному праві» (номер державної реєстрації 0124U002815).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у комплексному аналізі вітчизняних та міжнародних правових норм та доктрин, а також практики їх реалізації, узагальнення сучасних наукових досліджень, розкрити специфіку застосування міжнародно-правових санкцій у сучасних умовах, визначити проблематику та надати пропозиції щодо шляхів удосконалення.

Досягнення зазначеної мети потребує вирішення наступних **завдань**:

- на основі теоретичного аналізу феномену санкції, як механізму примусу, визначити поняття, зміст та сутність санкцій у сучасному міжнародному праві;
- визначити роль міжнародних санкцій, як основного механізму встановлення світового правопорядку;
- проаналізувати історично зумовлені етапи застосування міжнародних санкцій;
- запропонувати новий підхід до визначення поняття міжнародно-правові санкції;

- дослідити основні наукові підходи щодо класифікації санкцій;
- надати характеристику сучасним класифікаційним критеріям визначення міжнародно-правових санкцій;
- розглянути сучасний стан застосування механізму примусу країн світу та Європейського Союзу до держави-правопорушниці, крізь призму російської агресії проти України;
- проаналізувати та охарактеризувати специфіку застосування санкцій Україною щодо російської федерації, як країни-агресорки.
- визначити рівні міжнародного співробітництва у сфері встановлення колективного санкційного режиму чи застосування санкцій в індивідуальному порядку.

Об’єкт дослідження – міжнародно-правові відносини, що складаються у процесі розробки, прийняття та застосування міжнародно-правових санкцій.

Предмет дослідження – визначення міжнародно-правових санкцій, як теоретичної категорії та практика їх застосування в умовах сьогодення.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання, застосування яких зумовлене метою, завданнями та специфікою предмета дослідження.

Формально-юридичний і порівняльно-правовий методи використовувалися переважно у першому та другому розділах при дослідженні особливостей застосування санкційних механізмів міжнародними органами та організаціями на універсальному та регіональному рівнях, зокрема при аналізі санкційної практики ООН, Європейського Союзу та України, а також для виявлення загальних рис і відмінностей у міжнародно-правовому регулюванні санкційних відносин.

Історико-правовий метод застосовувався насамперед у підрозділі 1.2 при визначенні генези розвитку інституту міжнародно-правових санкцій та виокремленні п’яти етапів їх застосування у міжнародній практиці: від стародавніх часів до сучасності, від Ліги Націй до системи санкцій ООН.

Діалектичний, структурно-функціональний методи та метод абстрагування були задіяні у підрозділах 1.3 та 1.4 при виявленні специфіки правової природи санкцій у міжнародно-правовому та національному вимірах, а також при визначенні основних підходів до їх класифікації та розмежування суміжних понять - «санкції», «примусові заходи» та «контрзаходи».

Формально-логічний метод (аналізу і синтезу) та індуктивний метод застосовувалися в усіх розділах роботи: у підрозділі 1.1 - при вивченні існуючих теоретичних поглядів на поняття, зміст та сутність санкцій у сучасному міжнародному праві та при розробці авторського визначення категорії «міжнародно-правові санкції»; у підрозділах 1.3-1.4 - при дослідженні теоретичних розробок щодо механізмів застосування санкцій та нормативного регулювання відповідних суспільних відносин; у підрозділах 2.1-2.3 - при аналізі практики застосування санкцій ООН, Європейського Союзу та України стосовно росії як держави-агресора.

У ході дослідження проаналізовано вітчизняні та міжнародні законодавчі, нормативно-правові акти, які регламентують діяльність у даному напрямі, а також практику їх застосування. Опрацьовано положення правової доктрини з ключових категорій дослідження, публікації критичного характеру з окремих проблемних питань, довідкові інформаційні джерела. Нормативною основою дослідження є акти законодавства у широкому значенні, як законодавчі, так і підзаконні акти. З-поміж міжнародних актів особливу увагу приділено Статуту ООН, Римському статуту Міжнародного кримінального суду, Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) про визначення агресії, Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про агресію проти України, резолюціям Ради Безпеки ООН, Загальному коментарю № 24 Комітету з економічних, соціальних та культурних прав, Керівним принципам ЄС щодо реалізації та оцінки обмежувальних заходів, Установчому договору про ЄС, Конвенції Ліги Націй, а також Європейській конвенції з прав людини. З-поміж актів національного законодавства України в основу дослідження покладено Конституцію України, Закон України «Про санкції», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», відповідні укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України. Філософсько-світоглядною основою дослідження є загальні положення, принципи та парадигми діалектики, герменевтики, феноменології та синергетики.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в тому, що вона є комплексним дослідженням, в якому вперше у вітчизняній правовій науці проаналізовано теоретичні засади визначення та практичні проблеми застосування у сучасних умовах міжнародно-правових санкцій. Його наукова новизна конкретизується у таких основних науково-теоретичних положеннях, узагальненнях, пропозиціях та рекомендаціях, що виносяться на захист:

уперше:

– зроблено висновок методологічної властивості про те, що до основних ознак сутності та змісту категорії міжнародно-правові санкції можна віднести такі: а) санкції є формою міжнародного примусу, допустимою у відносинах між державами (визначально-колабораційна ознака – авт.); б) міжнародний примус може бути у вигляді як збройного, так і незбройного характеру (примусово-видова ознака – авт.); в) санкції у вигляді міжнародного примусу незбройного характеру застосовуються згідно із статтею 41 Статуту ООН, а збройного характеру на підставі статті 42 Статуту ООН (нормативно-функціональна ознака – авт.); г) цілями санкцій є охорона та захист існуючого стану міжнародного правопорядку (пріоритетно-телеологічна ознака – авт.); г) санкції є засобом відновлення та відшкодування порушених прав (реституційно-функціональна ознака – авт.); д) санкції є правомірним заходом потерпілої держави проти держави, яка порушила юридичні зобов'язання, якщо воно здійснюється у рамках міжнародного права (змістовно-визначальна ознака – авт.); е) санкції мають бути пропорційними тієї шкоди, яка завдала держава правопорушниця (пропорційно-функціональна ознака – авт.); є) санкції можуть бути індивідуальними та колективними (суб'єктно-видова ознака – авт.); ж) санкції мають бути миттєво припинені, якщо держава-правопорушниця

відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати нанесену шкоду (функціонально-заохочувальна ознака – авт.); 3) під час застосування санкцій мають бути гарантовані гуманітарні права громадян держави (держав), відносно якої (яких) застосовано санкції (гуманітарно-гарантувальна ознака – авт.);

– розроблено авторське розуміння категорії «міжнародно-правові санкції» – це: а) визначені нормами та принципами міжнародного права колективні або односторонні примусові заходи як збройного (відповідно до статті 42 Статуту ООН), так і незбройного характеру (згідно із статтею 41 Статуту ООН) (міжнародно-нормативний критерій – авт.), що б) застосовуються одноосібно державами чи міжнародними організаціями до інших держав, інших недержавних суб'єктів та фізичних осіб (суб'єктно-визначальний критерій – авт.), які в) порушили норми і основоположні принципи міжнародного права (об'єктно-предметний критерій – авт.), – г) з метою охорони та захисту існуючого стану міжнародного правопорядку, відновлення та відшкодування порушених прав, мають гарантувати гуманітарні права громадян держави-деліквента (телеологічний критерій – авт.) та г) негайно припиняються, якщо держава-правопорушниця відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати шкоду, що нанесена нею іншим державам (заохочувальний критерій – авт.);

– зазначено, що аналіз основних наукових підходів щодо класифікації санкцій свідчить про формування загальної доктринальної позиції відносно того, що в теорії міжнародного права існує лише стала систематизація міжнародно-правових санкцій, а не їх класифікація у повному розумінні цієї категорії, – тобто, відсутній багаторівневий, послідовний поділ обсягу профільного поняття з метою його систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу на нові поняття з виокремленням видів цього роду, підвидів видів тощо, – ба більше, наявну систематизацію міжнародних санкцій, яка скоріше є певною, але не остаточною, до класифікації можна віднести з великим натягненням та значними застереженнями (зазвичай виокремлюються тільки

види контрзаходів та їх форми), – що дозволяє констатувати, по-перше, про процес формування певної класифікації санкцій, до якої з наукових позицій ще далеко; по-друге, про формування деякої систематизації з елементами класифікації;

– доведено, що оптимальність та ефективність санкцій напряду пов'язана із санкційними режимами, бо санкції можна реалізувати тільки в атмосфері встановлених принципами та нормами міжнародного права міжнародних правових режимів, які передбачають певний порядок правового регулювання, що забезпечується через особливе поєднання залучених для їхнього здійснення способів, методів і типів правового регулювання міжнародних відносин, – інакше кажучи, цілком можливим напрямом (принципом, критерієм, ознакою, елементом тощо) класифікації санкцій, що може набути іманентного характеру, можуть стати види санкційних режимів щодо їх застосування, при цьому заклики представників доктрини щодо підвищення ефективності санкцій саме через встановлення режимів їхнього застосування є яскравим підтвердженням цьому;

– проведено системне дослідження особливостей застосування санкцій Європейським Союзом проти РФ, а також механізму здійснення санкційних заходів проти держави-агресорки дали можливість стверджувати про ведення цією організацією фактично економічної війни проти неї;

– доведено, що український досвід застосування санкційних заходів свідчить про об'єктивну необхідність перманентно змінювати тактику та стратегію використання міжнародно-правового примусу, бо якщо цього не робити, то держава-агресорка швидко пристосовується до них, знаходить несподівані та непередбачувані способи та прийоми їхнього обходу, підшукує держави, що за рахунок отримання якихось сумнівних дивідендів допомагають РФ в цьому, відкопує в цілісній системі сукупних міжнародних санкцій неузгодженості, проріхи, пропуски, прогалини тощо. Отже, зміни санкційної політики на тактичному рівні повинні передбачати конкретні кроки, необхідні для досягнення проміжних цілей, у той же час на стратегічному рівні –

здійснювати розробку та реалізацію довгострокових планів дій високого рівня, який дозволить Україні досягти кінцевих санкційних цілей проти Росії та привести к повному руйнуванню її економіки;

удосконалено:

- положення про те, що в історичній ретроспективі становлення категорії «санкції» проходили п'ять етапів, до яких відносяться наступні періоди: А) перший – стародавні часи та період античності, коли існували стародавні цивілізації Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю, Стародавня Греція, Стародавній Рим тощо; Б) другий етап пов'язаний з періодом середньовіччя, коли перманентно відбувалася революція у військовій справі, стрімко з'являлися великі міста, налагоджувалися міжконтинентальні торговельні шляхи, розвивалася работоргівля, формувалися регіональні політико-економічні союзи; В) третій етап охоплює період трьох століть (XVII – XIX ст.), коли пройшли так звані Промислова та Наукова революції, з'явилися нові способи виробництва – фабричне, масове виробництво та механізація, що дозволило виготовляти широкий спектр товарів швидше та з меншими затратами праці, ніж раніше, – при цьому з'явилися нові галузі: машинобудування, електроенергетика, хімічна та електротехнічна промисловість, а це детермінувало розвиток економіки та торгівлі в умовах вільної конкуренції, коли періоди економічного піднесення чергувалися з економічними кризами; Г) четвертий етап знаменує створення першої міжнародної міждержавної універсальної організації Ліги Націй, основною метою якої було розвиток співробітництва, досягнення миру й безпеки між народами; Г) п'ятий етап пов'язаний із створенням після Другої світової війни глобальної міжнародної організації ООН з метою підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвитку співробітництва між державами світу;

- положення про те, що кожен історичний період розвитку санкцій у їх змістовно-діяльнісному розумінні був переважно і органічно пов'язаний спочатку з економічними питаннями, а потім з часом й примусово-організаційними питаннями, що також містили суттєві економічні аспекти, а саме: на першому етапі санкції носили суто примусовий характер, більше

пов'язаний із відмовою держав-порушниць щодо своїх зобов'язань дотримуватися міжнародних правил у сфері торгівлі; на другому етапі санкції почали чітко оформлюватися та здійснюватися у рамках не тільки однієї держави, а й в союзі із іншими державами, зароджувалися підвалини погляду на санкції як окремий міжнародно-правовий інститут; третій етап характеризується тим, що досягнення технологічних революцій відобразилося й на санкціях, які почали застосовуватися до держав-порушників не тільки з метою покарання або відшкодування збитків, але й поступового створення загально обов'язкових постійних міжнародних санкційних правил, які б гарантували від невиконання зобов'язань у майбутньому, – інакше кажучи, саме тут зароджувалися підвалини міжнародно-правових санкцій як окремого інституту міжнародного права; четвертий етап характеризується тим, що в Статуті Лігі Націй був сформульований найважливіший міжнародно-правовий принцип, що суперечки, непорозуміння або конфлікти між державами мають вирішуватися виключно шляхом переговорів і єдності між націями – в основі цього нового підходу лежала концепція санкцій, яка в наступні роки стала потужним інструментом стримування агресорів; п'ятий етап у змістовно-парадигмальному розумінні характеризується тим, що саме у Главі VII Статуту ООН були сформульовані основні міжнародні принципи застосування примусових заходів, які прийнято вважати санкціями ООН, що приймаються Радою Безпеки ООН для примушення держав-правопорушниць зупинити дії, спрямовані на погрозу миру, порушення миру або здійснення актів агресії. Важливою особливістю тут виступає те, що, по-перше, санкційний список поширюється на всі держави-члени ООН; але, по-друге, складність їх накладення полягає в тому, що будь-який із п'яти постійних членів РБ ООН може накласти вето на резолюцію про застосування санкцій; по-третє, даний етап продовжується до теперішнього часу та характеризується подальшим наповненням категорії «міжнародно-правові санкції» новим змістом, новими формами та видами;

- положення про важливу роль ООН у застосуванні міжнародних санкцій, що проявляється у важливих правових та практичних аспектах

діяльності цієї універсальної міждержавної організації, включаючи актуальну необхідність вирішення негативних аспектів накладення вето державами-членами РБ ООН, що безпосередньо є порушниками норм і принципів міжнародного права, і реалізації виключення держав-порушників з членства цієї організації;

- положення про те, що найголовнішу роль у процесі спостереження за здійсненням і контролем санкційних режимів відіграють Комітети з санкцій РБ ООН, бо вони є основною організаційною ланкою у загальному процесі реалізації санкційних режимів, координують зусилля, спрямовані на досягнення санкційних цілей, організують обмін інформацією про діяльність з виконання резолюцій, створення національних координаційних механізмів для забезпечення ефективності режиму санкцій, аналізують доклади про роботу з виконання резолюцій, вирішують питання з надання технічної та методичної допомоги країнам-членам у виконанні поставлених завдань, створюють групи незалежних експертів для нагляду за додержанням вимог резолюцій, надають рекомендацій з організації діяльності щодо виконання санкцій тощо;

дістали подальшого розвитку:

- положення про підтримку доктринальних позицій сучасних дослідників-міжнародників, відносно того, що застосування примусових заходів у вигляді санкцій відносно держав, що не порушили норми та принципи міжнародного права та не відмовились від виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, ніколи не розглядатиметься світовим демократичним суспільством у якості «нейтрального інструменту для підтримки міжнародного миру та безпеки», а самі держави, стосовно яких такі «санкційні заходи» застосовувалися, ніколи не змиряться з будь-яким неправомірним тиском на них та завжди знайдуть правові методи та засоби для захисту та відстоювання своїх законних інтересів;

- положення про те, що міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а

якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються;

- положення про те, що міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони;

- положення про те, що міжнародні санкції – це колективні або односторонні примусові заходи, які застосовуються одними державами чи міжнародними організаціями до інших, що порушили норми міжнародного права, – причому саме «примусові заходи», а не просто обмеження, бо обмежувати можна на інших підставах, наприклад, коли закінчилися природні, матеріальні або фінансові ресурси у державі, яка зобов'язувалася поставляти іншій державі сировину, матеріали, фінанси тощо, а примусові заходи передбачають відкритий та відвертий тиск з метою примусити державу-правопорушницю зупинити або припинити правопорушення та відновити попередній «status quo»;

- положення про те, що аналіз наукових та літературних джерел профільного характеру свідчить про наявність різних доктринальних підходів до можливої класифікації міжнародно-правових санкцій за: рівнями, цілями, видами, формами, суб'єктами, від яких походить ініціатива застосування санкцій, характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій (військові, невійськові) тощо;

- положення про те, що одним із найважливіших і стратегічних факторів формування змісту санкцій є юридичний контекст, який визначає правовий статус санкцій та їх використання у різних сферах, крім того, політичні, економічні та соціокультурні фактори також є суттєвими та впливають на формування змісту санкцій, – причому політичні рішення, економічні умови та суспільні цінності можуть визначати, які види санкцій застосовуються в конкретних обставинах та як вони спрямовані на досягнення конкретних цілей;

- положення про те, що особливістю санкцій європейських країн є, так званий, «Глобальний режим санкцій ЄС», що, по-перше, застосовується

виключно за порушення прав людини; по-друге, був запроваджений в ЄС 7 грудня 2020 р.; по-третє, цей режим є європейським аналогом «Акту Магнітського», що не має географічних обмежень і стосується будь-яких осіб чи установ по всьому світу, якщо вони причетні до серйозних порушень прав людини, таких як геноцид, тортури, вбивства та зникнення людей, насильство, системні порушення прав людини на зібрання та асоціації; по-четверте, персоніфікований список формується з ініціативи країн ЄС, які представляють обґрунтовані пропозиції на розгляд Ради ЄС, та переглядається кожного року.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що правовий аналіз, який містить дисертація, основні положення й висновки відображають становлення й розвиток механізму застосування міжнародно-правових санкцій, що включає в себе аналіз, розробку та підготовку рекомендацій щодо координації санкційної політики на міжнародному рівні та імплементації її в національне законодавство.

Необхідно вирізнити такі аспекти застосування результатів дисертації:

- *у науково-дослідний*: у дисертації вперше у вітчизняній науці міжнародного права проведено комплексний аналіз міжнародно-правових санкцій та практики їх застосування у сучасних умовах, а положення і висновки дисертації можуть бути використаними для подальших досліджень та розвитку інституту міжнародної відповідальності та механізмів забезпечення міжнародного првопорядку;

- *у освітній*: використання розроблених у дисертації наукових положень під час викладання курсів “Міжнародне право”, “Міжнародне публічне право”, “Міжнародні організації”, “Право міжнародної безпеки”, “Міжнародні санкції”;

- *у науково-методичний*: для вдосконалення навчальних програм з міжнародного публічного права при підготовці підручників і навчально-методичних посібників;

- *у практичний*: для підготовки й перепідготовки юристів, юристів-міжнародників у практиці правотворчих органів, для використання

міжнародними організаціями та неурядовими організаціями у сфері захисту прав людини;

– *в інформаційно-аналітичний* – у розповсюдженні знань про санкційну діяльність міжнародних організацій, механізми застосування санкцій та їх роль у забезпеченні міжнародного правопорядку.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорені, схвалені та рекомендовані до захисту кафедрою міжнародного права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Основні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на круглому столі «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука» (2022 р., м. Київ), на круглому столі з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (2023 р., м. Київ), на Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України» (21 квітня 2023 р., м. Харків), на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства — до правової держави» (7 червня 2024 р., м. Харків).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів із підпунктами, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, з них основного тексту 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Історичний досвід розвитку відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права неодноразово яскраво свідчив та ще сильніше продовжує засвідчувати зараз про те, що не можуть бути побудовані належні умови існування світового співтовариства, якщо не буде створений міцний, сталий та всеохоплюючий міжнародний правопорядок, який би відповідав таким основним ознакам, як: обов'язкова урегульованість суспільних відносин на підставі норм міжнародного права (серед яких центральне місце мають займати норми *jus cogens*), реального та справжнього проведення в життя принципів верховенства права та інших принципів, що формують правомірну поведінку всіх суб'єктів права.

Ці принципи (суверенної рівності держав, незастосування сили або загрози силою, рівноправності і самовизначення націй та народів, мирного вирішення міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держав, мирного співробітництва, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів, територіальної цілісності держав, загальної поваги і захисту прав людини) добре відомі та вони є результатом величезних досягнень у сфері міжнародного публічного права, надбанням юридичної науки та науковців, фахівців-міжнародників, відомих політичних діячів, – всіх тих, хто намагався й зараз докладає зусиль створити справжній, цивілізований, демократичний, правовий, соціальний світовий устрій.

Отже, світовий порядок повинен мати у своїх підвалинах, крім інших необхідних елементів, в першу чергу, налагоджений правовий порядок. В цьому сенсі краще й доцільно говорити не про загальний світовий порядок, що є по суті не реальністю, а уявною абстракцією, а саме про світовий правопорядок, тобто він має регламентуватися виключно правовими положеннями.

Але світовий правопорядок має постійно удосконалюватися. Як тільки намічаються сталі консервативні погляди на існуючий правопорядок, одразу

деякі недобросовісні суб'єкти міжнародного права відшукують в ньому правові прогалини, що б знайти можливість скоїти міжнародне правопорушення та відмовитися від раніше прийнятих зобов'язань. Отже, світовий правопорядок є складною та динамічною системою численних взаємовідносин між різними державами, міжнародними організаціями, соціальними та національними спільнотами, яка функціонує завжди на основі не повної, а лише часткової правової регламентації, тому має постійно розвиватися та удосконалюватися. Ось чому змістом та цілями світового правопорядку є перманентна регламентація правомірної поведінки суб'єктів права у нових реаліях існування, що постійно виникають у різних формах та видах. Розумне та ефективне досягнення таких цілей можливе лише на загальній цивілізаційній ціннісній основі, на принципах верховенства права, на дотриманні прав і свобод людини.

Виходячи з предмету дослідження, серед всіх перелічених вище принципів особливу увагу треба звернути на сумлінне виконання всіма суб'єктами міжнародного права взятих на себе міжнародних зобов'язань. Здається, що цей принцип є основоположним або центральним, визначальним, бо якщо він буде ігноруватися та зухвало не виконуватися, то нормативно і функціонально-технологічно решта інших принципів залишаться тільки фразами, вдалимими юридичними формулюваннями, гарними намірами тощо, але не більше. Тут доречно послатися на національну законодавчу практику останніх десятиріч, коли у державах, у тому числі й в Україні, в основних законах-конституціях приймаються положення про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана законодавчими органами (парламентами), є частиною національного законодавства [1, ст. 9]. Хоча цей момент достатньо гостро піддається критиці з боку деяких юристів-науковців, здається, що це дуже позитивний крок до встановлення у подальшому справжнього світового правопорядку, бо одна справа виконувати зобов'язання за міжнародними договорами, а інша – за національним законодавством, коли відповідальність за невиконання зростає у рази та відразу стає зрозумілим хто не виконує конституційний припис та підлягає відповідальності.

Нажаль у сучасних умовах взаємовідносин між державами-суб'єктами міжнародного права все частіше трапляються випадки невиконання взятих на себе зобов'язань, навіть імперативних норм, які чітко визначені у міжнародних джерелах, підписаних високими посадовцями та згода на обов'язковість яких надана національними державними законодавчими органами. Виникають ситуації, коли необхідно застосувати колективні або односторонні правомірні дозволені примусові заходи, які б припинили міжнародне правопорушення, відновили права потерпілих суб'єктів і спонукали правопорушника виконати взяті на себе зобов'язання внаслідок відповідальності. Одним з таких примусових заходів є міжнародно-правові санкції, дослідження яких з позиції теорії міжнародного права та набутого практичного досвіду їх застосування буде здійснено у наступних підрозділах роботи.

1.1. Поняття, зміст та сутність санкцій у сучасному міжнародному праві

У Статуті ООН, як одному з основних джерел міжнародного права, категорія «міжнародно-правові санкції» взагалі не застосовується. Замість неї використовується термін «примусові дії» або «примусові заходи». Так, у статті 50 Главі VII Статуту: «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії» читаємо: «Якщо Радою Безпеки вживаються *превентивні або примусові заходи* проти будь-якої держави, будь-яка інша держава, незалежно від того, чи є вона членом Організації, перед яким постають спеціальні економічні проблеми, що виникли з проведення вищезазначених заходів, має право консультуватися з Радою Безпеки на предмет вирішення. таких проблем (курсив наш – авт.)» [2, ст. 50].

В науці та теорії міжнародного права поняттю «міжнародно-правові санкції» приділено достатньо уваги. Існує багато дефініцій, навіть є визначення цієї категорії не тільки в науковій літературі, міжнародних джерелах, але й в законодавчих актах.

В цьому сенсі можна звернутися до Закону України «Про санкції» [3], де під міжнародними санкціями розуміються «спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи», що можуть бути застосовані з боку України «по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність» [3, ст. 1]. Приблизно до подібного змісту наводиться дефініція й в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: «міжнародні санкції – санкції, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України або рішень міждержавних об'єднань, міжнародних, міжурядових організацій, участь у яких бере Україна, а також іноземних держав (у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України) щодо замороження активів визначених осіб або обмеження будь-якого доступу до них» [4, ст. 1]

У контекстуалізації усвідомлення і розуміння санкції великий науковий і прагматичний інтерес представляють підстави застосування санкцій. Зокрема в Законі України «Про санкції» їх визначено наступним чином, а саме:

– протиправні дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод;

– резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй;

– рішення та регламенти Ради Європейського Союзу;

– факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Принципами (основоположними засадами), на яких має ґрунтуватися застосування санкцій, у Законі вказані такі: законність, прозорість, об'єктивність, відповідність меті та ефективності [3, ст. 3].

Далі у Законі «Про санкції» визначена низка праксеологічних настанов – насамперед, значний перелік видів санкцій (всього 32 види), починаючи від блокування активів, та закінчуючи заборобою демонстрації та використання символіки терористичних організацій і груп, пропагування ідей та програмних цілей таких організацій (груп), блокуванням доступу до інформаційних ресурсів, які використовуються для зазначених цілей. Але цей перелік не є вичерпним, Закон допускає застосовувати інших санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом.

Крім цього, у Законі «Про санкції» ретельно визначено такі положення, як:

- на що санкції не поширюються (об'єкт-предмет впливу – авт.);
- порядок застосування, скасування та внесення змін до санкцій (загальні технологічні аспекти реалізації санкцій – авт.);
- підстави, умови та порядок стягнення активів фізичних або юридичних осіб в дохід держави (спеціальні технологічні аспекти реалізації санкцій – авт.);
- захист та гарантії безпеки осіб, які повідомили про активи тощо (правозахисно-гарантийний аспект забезпечення санкцій – авт.).

Як бачимо, у Законах України «Про санкції» та «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» скрупульозне та добросовісно здійснено запозичення майже всіх міжнародних положень, які на час прийняття законодавчого акту були прийняті світовим співтовариством стосовно застосування міжнародно-правових санкцій.

Але, звичайно поза рамками Законів все ж залишилося багато інших юридичних нюансів, які більш детально надали б у науковому сенсі характеристику цієї складної категорії. Проаналізуємо декілька з них.

По-перше, варто зазначити, що в існуючих зараз доктринально-наукових підходах немає єдиного розуміння та визначення категорії «міжнародно-правові санкції».

Серед перших науковців, хто фундаментально дослідив міжнародно-правові санкції, треба відзначити вітчизняного дослідника В. А. Василенка, який у своїй монографії «Міжнародно-правові санкції» (1982) визначив місце інституту санкцій в міжнародному праві, зазначивши, що санкції є окремим інститутом міжнародного права (інституційна ознака – авт.), окреслив елементи системи міжнародно-правових санкцій (структурна ознака – авт.), охарактеризував типи, види і форми санкцій (класифікаційно-видова ознака – авт.), описав режим застосування санкцій, починаючи від початку їх застосування та до закінчення використання (процесуальна ознака – авт.), розкрив механізм застосування міжнародно-правових норм (технологічна ознака – авт.), оцінив та надав характеристику санкційним міжнародно-правовим відносинам (характерологічна ознака – авт.), визначив проблеми підвищення ефективності функціонування механізму санкційного примусу [5] (проспективна ознака – авт.).

Підкреслюючи глибокий взаємозв'язок міжнародно-правових санкцій із примусом у сфері міждержавного спілкування (визначально-ідентифікаційна ознака – авт.), вчений наголошує про те, що санкції є проявом примусу, але не претендують на його частину, тобто санкції не є формою або видом міжнародно-правової відповідальності (розмежувальна ознака – авт.). Санкції та відповідальність за своєю природою та функціями відображають інституційно різні правові явища, які становлять окремі та самостійні інститути міжнародного права [5, с. 5].

Разом з тим, варто зазначити, що науковці-послідовники, що торкалися проблеми визначення міжнародно-правових санкцій, по-різному трактували співвідношення санкцій із примусом, відповідальністю. Так, автори навчально-методичного посібника «Міжнародне публічне право: основи теорії» (Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко, Р. Ф. Харитонов, Т. С. Федорова, Д. О.

Гребенюк), проаналізувавши наукові праці вітчизняних дослідників, зазначають, що існує матеріальна та нематеріальна відповідальність залежно від характеру заходів, покладених на державу. Крім цього, може бути моральна та політична відповідальність. Але цей поділ умовний: всі форми відповідальності взаємозалежні та можуть застосовуватися в реальних умовах у сукупності. На думку вчених-авторів посібника, «Більшість авторів традиційно відносять до форм нематеріальної відповідальності стягнення, виконання (неправомірне та звичайне) та *санкції*, а до форм матеріальної відповідальності – реституцію, заміну та компенсацію. Розглядають *санкції, що виходять за межі відповідальності, як засіб, покликаний забезпечити припинення міжнародних злочинів, відновлення міжнародного правопорядку та примус держави-порушника до виконання своїх зобов'язань, що випливають з її відповідальності, а санкції, що виходять за межі його відповідальності, як засоби примусу*» (курсив наш – авт.) [6, с. 55]. Отже, на їх думку є санкції, що не є формою відповідальності, але є й такі, що «*виходять за межі відповідальності*». Здається, що автори посібника мають рацію, але, нажаль, не називають конкретно санкції цих двох, скажімо, видів.

До речі, стосовно самої категорії «міжнародно-правова відповідальність» можна навести слушну думку науковця В. В. Лихваря, що «питання міжнародно-правової відповідальності на теперішній момент є недостатньо дослідженим та вкрай дискусійним. Проте, враховуючи наростаючу нестабільність на міжнародній політичній арені, військову агресію Російської Федерації щодо України та інші геополітичні кризи вони стимулюють подальший перехід розроблення теоретичних і практичних аспектів міжнародно-правової відповідальності в центр наукового дискурсу» [7, с. 158].

В багатьох навчальних матеріалах можна побачити узагальнений та поширений підхід стосовно знаходження міжнародно-правових санкцій в класифікації видів та форм міжнародної відповідальності. Типовим прикладом цього є Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «Міжнародне право» Національної академії внутрішніх справ, в якому авторський колектив у складі

Н. В. Камінської, Б. В. Калиновського, К. В. Тарасенка, К. П. Ключника та Т. В. Пуйко традиційно показують місце санкцій таким чином: у міжнародному праві розрізняють нематеріальну та матеріальну відповідальність. До нематеріальної відносяться моральна, політична та морально-політична відповідальність. У рамках нематеріального виду відповідальності автори виокремлюють такі форми: репресалії, реторсії, сатисфакції і санкції. Санкціями, на їх думку, є індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поведження або покарання за таке поведження. До індивідуальних санкцій відносяться частковий або повний розрив торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін. При цьому, підкреслюють автори посібника, санкції не можуть включати використання збройної сили. Колективні санкції можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чий дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН) . Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляться недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42) [8]. Отже, основні моменти стосовно розгляду санкцій авторами посібника:

- санкції є видом міжнародної відповідальності (визначальна ознака – авт.);
- санкції відносяться до нематеріального виду міжнародної відповідальності (конкретизуюча ознака – авт.);
- санкції можуть бути індивідуальними або колективними правомірними примусовими заходами проти держави-правопорушниці (видова ознака – авт.);
- індивідуальні санкції не можуть включати використання збройної сили (заборона ознака – авт.).

А ось автори рубрики «Види міжнародно-правової відповідальності» із «Вікіпедії – вільної енциклопедії» відносять санкції до політичної відповідальності, так само як й репресалії, реторсії, сатисфакції, декларативні рішення, обмеження суверенітету [9]. Дивним є те, що вони санкції чомусь асоціюють із політичною відповідальністю. Дійсно елементи політичного тиску можуть бути під час санкцій, але тільки як елементи. Оскільки рубрика помічена міткою «неперевірена версія», будемо вважати, що з часом вона буде виправлена і вдосконалена.

Дуже цікавим моментом, на наш погляд, є підкреслення авторами «Малої енциклопедії міжнародного права» під час розкриття категорії «санкції» цілей їх застосування. Вони зазначають, що розуміючи під санкціями дозволені міжнародним правом примусові заходи, які застосовуються суб'єктами міжнародного права, цілями таких санкцій *є охорона і підтримання міжнародного правопорядку* у випадку, якщо суб'єкт правопорушення відмовляється припинити його, відновити права потерпілих суб'єктів та/або добровільно виконати зобов'язання, що впливають із його міжнародно-правової відповідальності [10, с. 358]. Тобто, присутня не просто вказівка на те, що санкції є примусовими заходами та дозволені міжнародним правом, а й акцентування їх застосування саме для підтримання міжнародного правопорядку, на що було звернено увагу на початку розділу.

Вітчизняні дослідники намагаються зіставити міжнародно-правову відповідальність із міжнародно-правовими санкціями та знайти різницю між ними, з'ясувати, що є первинним, а що є вторинним.

В цьому сенсі привертає увагу наукова стаття О. В. Чернецької, яка, порівнюючи міжнародно-правову відповідальність і міжнародно-правові санкції, зазначає, що міжнародно-правова відповідальність є результатом прямого скоєння міжнародного правопорушення, за наслідками якого будуть вступати в дію санкції норм міжнародного права. За її поглядами в науці міжнародного права домінує думка, що підставою міжнародно-правової відповідальності є скоєне міжнародне правопорушення, а підставами

застосування санкцій – відмова держави-правопорушника від виконання своїх зобов'язань, або припинення міжнародного правопорушення [11, с. 251].

Отже, у міркуваннях науковця є рація, бо дійсно відповідальність настає за скоєне правопорушення, а санкції застосовуються задля припинення правопорушення, тобто останнє, в цьому випадку, є вторинним. А коли є факт відмови суб'єкта від виконання своїх обов'язків або зобов'язань, то санкції застосовуються після відмови, тобто є також вторинним кроком. Інакше кажучи, застосування санкцій завжди є наслідком правопорушення або відмови від виконання своїх зобов'язань. Не може бути санкцій без вагової причини. Якщо санкції вводяться для нанесення превентивної, наприклад, економічної шкоди іншій державі з метою не дати їй ефективно розвиватися, то з позиції теорії міжнародного права це не може розглядатися як санкції. Швидше за все це вже є міжнародним правопорушенням, за яке держава, що постраждала, може застосувати інститут санкцій щодо держави-порушника. І це буде цілком правомірним міжнародним заходом у рамках міжнародно-правової відповідальності.

Далі у своїй статті О. В. Чернецька зазначає, що санкції норм міжнародного права можуть мати індивідуальний та колективний характер та бути вираженими у таких формах як: невизнання, розрив дипломатичних та консульських відносин, відмова або призупинення членства у міжнародних організаціях, ембарго, бойкот тощо (видова ознака – авт.). Власне санкції є зовнішньою реакцією (проявом) потерпілої держави (міжнародної спільноти) та спрямовані на державу-правопорушника щодо виконання взятих на себе зобов'язань [11, с. 252] (змістовно-телеологічна ознака – авт.).

Розглядаючи наукові погляди вітчизняних науковців, можна було помітити, що майже всі вони визначають індивідуальний (односторонній) та колективний характер санкцій. Але треба зробити застереження, що односторонні (індивідуальні) санкції можуть негативно вплинути на права людини, якщо їх застосовувати поза межами міжнародного права та міжнародно-правової практики. Тут необхідно висловити декілька міркувань.

Оскільки уряди все частіше використовують односторонні санкції для досягнення зовнішньополітичних цілей, банки та інші постачальники фінансових послуг часто надмірно дотримувалися їх, щоб знизити юридичні, нормативні або ділові ризики, пов'язані з ненавмисними порушеннями (ознака функціональної надмірності – авт.). Однак надмірне дотримання таких санкцій надає згубний вплив на весь спектр прав людини.

Надмірне дотримання є формою надмірного уникнення ризику. Це може включати блокування всіх фінансових транзакцій з країною, юридичною або фізичною особою, яка перебуває під санкціями, навіть якщо деякі транзакції санкціоновані гуманітарними винятками або виходять за межі санкцій. Це також може приймати форму стримування санкціонованих транзакцій, вимагаючи громіздкої, обтяжливої документації або сертифікації, стягуючи вищі ставки або додаткові збори або забороняючи тривалі затримки. Надмірне дотримання вимог також має місце, коли банки вирішують заморозити активи, на які не поширюються санкції, або відмовити фізичним особам у можливості відкривати чи підтримувати банківські рахунки або брати участь у транзакціях лише тому, що вони є громадянами країни, на яку поширюються санкції, навіть якщо ці особи є біженцями із тієї країни.

Складність багатьох режимів односторонніх санкцій, обтяжливі адміністративні процеси, екстериторіальне правозастосування та масштаби фінансових чи ділових санкцій за порушення санкцій є одними з причин, через які фінансові, ділові та багато інших суб'єктів (такі як судноплавні компанії, страхові компанії, а також видавці наукові та академічні журнали) вважають за краще вдаватися до надмірного дотримання вимог, а не наражати себе на ризик бути підданими санкціям. Зобов'язання щодо дотримання нормативних вимог фінансового сектора, спрямованих на мінімізацію ризику, також є ключовим фактором.

Деякі аспекти політики надмірної відповідності з боку банків не дозволяють державам, міжнародним організаціям, дипломатам та приватним особам у цільових країнах брати участь у міжнародному співробітництві. Вони

також часто призводять до скасування чи припинення членства чи права голосу у міжнародних організаціях. Вони перешкоджають нормальному функціонуванню дипломатичних представництв, місій міжнародних організацій, реалізації гуманітарних та девелоперських проектів. Вони також не дозволяють іноземним дипломатам, які проживають у цих країнах, отримати доступ до власних особистих ресурсів, таких як їхні банківські рахунки вдома, включаючи заробітну плату, ввозити свої власні автомобілі або оплачувати шкільне харчування для своїх дітей, які навчаються за кордоном.

Рада Безпеки ООН у резолюції 2615 (2021), що стосується його санкцій проти окремих осіб, груп та організацій, пов'язаних з «Талібаном» в Афганістані, ухвалила, що «гуманітарна допомога та інші види діяльності, спрямовані на задоволення основних потреб людини в країні, не є порушенням «заморожування їх активів», і що обробка та виплата коштів, інших фінансових активів чи економічних ресурсів, а також надання товарів та послуг, необхідних для забезпечення своєчасного надання такої допомоги або підтримки такої діяльності, дозволені доти, доки робляться «розумні зусилля» для мінімізації будь-яких вигод для фізичних та юридичних осіб, які підпадають під санкції [12].

У Керівних принципах бізнесу та прав людини ООН та Зауваженнях загального порядку № 24 Комітету з економічних, соціальних та культурних прав зазначається, що для запобігання негативного впливу односторонніх примусових заходів на здійснення прав людини рекомендується банкам та іншим фінансовим установам та постачальникам послуг діяти в дусі цих документів та уникати надмірного дотримання санкцій, коли це стосується прав людини. Також рекомендується державам діяти на виконання своїх зобов'язань відповідно до ратифікованих ними міжнародних правових договорів для захисту прав людини, не допускаючи надмірного дотримання санкцій фінансовими та іншими приватними компаніями, що знаходяться під їх юрисдикцією, та коригувати нормативні вимоги для фінансового сектора, де потрібно [13]. Більш детально це

можна побачити у Матеріалах круглого столу з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, 2023 року [14, с. 98 - 100].

Науковець Нуруллаєв Ількін Садагат огли, підтверджуючи наукові погляди інших дослідників, що міжнародно-правові санкції є окремим інститутом міжнародного права та не є складовою міжнародно-правової відповідальності, влучно характеризує природу санкційних заходів та спрямованість їхніх цілей. Він наголошує, що застосування санкцій може бути наслідком скоєного правопорушення, а примусовий характер міжнародно-правових санкцій *є однією з найважливіших характеристик, яка визначає природу цих заходів*. Санкції можуть мати і превентивний характер. Їх застосування зумовлене відмовою деліквента добровільно відшкодувати шкоду та після вичерпання мирних засобів розв'язання спору. Стосовно цілей міжнародно-правових санкцій, науковець визначає їх три:

- примушення деліквента припинити правопорушення або змінити поведінку, яка веде до порушення міжнародного права (примусова ознака – авт.);
- обмеження доступу до ресурсів, необхідних для участі правопорушника в певній діяльності (ресурсо-обмежувальна ознака –авт.);
- сповіщення про порушення або повідомлення порушника про позицію щодо неправомірної поведінки та для стигматизації його [15, с. 511] (інформаційно-цільова ознака – авт.).

Остання ціль вбачається дуже цікавою, бо завдяки їй досягненню здійснюється негативне виділення міжнародним суспільством правопорушника за певними ознаками з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього суб'єкта міжнародного права – причому, як правило, із відзнаками засудження або осуду.

Привертає увагу цілеспрямовані дослідження вчених щодо розмежування категорії «санкції» від інших термінів, пов'язаних з імплементацією положень міжнародно-правових джерел в національне законодавство щодо міжнародної відповідальності. Мова йде про такі категорії як «примусові заходи» та

«контрзаходи». Суть доктринально-наукової полеміки зводиться до двох напрямів: одна група вчених вважає, що ці категорії є взаємозамінними та мало не синонімами, а інша – намагається доказати, що кожна категорія відображає окремі міжнародні правові явища та заслуговує на самостійне існування поряд із категорією «санкції».

В цьому сенсі дуже цікавою є наукова стаття Ю. В. Малишевої, яка вважає, що «розмежування понять «санкції», «примусові заходи» та «контрзаходи», визначення сфери застосування кожного з них має не тільки науково-теоретичне значення, оскільки дає змогу ґрунтовно, повно та всебічно дослідити характерні особливості кожного з термінів як своєрідного явища в системі міжнародного права, досягти взаєморозуміння серед дослідників, але й практичне значення у розв'язанні завдань підвищення ефективності правового регулювання міжнародних правовідносин, реалізації державами та міжнародними організаціями своїх потенційних можливостей» [16, с. 320].

Наводячи міркування низки інших науковців (Ю. М. Жданова, Р. Р. Батршина, В. Голланд-Деббаса, Г. Абі-Сааба та ін.), Ю. В. Малишева в принципі погоджується, що й «санкції» й «контрзаходи» належать до примусових заходів, як частини іншого більш широкого поняття, що відображає юридичне явище загального застосування інституту міжнародного примусу. Але, коли йдеться про «санкції», то вони мають застосовуватися тільки міжнародними організаціями, тобто в централізованому порядку. У випадку застосування примусу державами, для яких характерним є децентралізований механізм примусу, то для визначення заходів примусу, які застосовує потерпіла держава щодо держави-правопорушника, необхідно вживати термін «контрзаходи». Проте, у висновках науковиця зазначає, що зараз недостатньо вагомих наукових обґрунтувань стосовно розмежування категорії «санкції», «примусові заходи» та «контрзаходи», тому необхідно продовжувати дослідження, бо це дасть можливість стисло та максимально точно сформулювати зміст зазначених понять, уявити їх суть та правову природу.

Цілком погоджуючись із висновками Ю. В. Малишевої, тут доречно навести геніальний вислів французького романіста, філософа, публіциста, одного із лідерів філософсько-мистецького напрямку абсурдизму Альбера Камю (*Albert Camus*), який казав, що «Називання речей неправильними іменами збільшує страждання світу».

Говорячи про односторонні та колективні санкції, варто зазначити, що у теорії міжнародного права є вже сталий постулат, що відповідно до Статуту ООН, окремим державам заборонено використовувати збройну силу для вирішення своїх суперечок. Проте вони можуть вдаватися у двосторонніх відносинах, тобто одна до одної, до меншої форми примусових заходів, таких як дипломатичні чи економічні санкції. Й навпаки, коли йдеться про колективні санкції, то вони можуть застосовуватися на рівні міжнародних або регіональних організацій, наприклад, таких як ООН, ЄС.

За загальним правилом Статут ООН встановлює систему колективної безпеки, яка регулює мирне врегулювання суперечок між державами [2, розділ б], але якщо в наявності є реальні «загрози миру, порушення миру та актів агресії», то передбачається можливість, крім застосування колективних санкцій до держав або недержавних суб'єктів (включаючи дипломатичні та економічні санкції, повне або часткове припинення економічних відносин і залізничного, морського, повітряного, поштового, телеграфного, радіо та інших засобів зв'язку, а також суворість дипломатичних відносин), застосування військової сили, необхідної для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки, коли інший вид санкцій був би недоречним або виявився недостатнім. У цьому випадку можуть застосовуватися такі дії як: демонстрації військової сили, блокада та інші операції повітряних, морських чи сухопутних сил Членів Організації [2, ст. 42]. Мета колективних санкцій із застосуванням військової сили полягає в тому, щоб змусити відповідну державу-правопорушницю чи недержавну установу змінити свою поведінку та впоратися із загрозами та порушеннями міжнародного миру та безпеки.

Остання теза знаходить своє відображення в багатьох закордонних наукових джерелах, де підкреслюється, що санкції – це невійськовий засіб примусу, натомість згідно зі Статутом ООН 1945 р. державам забороняється використання військової сили у відносинах між собою, за винятком випадків самооборони. Військові санкції можуть бути ухвалені лише Радою Безпеки ООН, яка діє відповідно до сьомої глави Статуту ООН у разі загрози міжнародному миру (ст. 42 Статуту ООН). Військові санкції можуть бути прийняті РБ ООН лише в крайньому випадку, коли інший тип невійськових санкцій, передбачений Статутом ООН, видається неадекватним (ст. 41 Статуту ООН).

В цьому відношенні досить ілюстративним є посилання на практичний посібник з гуманітарного права (виданий «Médecins Sans Frontières»), у якому зазначається, що «*Sanctions are a non-military means of coercion that may be applied in various domain such as diplomatic, economic, or cultural relations between States. They materialize in decisions ranging from arms embargoes to other trade, finance or travel restriction, or interruption of diplomatic relations. They may be imposed by one State against another (unilateral sanctions) or by a group of States in the framework of an international organization such as the United Nations (UN) (collective sanctions)*» (курсив наш – авт.) [17].

Здається, що обґрунтований науковий підхід щодо визначення санкцій як виключно невійськового засобу примусу, має рацію та широку перспективу подальших досліджень. Також можна зазначити, що санкції, що застосовуються проти конкретної держави, мають превентивний вплив на інші держави, навіть таких, що є носіями міцної зброї. Тому обґрунтовано вважаємо, що якщо у світі буде створено налагоджену та дієву систему міжнародних санкцій, то буде більше поваги до міжнародного права взагалі та інституту застосування санкцій, як частини міжнародного права, зокрема. Про це дуже влучно висловилася науковець докторка Anne-Marie La Rosa у своїй науковій праці «*Sanctions as a means of obtaining greater respect for humanitarian law: a review of their effectiveness*», зазначивши, що пропозиції, надані у статті, «*could help the parties concerned in the establishment of a system of sanctions capable of having a lasting*

influence on the conduct of weapon bearers so as to obtain greater respect for international humanitarian law» [18, с. 221].

Тут доречно навести декілька її пропозиції (з 14-ти), які, на нашу думку, по-перше, є дуже цікавими з наукової точки зору та, по-друге, дійсно дозволять підвищити ефективність санкцій:

- будь-яке повідомлення про накладення санкцій за порушення міжнародного гуманітарного права повинно супроводжуватися заходами, спрямованими на вдосконалення дотримання правил і поваги до них (інформаційно-настановча ознака у застосуванні санкцій – авт.);

- необхідно забезпечити, щоб санкції відігравали ефективну превентивну роль; для цього необхідно до потенційно винних в порушеннях міжнародного гуманітарного права довести детальну інформацію про різні типи санкцій і модальності їх застосування (інформаційно-потенційна ознака у застосуванні санкцій – авт.);

- санкції повинні спонукати винних визнати свою відповідальність за порушення гуманітарного права і таким чином допомогти суспільству в цілому усвідомлювати вплив певних подій, які відбилися на винних (свідомо-визнавальна ознака у застосуванні санкцій – авт.);

- санкції повинні насамперед бути спрямовані на керівників, відповідальних за масовість злочинів (суб'єктно-санкційна ознака – авт.);

- окрім серйозності злочину необхідно аналізувати й інші аспекти та враховувати їх під час вибору санкцій, зокрема тих, що пов'язані з особистими властивостями винного, тобто має бути індивідуальний підхід (індивідуалізація) тощо [18, с. 241 - 247] (індивідуально-санкційна ознака – авт.).

У наукових працях закордонних представників доктрини міжнародного права зараз досліджується велика кількість інших питань навколо юридичного явища, що відображається категорією «міжнародно-правові санкції». Так, серед вагомих питань, які визначив у своїй науковій роботі французький дослідник Емануель Деко (Emmanuel Decaux), достатньо назвати такі:

– межі відповідальності осіб-правопорушників за грубі та важкі злочини гуманітарного права, коли від скоєного злочину постраждала значна кількість населення та була нанесена величезна матеріальна шкода; питання передбачає усунення розбіжностей між вітчизняними судовими практиками та міжнародними прецедентами щодо характеру та масштабу санкцій для компенсації збитків потерпілим, а також відповідальність недержавних структур, у тому числі приватних компаній і міжнародних організацій (ідентифікаційна ознака у визначенні та застосуванні санкцій – авт.);

– розбіжності між національними законодавствами та нормами міжнародного права, коли за подібні (однакові за складом) злочини за національним кримінальним законом передбачена страта, а за міжнародно-правовою санкцією найбільше передбачається довічне ув'язнення. Найсуворіший вирок, який може винести Міжнародний кримінальний суд – це термін довічного ув'язнення, якщо це виправдано надзвичайною тяжкістю злочину та особистими обставинами засудженого [19, ст. 77]. Оскільки юрисдикція національних судів залишається незмінною, так званий «подвійний стандарт» цілком може бути застосований. Наприклад, так трапилося в Руанді, де місцеві суди засудили злочинця до публічної страти, тоді як правопорушники з найвищого кола посадових осіб, що ставилися перед Міжнародним кримінальним трибуналом по Руанді за подібні злочини, були врятовані (уніфікаційна ознака у визначенні та застосуванні санкцій – авт.);

– уявлення про те, що природа санкції повинна бути пропорційною обсягу злочину, який необхідно подолати світовому співтовариству. Особливо це стосується масових злочинів. Необхідно в науковому плані дослідити чіткі критерії для уявлення цієї пропорційності (пропорційно-критеріальна ознака у визначенні та застосуванні санкцій – авт.);

– бачення значного профілактичного впливу вже застосованих санкцій на можливі прояви інших правопорушень у майбутньому В цьому сенсі, як влучно висловився науковець, «Sanctions are not only negative; they may also have a positive import» [20, с. 257]. Дійсно, у цьому випадку санкції можуть бути не

тільки негативними; вони можуть також мати позитивний вплив. Зрозуміло, що негативність відноситься до порушника, що вже скоїв правопорушення або намагається скоїти, а позитивність – до законослухняних індивідів міжнародної спільноти, чиї інтереси охороняються та захищаються міжнародно-правовими санкціями (визначально-комплексна ознака у визначенні та застосуванні санкцій – авт.).

Досліджуючи зміст та сутність санкцій у сучасному міжнародному праві не можливо не торкнутися питання меж та об'ємів відповідальності у рамках прийнятих або застосованих санкцій, її форм та видів, суб'єктів, що визначають та застосовують заходи відповідальності, їхньої компетенції тощо.

Детальний аналіз цих питань, серед інших дослідників, здійснив іспанський дослідник Хав'єр Філіпп (Xavier Philippe) у своїй статті «Sanctions for violations of international humanitarian law: the problem of the division of competences between national authorities and between national and international authorities» [21, с. 359 – 370].

Цей науковець дослідив причини та підстави накладення санкцій для міжнародних гуманітарних організацій, що порушили закони у сфері міжнародного гуманітарного права, показав чинники, що заважають реалізувати прийняті санкції у повному обсязі. Поставив питання правомірності прийняття санкцій відносно держави-порушниці тими державами, які не постраждали від правопорушення, але зробили це з політичних міркувань, Хав'єр Філіпп торкнувся цікавої проблеми правомірності імплементації санкцій суб'єктами виключно через призму міжнародного права, не приділяючи належної уваги складності та різноманітності систем національного муніципального права. Дослідник висуває сміливу наукову ідею стосовно того, що ефективність застосування прийнятих санкцій починається з чіткого розподілу компетенцій. В цьому сенсі він розглядає три основних проблеми: по-перше, вплив розподілу повноважень всередині держави (між судовою владою, виконавчою та законодавчою владами) щодо виконання санкцій (компетенційно-розмежувальний критерій – авт.); по-друге, занадто широке тлумачення своїх

повноважень відповідальними регіональними або міжнародними органами, що здійснюють моніторинг та аналіз стану захисту прав та свобод людини (тлумачно-обмежувальний критерій – авт.); і, по-третє, створення нових або спеціальних органів, відповідальних за розслідування правопорушення та, у разі необхідності, покарання за грубі порушення гуманітарного права (інституційно-функціональний критерій – авт.).

На дослідницькому брифінгу на тему «Sanctions, international law and seizing Russian assets», матеріали якого були опубліковані 7 листопада 2024 р. та зараз знаходяться в Бібліотеці палати громад Парламенту Великої Британії, стосовно міжнародно-правових санкцій та їх змісту було висловлено багато новацій [22]. Вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі з них, бо вони суттєво доповняють те, що було вище розглянуто у підрозділі:

- держави використовують санкції в міжнародних відносинах як інструмент (й не завжди правовий) для: 1) захисту своїх інтересів; 2) реагування на незаконні дії іншої держави; 3) запобігання незаконним діям, які можуть бути вчинені іншою державою чи групою держав (біхевіористичний фактор – авт.);

- у зв'язку з відсутністю єдиного розуміння та остаточного правового визначення категорії «санкції» останні застосовуються за принципом правового звичая або включають у себе набагато ширший спектр іноді непередбачених економічних чи правових заходів (визначально-комплексний фактор – авт.);

- заклик до конфіскації російських активів як способу допомоги Україні розпалив дебати щодо категорії «санкції» стосовно законності, легітимності та ефективності дій груп держав, які вживають подібних власних заходів для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки (предметно-полемічний фактор – авт.);

- використання санкцій державами, особливо поза рамками Ради Безпеки ООН, має складний зв'язок з міжнародним правом. Залежно від заходів, вжитих державою, санкції можуть бути цілком законним здійсненням її суверенітету або потенційно незаконним порушенням міжнародного права, яке потребуватиме певного обґрунтування (ідентифікаційно-визначальний фактор – авт.);

– правова база, яка застосовується до держав, що запроваджують власні санкції в міжнародному праві, є складною, динамічною та все ще дуже неврегульованою (нормативно-невизначений фактор – авт.);

– досі відсутній єдиний міжнародний договір, який би регулював порядок застосування санкції та визначав би підстави коли держави можуть або не можуть вживати обмежувальних заходів. Деякі норми, які можуть обмежувати ці дії, розділені між різними джерелами міжнародного права, включаючи договори та міжнародне звичаєве право (кодифікаційно-перспективний фактор – авт.);

– поряд із застосуванням міжнародно-правових санкцій, до яких більш-менш звикли суб'єкти міжнародного права, зараз починає набирати обертів так звана «доктрина контрзаходів». Вона дозволяє державам тимчасово вживати заходів, які зазвичай були б протизаконними, щоб спонукати державу-порушницю припинити свою протиправну поведінку та виправити порушення нею закону (превентивно-функціональний фактор – авт.);

– у міжнародному праві досі не з'ясовано, чи доктрина контрзаходів застосовується до зростаючої моделі держав, які запроваджують односторонні санкції. Основною причиною цього є те, що держави, які вводять односторонні санкції, як правило, не обґрунтовують правову основу для застосування ними цих заходів (суб'єктивно-застосовний фактор – авт.).

Своєю чергою, вітчизняні науковці Т. С. Ясько та О. В. Ткаченко у своїй статті дослідили дуже важливий аспект стосовно міжнародно-правових санкцій, пов'язаний із їхнім застосуванням та необхідністю дотримання при цьому балансу між законністю, ефективністю та гуманітарними проблемами. Дійсно, під час застосування, наприклад, економічних санкцій проти держави-правопорушниці часто страждають не представники влади та олігархи, а пересічні громадяни. Саме їх законні інтереси порушуються, коли санкції впливають на доступ до товарів першої необхідності, медичної допомоги та критичної інфраструктури. Науковці підкреслюють важливість етичних проблем, що виникають під час застосування санкцій: «Баланс між досягненням

цілей політики та захистом уразливих верств населення вимагає підзвітності, стратегій пом'якшення наслідків та підходу, що ґрунтується на правах», й далі «дискурс навколо санкцій у міжнародному праві потребує тонкого розуміння, яке керує складним взаємозв'язком між законністю, ефективністю та етичними імперативами» [23, с. 61] (вибірково-гуманістичний підхід – авт.).

Цікавою та актуальною науковою проблемою залишається взаємозв'язок санкцій із політичним курсом окремої держави. Тобто, санкції можуть бути застосовані проти іншої країни, якщо держава, що вдається до санкцій, вважає таким чином вплинути або змінити зовнішньополітичний курс держави-об'єкта санкцій. Безсумнівно, це є прямим політичним впливом або тиском на іншу країну, але практика останніх років свідчить, що таке явище не тільки існує, а й навіть має тенденцію до поширення.

В цьому сенсі цікавою видається стаття вітчизняної науковиці О. М. Соколовської, яка дослідила санкції з боку їхнього застосування у якості засобу зовнішньополітичного впливу. Так, вона з'ясувала, що політичні санкції є предтеchoю інших санкцій, як правило економічних, що «політика в галузі санкцій змінюється і поступово з інструменту політичного тиску наповнюється економічним змістом. Санкції застосовуються все більш відкрито та розширюється їх інструментарій. Основними особливостями санкцій в сучасних умовах є посилення політичного та економічного тиску країн проти країн, які здійснюють агресію» [24, с. 85].

У контексті міркувань О. М. Соколовської, але в частині застосування політичних санкцій за політичне фінансування, продовжує досліджування проблеми вітчизняний дослідник М. І. Саенко, який, ґрунтуючись на міжнародних стандартах стосовно обов'язкового встановлення кожною державою ефективних, пропорційних та превентивних санкцій за порушення правил політичного фінансування, доводить тезу про те, що майже у всіх країнах, у яких запроваджено детальне регулювання доходів, витрат і звітності партій і кандидатів, передбачено різні види санкцій за порушення базових правил у сфері політичних фінансів. Науковець робить продуктивний висновок відносно того,

що «запровадження справедливих та ефективних санкцій сприяє дотриманню правил фінансування партій, а також забезпечує високий рівень фінансової та звітної дисципліни. І навпаки, відсутність таких санкцій, їх несправедливість та/або неефективність призводить до суттєвого зниження правопорядку в цій сфері» [25, с. 19].

Варто зазначити, що існує багато досліджень, у яких розглядається співвідношення за змістом категорій реторсії із санкціями. Дійсно, вони майже схожі, але існують суттєві розбіжності між ними.

В цьому сенсі привертає увагу стаття вітчизняних науковців П. М. Корневої, Ю. І. Атаманчук та В. В. Феньків, які, на наш погляд, роблять правильний висновок, що «санкції є більш жорстким та ширшим за змістом заходом і використовується в крайніх випадках під час мирного стану, і, на жаль, практика сьогодення доводить, що санкції є діями для послаблення країни-агресора» [26, с. 691]. Науковці повністю праві, тому що дійсно у сучасних умовах санкції проти РФ як країни-агресора значно послаблюють її та стримують розширення подальшої агресії проти України.

Проведений аналіз нормативно-правових джерел та наукових праць дає можливість визначити основні ознаки змісту та сутності санкцій у сучасному міжнародному праві та спробувати сформулювати власне бачення цієї категорії.

Отже, на нашу думку, до основних ознак сутності та змісту категорії міжнародно-правові санкції можна віднести:

- санкції є формою міжнародного примусу, допустимою у відносинах між державами (визначально-колабораційна ознака – авт.);
- міжнародний примус може бути у вигляді як збройного, так і неозброєного характеру (примусово-видова ознака – авт.);
- санкції у вигляді міжнародного примусу неозброєного характеру застосовуються згідно із статтею 41 Статуту ООН, а збройного характеру на підставі статті 42 Статуту ООН (нормативно-функціональна ознака – авт.);
- цілями санкцій є охорона та захист існуючого стану міжнародного правопорядку (пріоритетно-телеологічна ознака – авт.);

– санкції є засобом відновлення та відшкодування порушених прав (реституційно-функціональна ознака – авт.);

– санкції є правомірним заходом потерпілої держави проти держави, яка порушила юридичні зобов'язання, якщо воно здійснюється у рамках міжнародного права (змістовно-визначальна ознака – авт.);

– санкції мають бути пропорційними тієї шкоди, яка завдала держава правопорушниця (пропорційно-функціональна ознака – авт.);

– санкції можуть бути індивідуальними та колективними (суб'єктно-видова ознака – авт.);

– санкції мають бути миттєво припинені, якщо держава-правопорушниця відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати нанесену шкоду (функціонально-заохочувальна ознака – авт.);

– під час застосування санкцій мають бути гарантовані гуманітарні права громадян держави (держав), відносно якої (яких) застосовано санкції (гуманітарно-гарантувальна ознака – авт.).

На підставі наведених вище ознак можна сформулювати наше власне бачення категорії «міжнародно-правові санкції» – це:

а) визначені нормами та принципами міжнародного права колективні або односторонні примусові заходи як збройного (відповідно до статті 42 Статуту ООН), так і неозброєного характеру (згідно із статтею 41 Статуту ООН) (міжнародно-нормативний критерій – авт.), що

б) застосовуються одноосібно державами чи міжнародними організаціями до інших держав, інших недержавних суб'єктів та фізичних осіб (суб'єктно-визначальний критерій – авт.), які

в) порушили норми і основоположні принципи міжнародного права (об'єктно-предметний критерій – авт.), –

г) з метою охорони та захисту існуючого стану міжнародного правопорядку, відновлення та відшкодування порушених прав, мають гарантувати гуманітарні права громадян держави-деліквента (телеологічний критерій – авт.) та

Г) негайно припиняються, якщо держава-правопорушниця відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати шкоду, що нанесена нею іншим державам (заохочувальний критерій – авт.).

1.2. Історичний екскурс щодо етапів застосування міжнародних санкцій

Для більш глибокого та детального уявлення та розуміння категорії «міжнародно-правові санкції» необхідно останню розглянути в історичній ретроспективі її формування і застосування, бо існуючи зараз дефініції, у тому числі й та, яку запропоновано у першому підрозділі роботи, увібрали в себе всі етапи діалектичного розвитку теорії і практики її появи і використання.

Багато вітчизняних та закордонних науковців присвятили свої праці саме дослідженню історії виникнення та темпоральному становленню цієї категорії, показували та акцентували увагу на основні історичні події, що безпосередньо були пов'язані із етапами її розвитку та удосконалення.

Природно, що ці етапи прив'язувалися або до факту прийняття вагомих міжнародних документів, тобто джерел міжнародного права, або до якоїсь значної події у світі (війна, збройний регіональний конфлікт, агресія, захоплення території тощо), або до проведення великого міжнародного форуму, на якому відпрацьовувалися основні принципи міжнародного права, або до опублікування важливої фундаментальної доктринально-наукової роботи, присвяченою розгляду категорії санкцій тощо.

Оскільки визначення значних або вагомих дат і подій в історії людства носить більше суб'єктивний характер, то цілком зрозумілим становиться наявність на теперішній час численних поглядів, у тому числі й наукових, на основні історичні питання стосовно міжнародно-правових санкцій: коли та ким були застосовані перші санкції, яке міжнародне джерело можна вважати першим, де були визначені норми та принципи застосування санкцій, яким чином змінювався характер санкцій протягом, наприклад, минулого століття, чим характерні санкції за змістом та порядком застосування на початку XXI-го

століття, скільки взагалі було застосовано санкцій і відносно кого в історії світу та ін.

У стислих рамках одного підрозділу роботи доволі важко дослідити всі зазначені вище питання, тому обмежимося лише аналізом основних доктринально-наукових підходів щодо історичних етапів розвитку категорії «міжнародно-правові санкції».

Відомий вітчизняний науковець-міжнародник В. Н. Денисов, роблячи історичний екскурс застосування міжнародно-правових санкцій та попередньо посиляючись на влучний вислів українського науковця С. Я. Шехтера, що «Світ ще далекий від досягнення ступеня «планетарної солідарності», яка дасть можливість національним державам та їх народам визнати примусову систему забезпечення міжнародного права судами чи міжнародними органами. Замість цього ... міжнародне право діє переважно через складну систему консенсусу і компромісу», фактично наголошує про застосування в історичному сенсі санкцій, як правило, не завдяки чітко визначеним міжнародним правилам або стандартам, а завдяки «системі консенсусу і компромісу», що об'єктивно склалася [27, с. 755 - 758]. Дійсно, так воно й було протягом минулого ХХ-го століття та перших десятиріччь нинішнього ХХІ-го століття.

Отже, В. Н. Денисов вважає, що в історичному контексті спочатку замість категорії «санкції» застосовувалися дві інших категорії, а саме: самодопомога або контрзаходи. Під «самодопомогою», на його думку, загальне міжнародне право розуміє дії потерпілої держави у відповідь з метою спонукати державу, відповідальну за міжнародно-протиправне діяння, виконати її зобов'язання, тобто санкції є здійсненням права потерпілої держави на притягнення до відповідальності держави, яка порушила свої зобов'язання щодо неї або права третіх держав, в яких виражається їх спільний інтерес.

Останнім часом, продовжує В. Н. Денисов, до дій держав у відповідь на правопорушення інших, почав вживатися термін контрзаходи. Виникнення цієї категорії науковець пов'язує з практикою ООН з підтримання миру та безпеки.

Контрзаходи, що здійснювалися в історичному плані, В. Н. Денисов поділяє на дві категорії: *перша* охоплює контрзаходи, яким передують незаконний акт держави – це репресалії, що можуть законно вживатися потерпілою державою, крім воєнних репресалій, заборонених міжнародним правом, а *другу* категорію становлять контрзаходи, що їх держава може вживати згідно з міжнародним правом проти будь-якої держави, незалежно від її поведінки. Стосовно таких заходів, на думку науковця, застосовують термін реторсія, що є актом у відповідь державі, яка здійснила недружній акт, незалежно від того, чи порушує він юридичні зобов'язання. Прикладами контрзаходів науковець вважає розірвання дипломатичних відносин, припинення торгівлі, вилучення вкладів з банків держави, акти невизнання уряду правопорушника. Основною вимогою щодо законності репресалій є те, що вони мають спрямовуватися на отримання відповідного задоволення з метою виправлення несправедливості. Репресалії не є законними, якщо держава, вдаючись до них, помиляється, навіть коли її помилку можна вибачити.

У якості прикладів застосування контрзаходів у вигляді реторсії В. Н. Денисов наводить санкції деяких держав у минулому столітті проти СРСР у зв'язку з уведенням військ в Афганістан, проти Аргентини, яка намагалася силою анексувати Фолклендські острови, проти Ірану внаслідок порушення ним засадничих норм дипломатичного права, а в цьому столітті санкції США, ЄС та деяких інших держав проти РФ у зв'язку з анексією Криму та збройною агресією на сході України.

Також В. Н. Денисов вважає за доцільне застосування в доктрині санкцій категорії «колективної самопомоги». В цьому сенсі він підтримує існуючу у доктрині думку, що заходи колективної самопомоги, вжиті поза структурою міжнародних інституцій або поза судовим розглядом справи, можуть призвести до анархії у міжнародних відносинах. Застосування таких санкцій залежить від достатньої аргументованості дій третіх держав і встановлених міжнародними організаціями фактів порушень та їх оцінки. Колективною самопомогою або контрзаходами в рамках міжнародних організацій, на думку науковця, можуть

бути: відмова організації у членстві, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи. Особливий вид санкцій становить самооборона, що є збройними примусовими діями у відповідь на збройний напад. Як бачимо, В. Н. Денисов дуже широко трактує санкції у вигляді контрзаходів, аж до застосування збройних сил.

Слушною думкою науковця є те, що, розглядаючи застосування контрзаходів в історичному аспекті, вони не можуть зачіпати:

- зобов'язання утримуватися від погрози силою або її застосування, закріплені у Статуті ООН (облігаторії прямого примусу або погрози його застосування – авт.);

- зобов'язання щодо захисту основних прав людини (облігаторії щодо основоположних прав людини – авт.);

- зобов'язання гуманітарного характеру, що забороняють репресалії (гуманітарні заборони облігаторії – авт.);

- інші зобов'язання, що впливають з норм загального міжнародного права (загально-когентні облігаторії – авт.).

Роблячи остаточний висновок, В. Н. Денисов наголошує, що міжнародно-правові санкції або контрзаходи є структурним елементом міжнародно-правової відповідальності, згідно з якою кожне протиправне діяння держави зумовлює її відповідальність [27, с. 755 - 758].

Отже, науковець у міжнародно-правовій відповідальності, як явища, в історичному аспекті все ж відокремлює її структурні елементи, а саме: *санкції, контрзаходи, самодопомогу та колективну самодопомогу*, хоча іноді санкції та контрзаходи використовує як синоніми.

Вітчизняна науковиця К. М. Янакаєва, зазначаючи, що на сьогодні інститут міжнародно-правових санкцій усе частіше стає предметом обговорення серед науковців, зробила спробу дослідити історичні витоки цього інституту [28].

Поряд із такими науковцями як В. А. Василенко, Ю. Я. Міхєєв, Т. Н. Нешатаєва, А. И. Доватур, Ч. Ч. Хайд, В. Ріхтер, Ж. Б. Дірозель та ін. вона зазначає, що формуванню інституту санкцій Ради Безпеки ООН передували

окремі принципово важливі етапі розвитку інституту санкцій. Санкції, на її думку, можна вважати досить старим інструментом економічного та політичного примусу, адже держави завжди прагнули мати вплив на своїх сусідів із метою просування власних інтересів.

Першим випадком застосування примусового заходу, на думку К. М. Янакаєвої, були санкції економічного характеру, що було зафіксовано у писемних джерелах у V ст. до н.е. та такі, що мали назву «мегарської псефізми». Економічні санкції були накладені Афінським морським союзом на місто Мегарі в 432 році до н.е. з метою зупинити прийняття в Мегарах афінських рабів-утікачів та розорювання ними прикордонних священних земель.

На наступному етапі формування, на думку науковиці, упродовж VI –XII ст. невійськові примусові заходи отримали назву репресалії. Посилаючись на роботу американського науковця Ч. Ч. Хайда, К. М. Янакаєва полягає, що цей термін уперше був використаний для характеристики насильницького взяття застави як засобу, за допомогою якого потерпілий прагнув забезпечити відшкодування завданої йому шкоди.

У середні віка, продовжує К. М. Янакаєва, репресалії зазвичай здійснювалися приватними особами, але під контролем незалежних міст-держав. Посилаючись на трактат, що був написаний в 1354 р. італійським юристом, головою школи тлумачів римського права Бартоло да Сассоферрато, К. М. Янакаєва стверджує, що у середньовіччі було широко розповсюджено вчення про репресалії, про право держави порушувати права інших держав у вигляді відповіді на подібне ж правопорушення з метою поновлення порушених прав. Поступово аж до XIX століття по мірі розвитку публічного права репресалії, на думку науковиці, почали належати виключно державам.

У XIX столітті поряд із репресаліями знову з'являється категорія санкції, які в основному мали економічний характер та застосовувалися у вигляді мирних блокад. К. М. Янакаєва наводить приклади, коли з 1827 р. до початку Першої світової війни було розгорнуто 21 мирну блокаду, які проводили сильні держави по відношенню до слабких держав Латинської Америки та Азії.

Далі в історичному розвитку категорії «санкції» К. М. Янакаєва окремо виділяє етап функціонування Ліги Націй, яка визначила перспективи подальшого становлення інституту санкцій в міжнародному праві. Незважаючи на те, що в Статуті Ліги Націй чітко були визначені підстави застосування торговельних або фінансових санкцій відносно держави-порушниці, вони, як стверджує науковиця, застосовувалися за рішенням Ліги лише двічі: у вкрай обмеженому обсязі проти Парагваю та в більш широкому проти Італії.

Остаточне формування системи міжнародно-правових санкцій у сучасному розумінні сталося, на думку К. М. Янакаєвої, після створення в 1945 р. ООН, держави-засновники якої мали за мету змінити колишню та створити нову систему колективної безпеки, яка б гарантувала підтримання стабільного миру у світі. Для цього держави-члени наділили організацію особливими санкційними повноваженнями, доручивши їх здійснення Раді Безпеки та Генеральній Асамблеї ООН, а головну відповідальність за підтримання миру та безпеки поклали саме на Раду Безпеки, рішення якої є обов'язковими для виконання всіма державами-членами ООН.

Своєю чергою, сучасний темпоральний макроетап розвитку інституту санкцій, пов'язаний із діяльністю ООН, К. М. Янакаєва поділяє ще на три етапи:

- застосування санкцій упродовж «холодної» війни (1945 – 1990 рр.) – економічна блокада Північної Родезії (1966 – 1979 рр.) та ембарго на поставки зброї до Південної Африки в 1977 р.;

- всеохоплюючі санкції (1990 – 1998 рр.) – економічні санкції усеосяжного характеру (колишня Югославія, Сомалі, Лівія, Гаїті, Ангола, Руанда, Ліберія, Судан, Сьєрра-Леоне, Ірак);

- цільові санкції – цілеспрямовані санкції або адресні санкції, спрямовані безпосередньо на інтереси еліти та конкретних осіб й організацій у «непокірних країнах». У сучасних умовах ці санкції К. М. Янакаєва пропонує розділяти їх на три відповідні категорії, а саме: 1) санкції, спрямовані на конкретних осіб; 2) санкції, з орієнтацією на конкретні товари і санкції; 3) санкції, що спрямовані на конкретні регіони в країні.

Здійснивши дослідження розвитку інституту санкцій в історичному аспекті, К. М. Янакаєва робить висновок, що виникнення цієї категорії сягає часів до нашої ери. Спочатку санкції застосовувалися як варіант бойових дій, однак із розвитком держав, відносин між ними та появою нових суб'єктів міжнародного права санкції зазнали великих змін і сьогодні вони є одним з головних засобів примусового характеру для підтримання та відновлення міжнародного миру [28, с. 56].

Вітчизняна дослідниця Ю. О. Седляр у своїй відомій монографії «Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика» вважає, що інститут санкцій є примусовим заходом невоєнного характеру й перші джерела стосовно їхнього застосування з'явилися далеко до нашої ери. Вона пише: що застосування санкцій «відоме ще з давніх часів, коли в 432 р. до н. е. афінський стратег Перикл наклав заборону на торгівлю із Мегарою, що стало одним із приводів до початку Пелопоннеської війни» [29, с. 11].

Але, у монографії дослідниця приділила увагу розгляду санкцій у стислих хронологічних рамках, починаючи лише з 1991 року, коли, за її думкою, почалася «ера санкцій», коли було здійснено переформатування ієрархії застосування інструментів зовнішньої політики з військово-стратегічних до способів впливу невоєнного характеру, зокрема міжнародних санкцій.

Дуже цікавим є твердження науковиці про те, що «в міжнародно-політичній науці, на відміну від міжнародного права, поштовх до розвитку теорії міжнародних санкцій дав політичний реалізм».., саме він «дозволив переосмислити аналітичні призми теорії санкцій за рахунок методології політології, теорії міжнародних відносин і теорії зовнішньої політики. Крім того, школа реалізму, що виходить із онтологічного індивідуалізму, дозволила розглядати міжнародні санкції як спосіб підтримки міжнародної безпеки через колективне як сукупність індивідуального, а не через колективне як універсальне. Отже, раціоналізм і матеріалізм стають двома метатеоретичними позиціями, на яких вибудовуються концепції застосування санкцій у світовій політиці» [29, с. 7].

Здається, що Ю. О. Седляр має велику рацію, розкриваючи онтологічні аспекти виникнення інституту санкцій саме на стику наук (політології, теорії зовнішньої політики, теорії міжнародних відносин, а ще треба додати й міжнародного права). Бо саме тут треба шукати відповіді на численні наукові питання стосовно виникнення та розвитку інституту міжнародно-правових санкцій. Цілком справедливо науковиця далі доповнює, що у міру розвитку досліджень у царині міжнародно-політичної науки, їхні основні ідеї бралися на озброєння теорією санкцій, з'являлися дослідження, в яких міжнародні санкції вивчалися з точки зору інституціоналізму, порівняльної політології, політичної економії, конфліктології, політичної етики та політичної психології.

Історичні аспекти розвитку інституту санкцій розглядалися науковцями у дослідженнях за її окремими видами: політичні санкції, дипломатичні санкції, економічні санкції, військові санкції тощо.

Так, у статті вітчизняного науковця В. Г. Панченко зазначається, що для розуміння економічних санкцій необхідно дослідити історію їхнього використання. Він виділяє перший етап, починаючи із часів до нашої ери та закінчуючи XIX століттям, та наводячи різні форми: від паралізації торгівлі у державах, що підлягали санкціям, до блокади окремих портів або цілого узбережжя для припинення морської торгівлі. Далі він виділяє етап між двома світовими війнами, але зазначає, що практика застосування економічних санкцій стала набагато більш поширеною після Другої світової війни, тобто у період так званої «холодної війни». Він наводить приклади: у 1950-х рр. було відзначено 15 випадків введення санкцій, в 1960-х рр. – 20 випадків, у 1970-х рр. – 37, у 1980-х рр. – 23 і більше 50 випадків у 1990-х рр.

Науковець не виділяє у якості окремого етапу те, що відбувалося після 1990-х років, але зазначає, що у цей період з'являлися інші прояви економічних санкцій (наприклад, економічні санкції вживалися країнами для вирішення питань експропріації майна, боротьби з торгівлею наркотиками та терористичними організаціями тощо), в яких вагому роль в їх організації та застосуванні грали США.

Крим виділення етапів відносно поступового застосування економічних санкцій за часом, місцем, формою та видами, В. Г. Панченко пов'язує їх, і це, на наш погляд, цілком виправдано, із характеристикою п'ятьох етапів розвитку міжнародної торгівлі. Наприклад, перший етап він характеризує: 1) за чинниками зовнішнього середовища (промислові революції; залучення нових регіонів світу до міжнародного товарообміну; прогрес у розвитку транспортної системи світу); 2) за особливостями торговельних процесів (вивезення товарів; лідерство Великої Британії на світовому ринку; випередження темпів світового товарообороту порівняно із ростом промислового виробництва); 3) за особливостями регулювання економічних відносин (перевага політики протекціонізму; зародження політики фритрейдерства).

Або візьмемо його п'ятий етап, який він характеризує: 1) за чинниками зовнішнього середовища (посилення міжнародної конкуренції; зміцнення існуючих і поява нових інтеграційних угруповань; індустріалізація більшості країн, що розвиваються; проблема заборгованості країн, що розвиваються; розпад світової соціалістичної системи господарства); 2) за особливостями торговельних процесів (різке збільшення обсягів торгівлі; підвищення ролі зовнішньої торгівлі в економічному розвитку країн; значні коливання рівня світових цін; зрушення в товарній структурі експорту (послуги, промислові товари); поширення усталених та довгострокових відносин; підвищення ролі країн, що розвиваються; посилення конкуренції між країнами Тріади (США, Японія, країни ЄС); 3) за особливостями регулювання економічних відносин (перехід від тарифного до нетарифного регулювання; неопротекціонізм; стимулювання експортного виробництва; поява тенденції до створення замкнутих економічних блоків) [30, с. 13].

Цілком зрозумілим є те, що виникнення та застосування міжнародно-правових економічних санкцій мають найтісніший зв'язок із виділеними науковцем характеристикою етапів розвитку міжнародної торгівлі, бо саме в них треба здійснювати науковий пошук підвалин суті та змісту міжнародно-правових санкцій взагалі та економічних санкцій зокрема.

Розглядаючи економічні санкції, неможливо не зупинитися на такому їхньому виді як ембарго, що за суттю означає часткову або повну заборону комерційних операцій та торгівлі з певною країною/державою або групою країн. Як зазначає М. Ладуба різновидами ембарго можуть бути такі: накладення державою заборони на ввіз з інших держав чи вивіз із держави золота, іноземної валюти, окремих товарів, зброї та ін.; заборона державною владою заходу в свої порти іноземних кораблів або їх виходу; часткове або повне припинення торгівлі з деякими країнами за рішенням ООН або іншої міждержавної організації як репресивний захід до певної держави за порушення Статуту ООН або інших негативних дій тощо [31].

Термін ембарго походить від іспанського слова *embargo* – забороняти, заарештовувати, заважати. Історія ембарго розпочалася у XVIII столітті. Тоді його застосування означало заборону кораблям певних держав виходити з портів і, зазвичай, було пов'язане з військовими діями чи загостренням економічних розбіжностей. Ембарго вводять з політичних мотивів, крім того, його можуть накласти за колегіальним рішенням низки міжнародних організацій. Так, Рада Безпеки ООН може запровадити ембарго відповідно до Глави VII Статуту у разі загрози миру чи актів агресії. Цілі ембарго: політичний вплив; запобігання конфліктам; підтримання миру та безпеки; дотримання міжнародних стандартів та норм; протест проти порушення екологічних норм. Існує різниця між ембарго та санкціями і вона полягає в тому, що ембарго – це конкретна форма санкцій, яка обмежує торгівлю та переміщення товарів між країнами, а санкції можуть включати ширший спектр заходів, таких як заморожування активів, заборона на видачу віз, обмеження на фінансові операції й так далі. Історичні приклади ембарго: Континентальна блокада Великої Британії (1806), Економічна блокада Куби (1960), Арабське нафтове ембарго 1973 року, Ембарго щодо Іраку (1990), Санкції у зв'язку із вторгненням Росії в Україну (2022) та ін. Микола Ладуба наводить й інші, більш детальні характеристики стосовно ембарго у своїй статті [31].

Різновидом міжнародно-правових економічних санкцій є фінансові санкції, яким була присвячена наукова стаття вітчизняних дослідників М. С.

Шинкаренка, О. В. Пілат та С. О. Сумцової. Вона містить оцінку ефективності фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики, аналіз теоретичного підґрунтя та практичного застосування фінансових санкцій, оцінку їх економічного та політичного впливу як на країни-об'єкти санкцій, так і на країни, що їх запроваджують, розгляд конкретних випадків застосування санкцій у російсько-українському конфлікті, а також визначення викликів та можливостей їхнього використання для врегулювання конфлікту.

Влучною є думка наведених науковців стосовно того, що з концептуальної точки зору фінансові санкції варто розглядати не як покарання, а як інструмент зовнішньої політики держави, спрямований на досягнення національних інтересів. Іншими словами, фінансові санкції це навмисне призупинення торговельних і фінансових відносин для досягнення певних зовнішньополітичних цілей.

За результатами розгляду питань статті, дослідники роблять правильний та праксеологічно обґрунтований висновок, що фінансові санкції стали складним і потужним інструментом міжнародної політики у XXI столітті. Вони залишаються важливим інструментом в арсеналі діяльності міжнародних політиків. Їх еволюція від прямого економічного ембарго до більш цілеспрямованих фінансових заходів відображає зростаюче розуміння глобальної економічної взаємозалежності та складнощів сучасного державного будівництва. Оскільки міжнародне співтовариство продовжує боротися з викликами глобальному миру і безпеці, виважене і стратегічне використання фінансових санкцій, ймовірно, буде відігравати все більш важливу роль [32, с. 161].

Крім економічних санкцій в наукових виданнях часто можна зустрінути дослідження питань застосування міжнародно-правових політичних санкцій, які, зрештою, можна вважати таким кумулятивно-санкційним видом, який об'єднує всі інші, тобто не тільки економічні, але й примусові заходи збройного та не збройного характеру, що можуть застосовуватися потерпілою державою або державами чи міжнародною організацією до правопорушника задля припинення

або попередження вчинення правопорушення, а також реторсії, репресалії, невизнання, самооборона, колективні заходи виключного характеру. Про це пишіть у своїй статті науковиця Ю. В. Сиротенко [33, с. 3].

Але, на наш погляд відносити самооборону до санкцій є не коректною справою, бо як зазначає сама авторка, самооборона – досить особливий вид санкцій, адже являє собою заходи збройного примусу. Відповідно до ст. 51 Статуту ООН право на самооборону реалізується виключно у відповідь на збройний напад. Але, все ж санкціям притаманні заходи примусу, як правило, незбройного характеру.

Дійсно, який би вид санкцій не вводився, – все одно для його застосування спочатку має бути прийняте політичне рішення керівництвом держави. В цьому сенсі виходить, що застосовується все ж політична санкція відносно держави-правопорушника, але за змістом та спрямованістю примусового заходу (санкції) вона має характер суто економічної, або фінансової, або торговельної тощо.

Ось як характеризує політичний примус або міжнародно-правові політичні санкції вітчизняний науковець-політолог В. Мадіссон. Він вважає, що політичний примус є невід'ємним компонентом політичного життя, оскільки пов'язаний із застосуванням важеля влади, яка, своєю чергою, завжди має у своїх діях елемент наказу, а відтак і насилля. У правовій державі, далі каже він, політична влада здійснює примус у рамках Конституції. Для здійснення примусу держава використовує владні інститути та структури: судову систему, органи внутрішнього порядку, службу безпеки, підрозділи правопорядку, у виняткових випадках армію тощо. На думку В. Мадіссона за авторитарних режимів примус здійснюється, крім передбачених законом форм, також через позасудові репресії, масовий терор, погрози, заборони, таємні фізичні розправи. З давнини гуманістична і демократична думка визнає невід'ємним право на відповідний примус і насильство щодо несправедливих гонінь та утисків. Відповідно до цього у конституціях правових держав передбачено право народу на застосування сили проти тих, хто пробує насильницьким шляхом знищити демократичний порядок, здійснює тиранію [34, с. 609].

Можна цілком погодитися із В. Мадіссоном, що незважаючи на те, що політичні санкції або політичний вплив здійснюється відносно іноземної держави-порушниці або міжнародної організації, все одне вони, як й інші види санкцій, мають в демократичних та правових державах застосовуватися виключно в межах національних конституційних принципів та положень. Суть цих положень полягає в тому, що в основних законах прописується підстави та порядок виконання державою в особі її компетентних органів міжнародно-правові договори та норми і принципи міжнародного права.

Дуже близькі до політичних санкцій заходи дипломатичного тиску на державу-правопорушницю. Такі дипломатичні санкції можуть бути у вигляді зменшення дипломатичної присутності у країні-правопорушниці, припинення дипломатичних відносин на рівні посольств, скорочення штату дипломатичних агентів, обмеження поїздок урядового персоналу країни-правопорушниці, обмеження дипломатичних банківських рахунків, припинення офіційного науково-технічного співробітництва, обмеження дозволів на роботу тощо [35].

Примусові заходи у вигляді дипломатичного тиску можуть також виявлятися під час застосування економічних санкцій. Невипадково у наукових працях з'явилася цікава категорія «економічна дипломатія», що відображає це явище.

В цьому сенсі можна послатися на працю вітчизняної науковиці К. Ю. Величко, яка зазначає, що до цілей економічної дипломатії України можна віднести її дипломатичні зусилля щодо зміцнення санкцій проти РФ, що розв'язала агресивну війну. Українська дипломатія, підкреслює вона, активно працює над залученням міжнародної спільноти до посилення санкційного тиску на країну-агресора. Це включає кампанії на рівні Європейського Союзу, США, Великої Британії та інших партнерів. Результатом є санкції, які обмежують доступ Росії до фінансових ринків, високих технологій та енергетичних ресурсів, що безпосередньо впливає на стан економіки та спроможність фінансування військових дій. У своїх висновках до статті науковиця констатує, що «на сучасному етапі економічна дипломатія України виступає важливим

інструментом реалізації національних інтересів країни та формується на основі об'єктивних економічних потреб держави. Її стратегічні пріоритети спрямовані на забезпечення стабільного функціонування економіки в умовах воєнного конфлікту, мінімізацію втрат від зовнішньої агресії та підтримку національної економічної безпеки. Важливим завданням економічної дипломатії сьогодні є не лише забезпечення поточних економічних процесів, але й створення надійного підґрунтя для післявоєнної відбудови, залучення іноземного інвестування, а також на збереження та розширення зовнішньоекономічних зв'язків задля ефективної міжнародної економічної діяльності» [36, с. 73].

З оригінальної точки зору до визначення історичних етапів розвитку категорії «міжнародно-правові санкції» підійшов вітчизняний науковець Г. Мамедов, який за результатами свого дослідження виділив тільки три типи санкцій: військові, економічні та дипломатичні. До речі, він виділив не види, а типи санкцій, що вже є оригінальним, бо «тип» є однією з основних таксономічних категорій, якою оперують для поділу тварин на близькі класи.

Але, стосовно історичного аспекту розвитку санкцій Г. Мамедов починає виділяти основні етапи від Ліги Націй до сьогодення. До Ліги Націй, на його думку, в історичному контексті санкціям передували реторсії, репресалії, морські та економічні блокади, а санкції почали застосовуватися лише після прийняття Статуту Ліги Націй, у якому були визначені, як він вважає, правові підстави їх застосування. Тоді виходить, що в Статуті були визначені в юридичному сенсі міжнародного права не самі санкції, не сама категорія «санкції», а лише правові підстави їх застосування. У такому разі цілком можливим було б трактувати визначення у Статуті у якості правових підстав застосування не тільки санкцій, але і реторсій, і репресалій, і морських та економічних блокад тощо.

Наводячи різні приклади застосування санкцій у період до Другої світової війни сильними в економічному плані державами по відношенню до слабо розвинутих, науковець стверджує, що за час існування Ліги Націй між її членами виникало понад 50 суперечок, які супроводжувалися актами агресії та окупації,

що за допомогою самих лише санкції найсильнішої на той час міжнародної організації так і не вдалося стримати амбіцій жодної держави.

Наступним поштовхом до формування системи міжнародно-правових санкцій стала, як стверджує Г. Мамедов, Друга світова війна, що спонукала великі держави до створення Організації Об'єднаних Націй, під егідою якої за весь час її існування було проведено понад 70 миротворчих операцій, проте ефективність миротворчих місій досі під питанням [37].

Дослідження практики застосування міжнародно-правових санкцій у ХХІ столітті здійснила вітчизняна науковиця Н. В. Матвійчук, проаналізувавши праці значної кількості відомих вітчизняних та закордонних фахівців. За отриманими результатами вона формулює свою дефініцію та визначає санкції у вигляді примусових заходів, що «застосовуються проти держави-порушниці з метою припинення порушення чи покарання за його здійснення. *Санкції є своєрідним компромісом між дипломатичними методами розв'язання проблеми і певними засобами, що можуть включати силовий аспект* (курсив наш – авт.)» [38, 72].

Нами не випадково підкреслено курсивом міркування науковиці про те, що санкції є компромісом між дипломатичними методами та застосуванням сили, примусовими заходами, з чим доволі важко погодитися, бо *компроміс* (від лат. *compromissum* – угода, згода) є згодою з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками. Фактично це є поступкою з боку того, хто застосовує санкції заради досягнення мети. А коли йдеться про «покарання за правопорушення», то поступка, компроміс як категорія явно не може використовуватися навіть із зауваженням, що це «своєрідний» компроміс.

Також Н. В. Матвійчук вдало підмітила закономірність, що у ХХІ ст. щорічно зростає кількість задіяних санкцій проти держав-порушниць. Він наводить статистику: у 2020 р. було впроваджено 34 000 санкційних обмежень, що на 62 % більше, ніж у 2017 р. (Cook, 2021). Також, вона зазначає, що спостерігається формування певної мережі санкцій, які можуть бути накладені ООН, США та іншими країнами, ЄС та низкою інших регіональних міжнародних організацій [38, с. 74].

Отже, Н. В. Матвійчук, як науковиця, правильно підмічає об'єктивну тенденцію, що форми і види санкцій у XXI ст. з часом змінюються як у якісному, змістовному відношенні, так й в кількісному, при цьому зростаюча кількість санкцій просто вражає. Основними суб'єктами введення санкцій стають ООН, США та країни ЄС. Зростає кількість державних структур, що можуть застосовувати санкції. Так, у США, відмічає науковець, санкційною політикою займаються різні державні установи та посадові особи: президент, Державний департамент, Департамент казначейства, Офіс по контролю за іноземними активами та ін. Існує практика розробки спеціальних законів, виконавчих наказів та інших документів, що регулюють питання накладення санкцій на окремі країни, організації, осіб. Теж саме відбувається й в ЄС.

Але, застерігає Н. В. Матвійчук, універсальних механізмів чи стандартів щодо застосування міжнародних санкцій на сьогодні не існує. Впроваджуючи санкції, кожна міжнародна організація та країна користуються власним механізмом чи практикою, що вже застосовувалася раніше.

Останнє міркування науковиці наводить на думку, що вже почався новий, окремий та особливий етап розвитку категорії «міжнародно-правові санкції», коли формується та накопичується досвід її застосування, а це, своєю чергою, послужить необхідним матеріалом для подальших наукових досліджень цієї дуже важливої категорії.

Нажаль останніми роками не приділяється у науковому сенсі належної уваги дослідженню історичних аспектів застосуванню міжнародно-правових санкцій у вигляді покарання, яке накладається за порушення норм національного або міжнародного права.

Звичайно, що цілі покарання за міжнародним правом відрізняються від цілей покарання за національним правом. Але є єдина ціль і для національного і для міжнародного права: якщо був скоєний злочин, то завдяки принципу верховенства права, завжди має бути покарання того, хто його скоїв, будь-то держава або фізична особа. В основному йдеться про компенсацію або відшкодування жертвам скоєного правопорушення. Міжнародне право зазвичай

відносить питання відшкодування жертвам до юрисдикції національних судів. Однак Міжамериканський, Європейський та Африканський суди з прав людини та Міжнародний кримінальний суд також можуть надати таке відшкодування жертвам. Методи покарання, тобто методи накладення санкцій, залежать від характеру злочину та від того, чи був злочинець фізичною особою, організацією чи державою. Зрозуміло, що спеціальні правила повинні застосовуватися для переслідування та покарання за злочини особливої тяжкості, такі як військові злочини, злочини проти людяності, геноцид, катування, тероризм тощо.

Отже, до фізичних осіб застосовуються кримінальні санкції. Уряди, держави та організації не можуть бути визнані винними в розумінні цього терміну кримінального права. Бо вони не несуть кримінальних санкцій як такі, хоча Міжнародний суд може визнати їх відповідальними за збитки, заподіяні їхньою діяльністю, і зобов'язати держави виплатити відшкодування, а їхні лідери (керівники) можуть бути притягнуті до індивідуальної кримінальної відповідальності та переслідуватися як фізичні особи [39].

Прикладом цьому служить те, що кінець XX та початок XXI ст.ст. відзначилися стрімким зростанням кількості прийнятих міжнародних норм та принципів стосовно регулювання та охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання світовим людством природних ресурсів.

Міждержавні екологічні правовідносини особливо загострилися в останні десятиріччя, оскільки природні ресурси планети виснажуються, а відкриття нових потребує все більш значних матеріальних та фінансових витрат. Світ у найближчі роки може опинитися на краю катастрофічної нестачі, крім інших природних покладів, питної води та води, що використовується у сільському господарстві, що потребує від держав починати економити свої природні водні ресурси від зазіхань інших держав. Необхідно посилювати міжнародне правове регулювання використання водних ресурсів річок та озер загального користування державами-сусідами та своєчасно і рішуче реагувати на намагання

порушити діючі нормативно-правові приписи державами-порушниками на свою користь.

Всі ці та інші нагальні питання дослідила вітчизняна науковиця М. О. Медведєва у своїй статті, присвяченій застосуванням контрзаходів і санкцій у міжнародному праві навколишнього середовища, де також торкнулася історичних аспектів розвитку категорії «міжнародно-правових санкцій» стосовно цієї дуже важливої сфері людського життя.

Так, на початку статті, М. О. Медведєва одразу констатує, що «нині такі традиційні методи забезпечення дотримання міжнародних природо-охоронних угод, як застосування контрзаходів і санкцій є малопридатними та малоефективними, оскільки вони не сприяють ефективній реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища, не вирішують проблеми деградації довкілля та його забруднення. Недотримання міжнародних природоохоронних договорів, яке породжує відносини міжнародної відповідальності та застосування санкцій, пов'язане не стільки з небажанням держави виконувати свої зобов'язання, скільки з нездатністю робити це (відсутність фінансових ресурсів, науково-технічного потенціалу тощо)» [40, с. 475].

Всі санкції у міжнародному праві навколишнього середовища науковиця поділяє на дві групи та окремо по групах їх досліджує. *Першу групу* складають санкції в порядку самопомогі або контрзаходи. В цій групі вона виділяє санкції, які спрямовані на охорону навколишнього середовища, що визнається «спільною турботою всього людства». Це дає підстави деяким ученим говорити про можливість застосування концепції *erga omnes* (зобов'язання перед міжнародним співтовариством у цілому, мають універсальний характер і в їх забезпеченні зацікавлена кожна держава) у питаннях притягнення до відповідальності та накладення санкцій за екологічну шкоду.

Друга група складається із санкцій, які застосовуються у межах повноважень та діяльності міжнародних організацій. Інакше кажучи, в рамках багатосторонніх природоохоронних угод створюються спеціальні

неконфронтаційні механізми з дотримання цих угод, які є своєрідною альтернативою застосуванню норм права міжнародної відповідальності та санкцій. Ці процедури передбачають пріоритетне застосування таких заходів, як надання технічної чи фінансової допомоги, передача технологій, інформаційна підтримка; інколи до держави висувається вимога надати відповідний план дотримання договору, рідше і як крайній засіб застосовуються попередження, призупинення прав і привілеїв, а також фінансові чи торгові санкції [40, с.478].

Зробивши по кожній групі детальний історичний екскурс стосовно прийнятих міжнародних угод, М. О. Медведєва робить продуктивний, на наш погляд, висновок, що випадки застосування санкцій в межах існуючого міжнародного права навколишнього середовища свідчать про те, що саме економічні інструменти впливу на поведінку держав є найбільш дієвим та ефективним засобом реалізації багатосторонніх природоохоронних угод. І ця закономірність буде домінуючою у найближчому майбутньому.

Існують також фундаментальні роботи на рівні дисертацій, у яких детально досліджуються історичні етапи становлення інституту санкцій, – але не у світі в цілому, не в міжнародному праві взагалі, а лише в рамках Європейського Союзу, у європейському праві.

Прикладом подібного дослідження на рівні дисертації можна назвати роботу вітчизняного науковця Р. А. Абдуллаєва на тему «Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу» [41], де він детально розглянув історію становлення категорії «санкції», починаючи зі стародавнього світу і закінчуючи сьогоденням.

На думку науковця повноцінна міжнародно-правова база для застосування міжнародно-правових санкцій європейськими країнами була закладена після Першої світової війни із прийняттям Статуту Ліги Націй, що було актуальним й для інших країн світу. Але, особливостями правового механізму застосування санкцій у праві Європейського Союзу треба розглядати, як правильно визначає автор, до укладання Лісабонського договору та враховувати все, що відбувалося після за Лісабонським договором. Цікавою є думка автора про те, що

становлення категорії «санкції» в європейському міжнародному праві слід розглядати у єдності із подібними течіями в інших регіонах світу, не у відриві від загальних тенденцій розвитку міжнародного публічного права.

Проаналізувавши наукові та нормативно-правові джерела та здійснивши продуктивний історичний екскурс відносно розвитку та становлення категорії «міжнародно-правові санкції», можна стверджувати, що санкції як примусові заходи, в основному не збройного характеру, активно застосовувалися державами та міжнародними організаціями для захисту своїх інтересів протягом всієї історії людського світу.

У міру розвитку економічних міждержавних відносин, появи сталих торгових шляхів, поділу територій континентів світу на сфери впливу, налагоджування транспортних комунікацій, накопичення багатства сильними державами та намагання відсталих колоніальних країн захистити свої інтереси тощо, – все це об'єктивно ускладнювало взаємовідносини між країнами, виникали непорозуміння, суперечки, конфлікти, а іноді починалися торговельні війни, коли одні держави відмовлялися від взятих на себе зобов'язань, а інші застосовували примусові заходи з метою повернути правопорушників у правове поле взаємовідносин, відшкодувати нанесення матеріальної шкоди, побудувати подальші стосунки на нормах і принципах міжнародного права.

Отже, розвиток категорії санкції здійснювався паралельно із розвитком світового суспільства: чим складніше ставали міжнародні відносини, тим різносторонньо виходили санкції, чим витонченіші намагалися держави-порушниці обійти міжнародні правила, тим досконаліше ставали санкції у своїх формах та видах. В цьому сенсі можна простежити своєрідний діалектичний шлях: удосконалення санкцій завжди відставало від появи нових способів та прийомів обходу міжнародних правил або уникнення від виконання взятих на себе зобов'язань.

Етапи розвитку та становлення категорії санкції в історичному сенсі можна визначати декількома шляхами: або з прив'язкою до етапів розвитку світового суспільства в цілому, або змінами суспільно-економічних ладів (рабовласництво,

феодалізм, капіталізм, імперіалізм, неоімперіалізм), або із створенням чергової потужної міжнародної організації та прийняттям нею найважливішого міжнародно-правового документу (джерела). Але, у будь-якому випадку виділення етапів безумовно має умовний характер та не може охопити всі нюанси. Ось чому цілком можливим є виділення етапів розвитку санкцій шляхом змішаного підходу та об'єднання всіх значущих історичних моментів в єдиний ланцюг.

Отже, основними етапами становлення категорії «санкції» можна вважати такі:

– становлення категорії «міжнародно-правові санкції» у стародавні часи та періоду античності, коли існували стародавні цивілізації Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю, Стародавня Греція, Стародавній Рим тощо. Санкції на цьому *першому етапі* носили суто примусовий характер, більше пов'язаний із відмовою держав-порушниць щодо своїх зобов'язань дотримуватися міжнародних правил у сфері торгівлі;

– *другим етапом* можна вважати період середньовіччя, коли перманентно відбувалася революція у військовій справі, стрімко з'являлися великі міста, налагоджувалися міжконтинентальні торговельні шляхи, розвивалася работоргівля, формувалися регіональні політико-економічні союзи. На цьому етапі санкції почали чітко оформлюватися та здійснюватися у рамках не тільки однієї держави, а й в союзі із іншими державами, зароджувалися підвалини погляду на санкції як окремий міжнародно-правовий інститут;

– *третьій етап* охоплює період трьох століть (XVII – XIX ст.), коли пройшли так звані Промислова та Наукова революції, з'явилися нові способи виробництва – фабричне, масове виробництво та механізація, що дозволило виготовляти широкий спектр товарів швидше та з меншими затратами праці, ніж раніше. З'явилися нові галузі: машинобудування, електроенергетика, хімічна та електротехнічна промисловість. Економіка та торгівля розвивалися і умовах вільної конкуренції, періоди економічного піднесення чергувалися з економічними кризами. Застосовувалися нові види транспорту (залізничний і

автомобільний), засоби зв'язку (телеграф і телефон). Все перелічене відобразилося й на санкціях, які почали застосовуватися до держав-порушників не тільки з метою покарання або відшкодування збитків, але й поступового створення загально обов'язкових постійних міжнародних санкційних правил, які б гарантували від невиконання зобов'язань у майбутньому. Інакше кажучи, на третьому етапі зароджувалися підвалини міжнародно-правових санкцій як окремого інституту міжнародного права;

– *четвертий етап* знаменує створення першої міжнародної міждержавної універсальної організації Ліги Націй, основною метою якої було розвиток співробітництва, досягнення миру й безпеки між народами. В Статуті організації був сформульований найважливіший міжнародно-правовий принцип, що вирішення суперечок, непорозумінь або конфліктів між державами має вирішуватися виключно шляхом переговорів і єдності між націями. В основі цього нового підходу лежала концепція санкцій, яка в наступні роки стала потужним інструментом стримування агресорів;

– *п'ятий етап* пов'язаний із створенням після Другої світової війни глобальної міжнародної організації ООН з метою підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвитку співробітництва між державами світу. У Статуті ООН у Главі VII сформульовані основні міжнародні принципи застосування примусових заходів, прийнятих вважати санкціями ООН, які приймаються Радою Безпеки ООН для примушення держав-правопорушниць зупинити дії, спрямовані на погрозу миру, порушення миру або здійснення актів агресії. Санкційний список поширюється на всі держави-члени ООН, але складність їх накладення полягає в тому, що будь-який із п'яти постійних членів РБ ООН може накласти вето на резолюцію про застосування санкцій. Даний етап продовжується до теперішнього часу та характеризується подальшим наповненням категорії «міжнародно-правові санкції» новим змістом, новими формами та видами.

1.3. Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір

У міжнародних відносинах функціонує безліч правових феноменів (концептів, домінант, пріоритетів, трендів, патернів, моделей тощо), яких з часом стає все більше і більше, вони знаходяться у безперервній динаміці змін, з них складається правова реальність, яка намагається охопити всю сукупність правовідносин, що виникають між суб'єктами міжнародного права, але ніколи не зможе їх обійняти повністю, бо самі відносини також розвиваються, видозмінюються, збільшуються у кількісних характеристиках тощо.

Одним з таких правових феноменів у міжнародному праві виступає інститут «санкцій», який з часів свого зародження призначений був постійно оптимально і ефективно розв'язувати протиріччя та правові суперечності, що виникали та ще довго виникатимуть у процесі життєдіяльності світового людства і функціонування міжнародного співтовариства держав.

Саме тому міжнародні санкції стали ключовим елементом сучасних міжнародних відносин. Це примусові заходи щодо держав, недержавних утворень або окремих осіб, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці. Цілі, що переслідуються, полягають у тому, щоб:

а) трансформувати, а точніше, змінити поведінку правопорушника (трансформаційна мета – авт.),

б) зменшити його здатність до маневру або послабити його позицію (мета нівелювання негативного потенціалу – авт.) та

в) публічно засудити тих з них, хто становлять загрозу міжнародному миру та безпеці (облігаторно-санкційна мета – авт.), а також

г) змусити його повернутися до парадигми належного виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань (реституційна мета – авт.).

У попередніх підрозділах дослідження вже зазначалося, що санкції за своєю суттю мають превентивний характер і повинні бути пропорційними тим діям, які вчинив правопорушник. Вони фактично передують і використовуються як альтернатива застосуванню збройної сили.

Міжнародне співтовариство може використовувати санкції для зміни поведінки держави чи її режиму у випадках, коли ця держава чи режим порушує права людини, веде війну чи загрожує міжнародному миру та безпеці.

Санкції різняться залежно від держави, що їх вводить (суб'єктний критерій – авт.), та ситуації, у якій вони вводяться (становий критерій – авт.). Серед можливих санкцій: ембарго на постачання зброї; ембарго на імпорт та/або експорт певних товарів, програмного забезпечення та технологій. Наприклад, обладнання, необхідне для розробки ракет чи атомної зброї. Ембарго також може поширюватися на товари, які приносять гроші керівництву країни, наприклад, на нафту чи деревину; обмеження на кредити для держави (її інституцій) та кредити для певних осіб/компаній; заморожування активів певних осіб/компаній; обмеження на поїздки та візи (візові заборони) для певних осіб тощо.

Щоб уникнути несприятливих наслідків для третіх сторін, санкції, наскільки це можливо, повинні бути націленими на конкретних осіб або організації, – при цьому, вони повинні завжди відповідати міжнародному праву та правам людини. Приклади можуть включати економіко-комерційні заходи, фінансові заходи або індивідуальні санкції, такі як заборона на в'їзд до держави або заморожування активів тощо.

У теперішній час існують три основні органи, які вводять санкції: Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Глава VII Статуту Організації Об'єднаних Націй забезпечує правову основу для застосування примусових заходів у рамках Організації Об'єднаних Націй. При цьому, її Рада Безпеки є органом, уповноваженим вживати заходів, не пов'язаних із застосуванням збройної сили, з кінцевою метою підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки. Найбільш поширеними є режими санкцій, спрямованих на нерозповсюдження ядерної зброї, боротьбу з тероризмом, вирішення конфліктів або підтримку демократичних режимів.

У Європейському Союзі обмежувальні заходи є ключовим інструментом загальної зовнішньої та безпекової політики і використовуються для захисту

його стратегічних інтересів та захисту його основних цілей за кордоном. Існує три типи заходів: 1) перенесення заходів, узгоджених у рамках Організації Об'єднаних Націй, 2) заходи, що доповнюють заходи, вжиті Організацією Об'єднаних Націй, або 3) заходи, що вжиті з власної ініціативи ЄС.

Санкції ЄС ухвалюються одностайно рішенням Ради в сфері загальної зовнішньої та безпекової політики, яке є обов'язковим у повному обсязі для всіх держав-членів. Якщо рішення передбачає скорочення або припинення всіх або частини економічних та фінансових відносин із третьою країною, регламент ЄС приймається кваліфікованою більшістю за спільною пропозицією Комісії та Верховного представника Союзу із закордонних справ та політики безпеки [42].

У доктрині міжнародного права і практиці міжнародних відносин переважає думка про те, що проблеми правової природи застосування санкцій є дискусійними у наукових колах, проте першочерговими питаннями, зазвичай, є їх ефективність для забезпечення міжнародного правопорядку та визначення умов і порядку їх застосування [43].

Треба зазначити, що ефективність санкцій та визначення умов і порядку їх застосування дійсно є першочерговими питаннями, але ефективність має підвищуватися не сумбурно заради досягнення результатів будь-якими засобами, без нашарувань поверхових суб'єктивних поглядів, яких зараз достатньо спостерігається у реаліях сьогодення, а виключно в межах виважених, нормативно-правових та узгоджених обмежень, що встановлюється лише нормами та принципами міжнародного права. Останнє формується лише завдяки уявленню правової природи застосування санкцій. Вважаємо, що дійсно, у певних рамках дискусійність в цій сфері має бути завжди присутньою, бо практика застосування санкцій постійно удосконалюється, з'являються нові її форми та види, частка з яких завдяки діяльності юристів-міжнародників, позицій впливових політиків та керівників держав, а також міжнародних організацій потім відображається у сталих нормах та принципах міжнародного права через категорії «м'якого» права (soft law), а потім міжнародного нормопроєктування та міжнародної нормотворчості в загальних рамках міжнародного

нормотворення, – або ж зразу ж через використання процесуального механізму міжнародного нормотворення.

Отже, правова природа санкцій, як квінтесенція вивіреної, обґрунтованої та узгодженої суб'єктами міжнародного права наявної на той момент узагальненої практики їх застосування, в першу чергу, відображається в міжнародних джерелах, яких зараз багато. Але через стислі рамки підрозділу дослідження, вважаємо за потрібне зупинитися лише на найголовніших з них, – це Статут Ліги Націй та Статут ООН.

Після чого для повного уявлення природи санкції, звичайно, необхідно обов'язково торкнутися доктринально-наукових джерел, бо розуміння невирішених питань значно підвищує можливість прогнозування у майбутньому прийняття нових норм та принципів щодо санкцій як окремого інституту міжнародного права.

Отже, визначальні, але не всі, лише початкові, лапідарні, елементарні характеристики правової природи міжнародно-правових санкцій були закладені у Статуті Ліги Націй, де одразу ж у його Преамбулі зазначалося, що держави-учасники шляхом прийняття *чотирьох зобов'язань* можуть сприяти міжнародному співробітництву та досягненню миру. Ці зобов'язання такі:

- acceptance of obligations not to resort to war (антивоєнно-облігаторний підхід – авт.);
- prescription of open, just and honourable relations between nations (колабораційно-облігаторний підхід – авт.);
- the firm establishment of the understandings of international law as the actual rule of conduct among Governments (договірні-облігаторний підхід – авт.);
- the maintenance of justice and a scrupulous respect for all treaty obligations in the dealings of organised peoples with one another [44, преамбула] (договірні-пріоритетний підхід – авт.).

Як бачимо, після Першої світової війни, яка принесла багатомільйонні жертви, на початок XX століття державами-членами Організації були прийняті кардинальні зобов'язання, а саме: не вдаватися до війни; встановлювати відкриті,

справедливі і чесні відносини між націями; визнавати міжнародне право у якості єдиних правил поведінки між урядами та добросовісно дотримуватися всіх прийнятих на себе договірних зобов'язань. Ці чотири найважливіші положення протягом всіх наступних десятиліть аж до початку ХХІ століття повторювалися майже в кожному джерелі міжнародного права, безперечно, із доповненнями або із розширеним змістом. Фактично у преамбулі були сформульовані основні методологічні основи для застосування примусових заходів у вигляді санкцій, які були розкриті у статті 16 Статуту.

Інакше кажучи, якщо хтось з членів Ліги Націй не виконує ці чотири зобов'язання або скоїть правопорушення (аж до розв'язування війни) всупереч змісту, що в них закладено, то Рада Ліги (виконавчий орган керівництва Асамблеї) має застосувати такі примусові заходи:

- порушник вважатиметься таким, що вчинив акт війни проти всіх інших членів Ліги;
- члени Ліги зобов'язуються негайно розірвати з порушником всі торговельні або фінансові відносини;
- вводяться заборони будь-яких стосунків з громадянами держави-порушниці та громадянами іншої держави-порушниці, що не є членом Ліги;
- розробка Радою Ліги рекомендацій зацікавленим урядам щодо застосування морських чи повітряних сил для силового захисту угод Ліги;
- підтримка членами Ліги один одного у фінансових та економічних заходах-санкціях відносно держави-порушниці, а також у протистоянні будь-яким спеціальним заходам, спрямованим проти одного з членів Ліги з боку держави, що порушує угоду;
- надання дозволу проходу через свою територію силам будь-кого з Членів Ліги, які співпрацюють, щоб захистити угоди Ліги;
- оголошення держави-порушниці, незважаючи на те, що вона є членом Ліги, такою, що вона більше не є Членом Ліги [44, ст. 16].

Якщо порівняти наведені вище положення стосовно санкцій з тими, що були потім сформульовані у Статуті ООН, підписаному в Сан-Франциску 26

червня 1945 року, одразу можна сказати, що у Статуті Ліги були лише начерки, фрагменти, ескіз, зарис, етюд тощо, но не більше.

У вітчизняних та закордонних наукових колах по-різному відносяться до історичної ролі Ліги Націй, у тому числі й в питаннях застосування її державами-членами колективних примусових заходів у вигляді санкцій. Нажаль, більшість науковців піддають критиці діяльність Ліги, підкреслюючи, що створення першої в історії міжнародної організації з підтримання миру і безпеки на основі закладених в її статуті принципів правового регулювання, третейського розгляду і узгодження, – відкривало лише новий етап у розвитку міжнародних відносин, що міжнародна організація «страждала» явною недосконалістю організаційної структури, що положення її Статуту були розпливчастими і невизначеними, а великі надії, що пов'язувалися із Лігою у міжнародному співтоваристві, не виправдалися [45, с. 105].

Дійсно, в цілому це так, але, здається, перша спроба завжди є першою, вона не може одразу вирішити всі проблеми застосування примусових заходів міжнародним співтовариством. Як то кажуть, велике починається з малого, й в цьому роль та значення факту створення та діяльності Ліги Націй є неоціненною, бо у підвалини міжнародно-правових санкцій були закладені фундаментальні ідеї, які реально можна вважати базисом правової природи санкцій, що дало поштовх розробки у майбутньому інституту санкційних міжнародних режимів.

Більш виваженим науковим підходом щодо історичної ролі Ліги Націй можна вважати погляди викладачів-дослідників КНУ імені Тараса Шевченка, які висвітлюють не стільки негативні, скільки позитивні моменти в організації та діяльності цієї першої міжнародної міждержавної організації. Ось, що вони зазначають: «Ліга виявилася нездатною придушити перші небезпечні вогнища війни, розв'язані фашистськими державами. Друга світова війна остаточно поховала Лігу націй, хоча формально вона проіснувала до 31 липня 1946 р. Крах Ліги націй серйозно підірвав ідею колективної безпеки. Підстав для негативних оцінок цієї міжнародної організації цілком достатньо. Але було б помилково перекреслити всю історію Ліги, звести її діяльність лише до недоліків. Були в її

роботі і здобутки. Ліга відіграла у ряді випадків позитивну роль у розв'язанні післявоєнних проблем. Так, за перші 10 років свого існування (1919-1929 рр.) Лігою націй було розглянуто 30 міжнародних конфліктів, і більшість з них удалося розв'язати» [46].

Тепер проаналізуємо основні положення Статуту ООН – другої глобальної міжнародної організації в історії людства – стосовно правової природи застосування міжнародного примусу у вигляді санкцій та спробуємо проаналізувати ті основні моменти, які значно розширили визначення у попередньо розглянутому нами Статуті Ліги Націй та надали подальший поштовх розумінню змісту категорії «міжнародно-правові санкції».

Основні положення у профільній сфері знаходяться у статтях 41 та 42 Статуту, бо саме на них вказується у статті 39, що заходи для підтримання та відновлення миру і безпеки здійснюються на підставі цих двох статей.

У статті 41 вказується про заходи, які *уповноважена визначати Рада Безпеки (РБ)* та *вони не пов'язані з використанням збройних сил*. Ці заходи повинні застосовуватися для реалізації рішень РБ та остання *може вимагати* від членів Організації застосування цих заходів. Інакше кажучи, перелік заходів може бути необмеженим, а до цього переліку можуть бути додані або включені повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин.

Отже, заходи застосування міжнародного примусу у вигляді санкцій без використання збройних сил сформульовані дуже широко, а наданий конкретний перелік того, що може бути доданим до безмежного переліку, здається, вказує на те, що останні з конкретного переліку можуть бути застосовані паралельно із тими, що вирішила застосувати РБ у якості основних.

У статті 42 Статуту вже йдеться про *застосування міжнародного примусу у вигляді санкцій із залученням збройних сил* (повітряних, морських або сухопутних сил), якщо РБ визнає, що заходи без використання збройних сил були недостатніми або вже виявились недостатніми. Такі заходи (із залученням

збройних сил) можуть включати демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських чи сухопутних сил Членів Організації.

Відтак, у статті 42 Статуту однозначно визначено, що санкційні заходи, які не пов'язані з використанням збройних сил, *мають обов'язково передувати застосуванню санкцій із використанням збройних сил*. Одразу застосувати санкційні заходи із використанням збройних сил без попереднього застосування заходів без військової сили за змістом статті 42 неможливо. Це, так би мовити, кардинально відрізняє правову основу застосування санкцій на підставі положень Статуту ООН від санкцій, які мали застосовуватися згідно із положеннями Статуту Ліги Націй.

Досліджуючи правову природу міжнародно-правових санкцій необхідно звернути ще на один важливий аспект, який простежується за змістом всіх статей двох Статутів: і Ліги Націй і Організації Об'єднаних Націй. Але, найбільш явно і зримо цей аспект простежується за змістом статті 1 Статуту ООН, де визначено цілі Організації. Проаналізуємо її.

У пункті 1 статті 1 йдеться про *чотири підстави* застосування санкцій у вигляді ефективних колективних примусових заходів:

1) для *запобігання* загрози миру, тобто превенції можливих наступних проявів правопорушень з боку інших держав, коли застосування санкцій відносно конкретної держави-правопорушниці застерігає інших від скоєння подібного;

2) для *усунення* загрози миру, коли санкції здійснюються стосовно держави, яка вже намагається скоїти правопорушення, готується до нього, висловлює погрози та вибирає відповідні засоби;

3) для *придушення* актів агресії чи інших порушень миру, тобто безпосереднє застосування міжнародного примусу стосовно країни (країн), які знаходяться у процесі скоєння правопорушення;

4) для *проведення* мирними засобами, згідно з принципами справедливості та міжнародного права, *залагодження або вирішення міжнародних спорів або ситуацій*, які можуть призвести до порушення миру.

Як бачимо, всі чотири підстави чітко дають уявлення про те, коли можна застосувати колективні заходи стосовно держави (держав), що: а) готуються до правопорушення, б) намагаються його скоїти або в) знаходяться у процесі здійснення правопорушення.

Виникає питання, а може держава (держави) вдатися до міжнародного примусу без наявності вищезазначених підстав, тобто безпідставно, виявивши при цьому свавілля, наприклад, для досягнення суто своїх меркантильних інтересів за рахунок нанесення шкоди (територіальної, економічної, фінансової) іншій державі?

В цьому плані дуже цікавою вдається доктринальна позиція вітчизняного дослідника Ф. П. Шульженка, який у своїх працях виділив комплексну низку детермінант, що сприяють появі свавілля в міжнародно-правових відносинах як в минулому, так і в сучасних умовах на межі XX–XXI сторічч. Серед них він назвав такі: юридична недосконалість системи світової і регіональної безпеки, яка була створена після другої світової війни та протистояння між військовими блоками НАТО і Варшавського договору; зміна пріоритетів західними політиками у відношенні до системи соціальних цінностей і актуалізація питань економічної безпеки їх держав, розширення ними співпраці з авторитарними режимами в питаннях обміну передовими технологіями, товарами і послугами; тотальний страх керівників міжнародних організацій і країн західної демократії перед шантажем і погрозами з боку авторитарних держав; бездіяльність міжнародних безпекових організацій, неконкретність та суперечливість норм міжнародно-правових актів, що визначають юридичний статус цих організацій та процедуру застосування санкцій до суб'єктів правовідносин, що порушують міжнародний правопорядок; зниження ролі права і домінування політичного компонента в міжнародних відносинах; недосконала система превентивних заходів щодо обмеження свавілля, поширення зброї масового враження, денуклеаризації, що призвело до воєнного посилення авторитарних режимів, їх консолідації і протистояння з демократичним світом; примирення з державами-порушниками норм міжнародного права, заморожування регіональних

конфліктів між суб'єктами міжнародного права [47, с. 16]. Науковець наголошує, що «свавільні тоталітарні режими використовують платформи ООН та інших міжнародних організацій для просування свого державного егоїзму, імперскості, маніпулювання свідомістю суспільств в інших суб'єктах цих організацій, зловживання правом» [48, с. 11].

Відповідь на поставлене вище питання може бути тільки одна: якщо санкційний режим вводиться якоюсь державою поза приписами міжнародного права, всупереч підстав, які проголошені та зафіксовані в міжнародних актах, то така держава проявляє свавілля в міжнародно-правових відносинах, її санкційні заходи є правопорушенням та підлягають реагуванню з боку інших держав аж до застосування міжнародних примусових заходів.

Отже, можна констатувати, що правова природа міжнародно-правових санкцій не передбачає їх застосування поза межами міжнародного правового поля; вони мають вводитися виключно на засадах, визначених у міжнародно-правових актах, при наявності доведеного факту правопорушення з боку держави-порушниці та в межах, які є пропорційно адекватними завданям збиткам під час скоєння правопорушення.

Вважаємо, що до цілісного уявлення природи міжнародно-правових санкцій вкрай необхідно віднести таку її складову, як контроль над ефективністю їх застосування. Реалії сьогодення яскраво свідчать, що держави-правопорушниці, використовуючи прогалини у міжнародному праві щодо використання санкційних режимів, знаходять численні можливості для їхнього обминання. Дійсно, якщо держава-порушниця легко обходить санкції, то втрачається здоровий глузд відносно доцільності щодо їх застосування. Не може бути застосований міжнародно-правовий механізм примусу, якщо заздалегідь звісно про можливість легкого його обминання, що подібними санкціями держава-правопорушниця не отримає покарання, а держави, що зазнали матеріальної або іншої шкоди, не отримають очікуваного захисту та компенсації.

На теперішній час міжнародна спільнота робить все необхідне для того, щоб санкційні режими досягали своєї стратегічної мети, щоб держави-

правопорушниці усвідомлювали невідворотність покарання за скоєні правопорушення.

Так, 04.03.2022 р. Європейська комісія оголосила про створення EU Sanctions Whistleblower Tool (Інструмент інформування про санкції). Це сервіс, за допомогою якого, будь-хто може анонімно повідомити інформацію про «минулі, поточні або заплановані» порушення санкцій ЄС, а також спроби їх обійти. 28.11.2022 р. Рада Європи вирішила визнати порушення санкцій – кримінальним правопорушенням. Залежно від правопорушення людину може бути ув'язнено, а компанію оштрафовано на суму від 5% доходу. Запропоновано вважати злочином такі дії:

- 1) надання коштів або економічних ресурсів особі чи підприємству, які перебувають під санкціями;
- 2) надання можливості в'їзду чи транзиту через територію держави-члена ЄС;
- 3) торгівля товарами або послугами, імпорт, експорт, продаж, купівлю, передачу, транзит або транспортування яких заборонено або обмежено;
- 4) надання послуг податкового консалтингу тощо [49].

Говорячи про правову природу міжнародно-правових санкцій неможливо обійти стороною так звані «односторонні примусові заходи», або «односторонні санкції» (unilateral sanctions), які накладаються країнами в односторонньому порядку (або групою держав). Накладення односторонніх санкцій вже є усталеною практикою для держав-членів ЄС, США та G7.

Ось як трактується поняття односторонніх санкцій або односторонніх примусових заходів (unilateral coercive measures) в документі Генеральної Асамблеї ООН від 11 січня 2012 року під назвою «Thematic study of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, including recommendations on actions aimed at ending such measures»:

«It is widely acknowledged that the term “unilateral coercive measures” is difficult to define. Unilateral coercive measures often refer to economic measures taken

by one State to compel a change in policy of another State. The most widely used forms of economic pressure are trade sanctions in the form of embargoes and/or boycotts, and the interruption of financial and investment flows between sender and target countries. While embargoes are often understood as trade sanctions aimed at preventing exports to a target country, boycotts are measures seeking to refuse imports from a target country. However, frequently the combination of import and export restrictions is also referred to as a trade embargo. More recently, so-called “smart” or “targeted” sanctions, such as asset freezing and travel bans, have been employed by States in order to influence individuals who are perceived to be in a position to decide on a political action in a particular State» [50, с. 3].

Дійсно, термін «односторонні примусові заходи» важко піддається визначенню. Хоча в останні роки всім звісні факти здійснення економічних примусових заходів, що вживаються однією державою або групою держав стосовно іншої, як спроба змусити останню змінити свою політику. Такі заходи прийнято називати «розумними» або «адресними»: це й торгові санкції у вигляді ембарго, й різні бойкоти, й припинення руху фінансових та інвестиційних потоків тощо.

Інакше кажучи, такі заходи, виходячи із цитованого документу, здійснюються поза межами міжнародного правового поля, бо не є санкціонованими відповідними рішеннями ГА ООН.

У третьому розділі Тематичного дослідження все ж робиться спроба дати відповідь на питання: чи є законними односторонні примусові заходи згідно із міжнародним правом? Прямої відповіді немає, але зазначається, що в цілому нелегко дати відповідь на питання про те, чи є законними односторонні примусові заходи відповідно до міжнародного публічного права. Багато залежить від конкретної форми примусових заходів, застосовного договірного права, якщо таке існує, і норм звичаєвого міжнародного права, що стосуються оцінки примусових заходів, і навіть від потенційних підстав виключення протиправності таких заходів. Законність чи незаконність, резюмується у документі, треба визначати виходячи з того, якою мірою негативний вплив

односторонніх примусових заходів на права людини може визначати їх незаконність [50, с. 4].

Варто зазначити, що питання законності – незаконності односторонніх примусових заходів неодноразово дискутувалися у рамках міжнародних організацій [51, 52], але остаточного рішення досі немає. Як зазначалося вище, держави-члени ЄС, США та G7 широко практикували та продовжують практикувати застосування цих санкцій, не особливо дбаючи про те, чи відповідають вони нормам міжнародного права чи ні. Слідом за ними інші країни також активно почали застосовувати односторонні примусові санкції – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Канада, Австралія, Ісландія, Швейцарія, Японія та ін. [53, с. 60 - 82].

Вітчизняні та закордонні науковці не залишилися осторонь від дослідження проблеми односторонніх санкцій, які становлять зараз поширене політичне, економічне, правове та соціальне явище, що значно поширилося в останні десятиліття та роки.

В цьому сенсі привертає увагу стаття вітчизняної науковиці Є. К. Карлюги, яка дослідивши зміст дефініції «міжнародно-правові санкції», зробила висновок про те, що фактично сучасний стан міжнародних відносин вказує на існування двох різних за своїми характерними ознаками примусових заходів, які одночасно носять назву «санкції». Серед них, примусові заходи, вжиті РБ ООН на виконання повноважень відповідно до глави VII Статуту ООН, а також примусові заходи, застосовані державою, групою держав або міжнародними організаціями без схвалення Ради Безпеки ООН, з метою примушення іншої держави до зміни її політики [54, с. 160]. При цьому ця авторка вважає не доцільним визнавати останні «санкціями» в суворому сенсі слова, але й не вважає їх протизаконними у відповідності до принципів та норм міжнародного права. Тобто, вона повністю дотримується концептуальних ідей, закладених у міжнародних документах, що були розглянуті вище.

Варто розуміти, що подібних поглядів дотримується й більшість закордонних науковців. У якості прикладу можна навести міркування науковця

з Гентського університету (Нідерланди) Тома Ройса (Tom Ruys), який детально дослідив питання співвідношення санкцій із реторсіями та контрзаходами. Він вважає, що: а) поняття «санкція» зараз розуміється за різними підходами, що б) воно, якщо застосовується у вигляді односторонніх примусових заходів, не має єдиного встановленого значення в міжнародному праві, що в) не можна одразу без попереднього детального аналізу визначити чи є санкції зрештою законними чи ні. Це потрібно оцінювати, за його думкою, в кожному конкретному випадку. Tom Ruys зазначає, що точний ступінь, до якого діє міжнародний принцип невтручання та обмежує допустимий обсяг таких санкцій, залишається поки ще незрозумілим. Якщо односторонні санкції здійснюються відповідно до обов'язкової резолюції Розділу VII Ради Безпеки ООН, то безперечно вони є повністю законними. У той же час проблема щодо законності застосування санкцій у сенсі міжнародного права стосовно захисту гуманітарних інтересів громад країн, відносно яких здійснюються санкції, залишається повністю, як сказав науковець, «закритою таємницею». На окреслені проблемні питання, вважає Tom Ruys, наука міжнародного права обов'язково у найближчі роки має дати конкретні відповіді [55, с. 27].

У створі міркувань Тома Ройса досліджує проблеми односторонніх санкцій й науковиця з Утрехтського університету (Нідерланди) Олександра Хофер (Alexandra Hofer), яка виправдовує застосування санкцій США відносно РФ з приводу агресії останньої проти України та зазначає, що існує розбіжність між використанням санкцій як інструменту зовнішньої політики та як вони розуміються в міжнародному праві. Можливо, ця невідповідність, каже О. Хофер, пояснює, чому односторонні санкції автоматично не вписуються в рамки, розроблені міжнародним правопорядком. Але, у той же час, вона зазначає, що коли США застосовують односторонні санкції для захисту своїх національних і зовнішньополітичних інтересів, більшість країн обурює той факт, що США використовують свою економічну владу, щоб нав'язати не лише певний тип норм, але й власне тлумачення цих норм. Їхні заперечення проти такої практики

демонструє часте ухвалення резолюцій ГА ООН із засудженням одностороннього примусу.

Як висновок, ця науковиця стверджує, що, якщо держави вважають односторонні санкції нелегітимними, це може мати наслідки для загальної ефективності санкцій як засобу примусового виконання міжнародної політики. Необхідно стосовно односторонніх санкцій розробити політику недотримання та опору, який включав би розробку аргументів про те, що певна санкційна практика є незаконною. З цього випливає, що міжнародне право хоче впливати на державну практику у сфері санкцій, а для забезпечення ефективного правозастосування необхідно знайти спосіб подолати не лише розрив між правовою теорією та політичною практикою, а також між державами, які визнають часте прийняття односторонніх примусових заходів та тими, що заперечують цю практику [56].

Отже, й положення міжнародно-правових джерел, й аналіз наукових праць свідчать про те, що природа односторонніх санкцій поки ще не вписується повністю у вже сформовану, відповідним чином розвинену і устояну на рівні доктрини і практики природу міжнародно-правових санкцій.

Декілька цікавих наукових положень щодо профільного питання в його теоретико-логічному розумінні, але стосовно санкцій у сфері забезпечення національної безпеки висловив вітчизняний науковець П. П. Богуцький, який стверджує, що правова природа санкцій полягає у визначенні негативних наслідків порушення вимог і положень права та у вжитті заходів щодо забезпечення виконання вимог права, щодо відповідальності за вчинені порушення. Формально-логічний аспект змісту санкцій використовується у юридичній конструкції норми права, де санкції є визначеними у нормі права формалізованими наслідками протиправної поведінки, передбачають конкретні вид і міру відповідальності, покарання [57].

Як бачимо, цей науковець, говорячи про природу санкцій, виділяє два її основних аспекти: *по-перше*, застосування санкцій передбачає попереднє визначення негативних наслідків порушення вимог і положень права, тобто

з'ясування як самого факту невиконання норм права, так й факту настання негативних наслідків за результатами порушення вимог права. Дійсно, навіщо застосовувати санкції, якщо не було порушення вимог і положень права, а якщо факт порушення був і він встановлений, то навіщо застосовувати санкції, якщо не було суттєвих негативних наслідків за результатами порушення. *По-друге*, природа санкцій передбачає вжиття заходів щодо забезпечення виконання вимог права, тобто відновлення «status quo» (відновлення правового положення, яке існувало до здійснення правопорушення та збереження його) та притягнення до відповідальності винних за вчинене порушення. Отже, природа застосування санкцій має чітку послідовність конкретних процесуальних дій: встановлення факту правопорушення, оцінка нанесеної шкоди або можливих негативних наслідків, вжиття заходів щодо відновлення «status quo» та притягнення до відповідальності винних у правопорушенні. Фактично П. П. Богуцький говорить про межі між початком та закінченням застосуванню санкцій, а такий процесуально-парадигмальний підхід, що заснований на внутрішній логіці поведінки учасників санкційного процесу, на наш погляд, є дуже важливим питанням, – причому, як для уявлення і усвідомлення природи санкцій, так й для розуміння їх практично-процесуальної складової: коли починати та коли закінчувати санкції – найважливіше питання як для того, хто вводить санкції, так й для того, відносно кого вони здійснюються.

Далі цей науковець, розмірковуючи про судову процедуру застосування санкцій, визначає, що для захисту національних (економічних, політичних, державних тощо) інтересів державою вдаватися до судових процедур не треба, оскільки реалії дійсності потребують оперативного та безумовного реагування з метою забезпечення національної безпеки. Однак, розмірковує П. П. Богуцький, оперативність та нагальність подібних санкцій жодним чином не заперечують принципам верховенства права і законності, а навпаки утверджують реалізацію вказаних принципів на основі захисту національних інтересів, досягнення необхідного для сталого розвитку суспільства, для життєдіяльності людини безпекового рівня, а можна, на наш погляд, ще додати й для утвердження або

зміцнення певного зовнішньополітичного курсу, про що казали науковці, праці яких було розглянуто вище.

Як бачимо, П. П. Богуцький розглядає застосування санкцій для забезпечення національної безпеки або проведення зовнішньополітичної діяльності як різновид односторонніх санкцій, і в цьому випадку алгоритм послідовних дій абсолютно не такий, як під час застосування санкцій в межах міжнародного правового поля та виключно на підставі норм і принципів міжнародного права.

Не можна пройти повз дуже виваженої та вельми цікавої наукової праці вітчизняного науковця М. І. Хавронюка, члена правління Центру політико-правових реформ, у який він досліджує санкції у вигляді спеціальних обмежувальних заходів, що передбачає доволі серйозні ризики їх застосування. Науковець, аналізуючи практику застосування санкційних заходів в останні роки, недвозначно але обережно натякає на невідповідність їх існуючим правовим положенням. Слід віддати належне, каже науковець, рішучості і завзяттю посадових осіб України, які останнім часом узялися застосовувати санкції. Але все ж видається, що їх широкому застосуванню «мав би передувати період належної правової, інституційної та організаційної підготовки. Недоліки початкової редакції Закону «Про санкції» можна було не побачити або пробачити в революційному 2014-му. Однак у керівників держави та всіх нас було достатньо часу, аби ці недоліки виправити, бути витриманими та навчитися прогнозувати правові і політичні наслідки прийнятих рішень. Зрештою, не все, що треба робити заради рейтингу, можна робити» [58].

У тому ж дусі, що й М. І. Хавронюк, розмірковує науковець Л. Семишоцький у статті «Чи не загрожують національній безпеці методи її захисту?», де він, фактично говорячи про правову природу санкцій, проводить паралель їх застосування на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях. Так, він зазначає, що невідомо, якому відсотку громадян до вподоби перспектива одного дня опинитися поза законом – чи то через помилку, чи то через умисел. *А те, що таке трапляється навіть у країнах із більшим досвідом санкційних війн,*

– *факт*. Фактом, продовжує далі науковець, є й те, що українські нардепи бажають удосконалювати санкційне законодавство, аби розширити підстави для встановлення обмежень і кількість органів, які зможуть їх накладати без судового контролю. Але, констатує дослідник, прикметно: закон виписали таким чином, що підставою для застосування санкцій може стати... саме застосування санкцій. Бо серед підстав їх запровадження згадуються дії (знову ж таки, без уточнення резидентства особи, яка їх учиняє), які порушують права та свободи, обмежують право власності. Тобто при бажанні це можна поширити й на самих членів РНБО, які, за Конституцією, не мають імунітету від відповідальності за наслідки свого голосування [59, с. 5].

Варто зазначити, що безпосередньо дослідженню проблематики правової природи міжнародно-правових санкцій присвятили вітчизняні дослідники І. А. Гомля та Д. О. Микитенко. Ці науковці розглянули проблему скрізь призму практичного застосування санкцій, починаючи з 1980-років, державами ЄС, керівники яких називають санкції рестриктивними заходами, що є найбільш доступною формою так званої, як зазначають автори, квазісилової дипломатії. На думку науковців застосування санкцій ЄС віднесено до сфери Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ) [60, с. 140].

Здійснюючи цю політику (СЗПБ), держави-члени ЄС, особливо на даний час, застосовують санкції надзвичайно широко. Застосування обмежувальних заходів (санкцій) здійснюється у рамках положень міжнародного документу під назвою «Рекомендації щодо впровадження та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС» [61]. Санкції застосовуються Радою ЄС з метою зміни політики або діяльності конкретної держави, частини держави, уряду, організацій або фізичних осіб відповідно до цілей зовнішньої політики Євросоюзу, встановлених статтею 21 Договору про ЄС [62].

Виходить, що обмежувальні заходи (санкції) застосовуються державами-членами ЄС для здійснення спільної зовнішньої політики на підставі міжнародного документу з метою змінити політику або діяльність конкретної

держави. Підкреслимо це, – тобто, не припинити правопорушення державою норм та принципів міжнародного права, не вернути державу у попередній стан до скоєння правопорушення, не відновити «status quo», не примусити керівників держави відшкодувати нанесені збитки тощо, – а лише змінити її політику, яка, нібито, не подобається країнам ЄС. Але, чи можна у даному випадку говорити, що це міжнародно-правові санкції як вид міжнародного примусу? Здається, відносити ці обмежувальні санкції до міжнародно-правових санкцій було б явно некоректно, хоча, виходячи з назви, це теж санкції, але не міжнародно-правові, бо вони мають зовсім іншу правову природу. Ось чому автори цієї наукової статті роблять, здається, цілком правильний висновок, що санкції, які застосовуються ЄС «багато в чому виглядають як *політична альтернатива* застосуванню військової сили, матеріальних стимулів і дипломатії в тій ситуації, *коли потрібна якась реакція* на дії об'єкта в міжнародному середовищі, а іншого роду дії для Євросоюзу ускладнені або зовсім недосяжні (в тому числі через незгоду в багатьох державах-членах). *Виходячи з їх природи, обмежувальні заходи вводяться задля зміни політики або характеру діяльності тієї чи іншої країни, частини країни, уряду, організацій або фізичних осіб*» (курсив наш – авт.). Й далі .. «у майбутньому активне оспорування в судах рішень ЄС щодо застосування санкцій, а також складнощі з їх імплементацією в окремих державах-членах, можуть мати наслідком відносний відхід від санкцій на користь альтернативних – дипломатичних або навіть силових заходів» [60, с. 144].

Декілька слів стосовно перспектив продовження наукових досліджень правової природи міжнародно-правових санкцій на підставі слушних міркувань науковців з Женевського університету (Швейцарія) Грегуара Малларда (Grégoire Mallard) та Китайського університету Гонконгу (Китай) Джин Сун (Jin Sun), які дослідили правову природу санкцій з позиції «деколоніального погляду на транснаціональний правовий порядок санкцій» (A Decolonial Perspective on the Transnational Legal Order of Sanctions).

У якості висновків до свого дослідження ці науковці стверджують, що сьогодні дослідження санкцій є живим науковим напрямом, за яким розглядаються всі аспекти санкцій як інструменту політики, практики управління відповідно до стандартів міжнародного права та історичного прояву гегемонійної експансії.

Ба більше, вони застерігають інших науковців, що досліджуватимуть проблеми санкцій, щоб вони трималися на певній відстані від вимог політичних сил: РБ ООН, Сполучених Штатів і Європейського Союзу вже сьогодні, а Китаю – у найближчому майбутньому. Усі ці організації та держави, за думкою Гр. Малларда і Дж. Сун, звертаються до дослідників, які працюють над санкціями, з проханням проконсультувати їх щодо того, як санкції можна покращити, щоб «працювати краще», але під цим вони часто мають на увазі «мати більш впливові негативні наслідки для економік держав, що піддаються санкціям».

Далі ці науковці підкреслюють, що тема санкцій та ефективність санкцій є дуже чутливими, тому необхідно не піддаватися сиренам влади, зберігати між ними дистанцію та закликати інших дослідників деколонізувати дослідження санкцій, беручи до уваги колоніальну спадщину, яка існує між минулим і сьогоденням, і працювати над тим, щоб уникнути повторення таких упереджень і навіть боротися проти їх мовчазного відтворення.

Дослідження щодо деколонізації санкцій, продовжують наведені дослідники, передбачає дослідження владних структур і вивчення того, як вони сприяють політизації санкцій та їхньому негативному гуманітарному впливу. Це вимагає визнання історичного контексту, в якому були розроблені санкції, і визнання того, що поточний глобальний порядок все ще формується спадщиною колоніальної епохи експлуатації, підкорення та маргіналізації. Щоб деколонізувати дослідження санкцій, ми повинні, наголошують Гр. Маллард і Дж. Сун, заперечити припущення, що санкції є нейтральним інструментом для підтримки міжнародного миру та безпеки [63].

Вважаємо, що можна цілком погодитися із доктринальною позицією наведених дослідників, що застосування примусових заходів у вигляді санкцій

відносно держав, що не порушили норми та принципи міжнародного права та не відмовились від виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, ніколи не розглядатиметься світовим демократичним суспільством у якості «нейтрального інструменту для підтримки міжнародного миру та безпеки», а самі держави, стосовно яких такі «санкційні заходи» застосовувалися, ніколи не змиряться з будь-яким неправомірним тиском на них та завжди знайдуть правові методи та засоби для захисту та відстоювання своїх законних інтересів.

Отже, міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються. Міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони.

1.4. Основні наукові підходи щодо класифікації санкцій

У сучасних умовах, як і раніше, найважливішим проявом примусу у міждержавних відносинах виступають міжнародно-правові санкції, які відіграють першочергову роль в охороні міжнародного правопорядку, оскільки за їх допомогою суб'єкти міжнародного права у разі потреби реагують на міжнародні правопорушення.

Міжнародно-правові санкції стали важливим інструментом міжнародно-правових відносин, що використовується для забезпечення виконання настанов (норм і принципів) міжнародного права, врегулювання конфліктів та встановлення міжнародного правопорядку в світі. У теорії міжнародного права розглядаються різноманітні види міжнародно-правових санкцій, їхні механізми застосування та потенційні виклики, з якими стикається міжнародне співтовариство в процесі їх вибору та застосування.

Інститут міжнародно-правових санкцій є особливим правоохоронним та правозастосовним інститутом. Він виконує функцію примусового забезпечення

корекції механізму міжнародно-правового регулювання, коли внаслідок міжнародного правопорушення виникають зміни у його нормальному функціонуванні та відновлення міжнародного правопорядку не вдається або неможливо забезпечити за допомогою виключно погоджувальних (добровільних) засобів нормативно-процесуального врегулювання.

Інститут міжнародно-правових санкцій тісно пов'язаний із інститутом міжнародно-правової відповідальності. Специфіка такого зв'язку полягає в тому, що міжнародно-правові санкції застосовуються тільки щодо суб'єкта правопорушника, який чинить опір добровільному і належному виконанню своїх обов'язків з ліквідації шкідливих наслідків міжнародного правопорушення, і в кінцевому підсумку скеровані на досягнення угоди між суб'єктами, що застосовують міжнародно-правові санкції, та суб'єктом- правопорушником.

Варто зазначити, що практичне застосування міжнародно-правових санкцій передбачає активну роль міжнародних організацій, зокрема ООН. Рішення про введення санкцій приймається через консенсус чи голосування у випадках системного порушення міжнародного права чи загрози міжнародному миру або міжнародній безпеці. Хоча міжнародно-правові санкції вважаються важливим інструментом у регулюванні міжнародних відносин, існують виклики, що вимагають посиленої уваги до їх використання.

У даному підрозділі дослідження насамперед зроблена спроба систематизувати міжнародно-правові санкції по їх видовій характеристиці, зокрема політичні, економічні, військові, дипломатичні тощо. Крім того, висвітлюється їхня спрямованість на держави, групи чи окремих індивідів, а також механізми їхнього введення та скасування. Зокрема, розглядається питання ефективності та можливих негативних наслідків санкцій для населення та економіки країн-адресатів. Окрема увага приділяється взаємодії міжнародно-правових санкцій з іншими інструментами міжнародної політики, такими як дипломатія, переговори та миротворчі заходи.

Насамперед, треба усвідомлювати і розуміти, що санкції є органічною частиною заходів, дозволених міжнародним правом для вирішення суперечок

між державами. Вони не вважаються актом бойових дій чи війни. Вони можуть бути застосовані проти держави або недержавного суб'єкта (окремої особи, повстанського руху, політичної партії), який не дотримується своїх міжнародних зобов'язань або коли його поведінка порушує чи загрожує міжнародному громадському порядку [17].

Як вже зазначалося у попередніх підрозділах дослідження, міжнародні санкції мають свою довгу історичну ретроспективу, приклади якої сягають давніх часів. У сучасну епоху, починаючи з XX століття, міжнародні санкції вперше застосувала Ліга Націй, яка була створена після Першої світової війни для сприяння миру та безпеки. Ліга Націй накладала економічні санкції на різні країни, включаючи Італію та Японію, намагаючись стримати їх агресивну поведінку.

Відтоді міжнародні санкції стали стандартним інструментом зовнішньої політики, а Організація Об'єднаних Націй (ООН) відіграє провідну роль у їх застосуванні та реалізації. ООН запровадила санкції проти таких країн, як Ірак, Північна Корея та Іран, намагаючись вирішити низку проблем, включаючи заборону виробництва зброї масового знищення, порушення прав людини та тероризм.

Окрім ООН, такі регіональні організації, як Європейський Союз (ЄС) і Африканський Союз (АС), також мають повноваження накладати санкції. В останні роки використання міжнародних санкцій стає все більш витонченим, з розвитком цілеспрямованих глобальних санкцій, спрямованих на конкретних осіб, організації та галузі діяльності або промисловості. Санкції – це превентивні заходи, які дозволяють, наприклад, ЄС швидко реагувати на політичні виклики та події, які суперечать його цілям і цінностям. Отже, санкції можуть бути спрямовані на протидію:

- тероризму;
- діяльності з розповсюдження ядерної зброї;
- порушень прав людини;
- анексії чужої території;

- навмисної дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в суверенній країні;
- інформаційним загрозам та кібератакам [64].

Міжнародні санкції є потужним інструментом для урядів держав і міжнародних організацій для досягнення цілей зовнішньої політики, захисту прав людини та боротьби з незаконною діяльністю. Санкції можуть приймати різні форми, починаючи від економічних і закінчуючи дипломатичними та військовими.

Економічні санкції – це широко застосована форма покарання, спрямована на досягнення конкретної мети, наприклад, обмеження доступу країни до фінансових ресурсів, товарів або послуг. Вони спрямовані на економіку цільової країни з метою зміни її поведінки. Вони можуть приймати різні форми, включаючи торгове ембарго, інвестиційні обмеження та заморожування активів.

Торгове ембарго: це повна заборона торгівлі між країною та рештою світу. Цей тип санкцій призначений для того, щоб запобігти доступу цільової країни до товарів, послуг і технологій, які могли б підтримувати її економіку чи збройні сили. Торгове ембарго зазвичай використовується, щоб ізолювати цільову країну від решти світу та змусити її змінити свою поведінку.

Інвестиційні обмеження: це заходи, що спрямовані на обмеження доступу країни до капіталу через прямі інвестиції або через використання фінансових установ. Ці санкції скеровані на те, щоб запобігти доступу країни до фінансових ресурсів, які могли б підтримувати її економіку чи армію. Інвестиційні обмеження також можуть використовуватися, щоб запобігти участі цільової країни в порушеннях прав людини або підтримці тероризму.

Заморожування активів: це вид економічних санкцій, які забороняють країні доступ до її активів, які зберігаються в іноземних фінансових установах. Цей тип санкцій призначений для того, щоб запобігти країні використовувати ці активи для підтримки своєї економіки чи армії. Заморожування активів також може використовуватися, щоб запобігти участі цільової країни в порушеннях прав людини або підтримці тероризму.

Усі форми економічних санкцій, що розглянуті вище, мають одну спільну рису – вони використовуються для прямого чи опосередкованого впливу (як правило, шляхом обмеження) на торговельну діяльність країни. Ці заходи можуть бути використані як іноземні інструменти для боротьби з тероризмом, запобігання торгівлі наркотиками, сприяння демократії та запобігання відмиванню грошей та іншим фінансовим злочинам.

Системно аналізуючи світову практику застосування санкцій, можна зробити висновок про те, що економічні санкції, по-перше, є найпоширенішим видом примусових заходів щодо держави-порушниці; крім того, по-друге, у розумінні динаміці профільних санкцій, особливо з огляду на вищевикладені факти, не є рідкістю такі випадки, коли застосування режиму дипломатичних санкцій передують запровадженню економічних санкцій.

Розглянемо реальні приклади санкцій, щоб зрозуміти, як вони працюють, і який вплив вони мають.

1. Тривале ембарго США щодо Куби.

Ембарго Сполучених Штатів Америки проти Куби, що розпочалося з березня 1958 р., є одним із найтриваліших ембарго в сучасній історії. Спочатку воно застосовувалось лише до торгівлі зброєю, але до лютого 1962 р. – майже через чотири роки – аж до всієї торгівлі.

Це яскравий приклад того, який вплив можуть мати санкції на міжнародну торгівлю та відносини, які тривають понад півстоліття. Цей вчинок показує, що недотримання глобальних законів може зупинити економічне зростання та розвиток. У випадку Куби, фінансові установи не можуть ні переказувати, ні отримувати кошти зі Сполучених Штатів, а її громадяни не можуть дозволити собі право взаємодіяти з бізнесом у Сполучених Штатах. Організації несуть відповідальність за дотримання цих санкцій, щоб уникнути штрафних санкцій, пов'язаних із їх недотриманням, які можуть бути рівноцінними санкціям проти самої організації.

2. Санкції ООН щодо Північної Кореї.

Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР) у 2006 р. провела ядерне випробування, прямо порушивши Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. У відповідь Рада Безпеки ООН (РБ ООН) прийняла резолюцію 1718, яка забороняє будь-яку військову торгівлю та заморожує всі державні активи КНДР. Відтоді санкції були розширені й охопили торгівлю природними ресурсами та паливом.

Організація Об'єднаних Націй та її держави-члени – продовжують чинити тиск на Північну Корею, щоб вона відмовилася від ядерних програм, намагаючись контролювати міжнародну безпеку. Роки невиконання належних зобов'язань і посилення зусиль КНДР щодо удосконалення ядерної зброї призвели до додавання та розширення санкцій. Ця держава та її громадяни жили в основному в ізоляції від західного світу, що мало довготривалі економічні та дипломатичні наслідки.

3. Санкції ООН щодо Південної Африки під час апартеїду.

Генеральна Асамблея ООН у листопаді 1962 р. запровадила економічні санкції, щоб засудити політику апартеїду в Південній Африці та змусити регіон змінити цю політику. До кінця 1980-х р.р. 25 країн запровадили різноманітні торговельні санкції проти Південної Африки, справляючи величезний тиск, щоб покласти край апартеїду, який стане реальністю лише 1994 р.

Економічні санкції, якщо їх застосовує колективна група держав, можуть мати значний і широкомасштабний вплив на міжнародні відносини. Щоб це спрацювало, міжнародні організації повинні зробити свій внесок у забезпечення дотримання санкцій [65].

Дипломатичні санкції – це форма покарання, спрямована на обмеження доступу цільової країни до міжнародного співтовариства. Вони призначені для сигналу несхвалення та тиску на цільову країну, щоб вона трансформувала або змінила свою поведінку. Дипломатичні санкції можуть приймати різні форми, включаючи дипломатичну ізоляцію, призупинення дипломатичних відносин і видворення дипломатів.

Дипломатична ізоляція: це форма покарання, яка передбачає обмеження доступу цільової країни до міжнародного співтовариства. Цей тип санкцій призначений для сигналу несхвалення та тиску на цільову країну, щоб вона трансформувала або змінила свою поведінку. Дипломатична ізоляція може передбачати обмеження участі цільової країни в міжнародних організаціях або її представництва на міжнародних форумах [64].

Призупинення дипломатичних відносин: це форма покарання, яка передбачає припинення дипломатичних відносин між країною та іншими державами-членами міжнародної спільноти. Цей тип санкцій призначений для сигналу несхвалення та тиску на цільову країну, щоб вона трансформувала або змінила свою поведінку. Призупинення дипломатичних відносин може також використовуватися для того, щоб перешкодити цільовій країні порушувати права людини або підтримувати тероризм.

Видворення дипломатів: це форма покарання, яка передбачає наказ дипломатам зарубіжних держав залишити цільову країну, що виступає країною їхнього перебування. Цей тип санкцій призначений для сигналу несхвалення та тиску на цільову країну, щоб вона трансформувала або змінила свою поведінку. Видворення дипломатів також може бути використано для того, щоб запобігти участі цільової країни в порушеннях прав людини або підтримці тероризму.

Історично дипломатичні санкції були однією з форм, що найчастіше використовуються, проте, в даний час, дипломатичні санкції ООН, як правило, використовуються в комплексі з іншими видами санкцій. Дипломатичні санкції раніше були застосовані у санкційних режимах щодо Лівії, Афганістану та Судану. Слід зазначити, що використання дипломатичних санкцій скоротилися разом із скороченням санкцій щодо державних діячів, тобто цільових, точкових санкцій, – ба більше, вони почали застосовувати також і щодо недержавних акторів.

Військові санкції – це форма покарання, спрямована на обмеження військового потенціалу цільової країни. Вони призначені для сигналу несхвалення та тиску на цільову країну, щоб вона трансформувала або змінила

свою поведінку. Військові санкції можуть приймати різні форми, включаючи ембарго на постачання зброї, заборонені для польотів зони та військове втручання.

Ембарго на постачання зброї: це повна заборона на продаж, передачу або надання зброї країні. Мета такого ембарго полягає в тому, щоб перешкодити країні-мішені отримати засоби для продовження своїх агресивних дій або розвитку свого військового потенціалу [64].

Збройне ембарго поширюється на зброю та цивільні товари подвійного призначення (так звані товари подвійного використання). Це означає, що певна технологія чи пристрій, механізм (машина) може служити як цивільним, так і військовим цілям. Запроваджуючи ембарго на постачання зброї, можна вплинути на хід воєн або запобігти поширенню громадянських воєн. Послаблення військового потенціалу країни-мішені також має за мету утримати інші держави від дій, що порушують міжнародне право. Ембарго на постачання зброї – це засадничо превентивний захід. Слід запобігти небажаній поведінці агресивної держави або держави, яка порушує міжнародне право. Однак ембарго на постачання зброї не є швидким вирішенням кризи, оскільки держави, які вже беруть участь у війні, зазвичай вже мають велику кількість накопиченої зброї [66].

Заборонені для польотів зони: це інша форма військових санкцій метою яких є визначення та встановлення зон, заборонених для авіаційних польотів. Це передбачає заборону польотів літаків над певною територією, як правило, для запобігання повітряним нападам на цивільне населення або для запобігання військовим операціям. Безпольотні зони можуть бути введені міжнародними організаціями або окремими країнами, і вони часто використовуються як засіб сигналізації про несхвалення дій цільової країни. Крім того, в сучасних умовах проведення воєнних дій зростає роль і значення безпілотних апаратів (дронів), як якісно нових засобів ведення війни, що також, на наш погляд, можуть бути пристроями, яким заборонено знаходитися в безпольотних зонах.

Військове втручання: це захід, що відноситься до військових санкцій, та є таким, що застосовується у крайніх випадках та передбачає військове втручання інших держав у дії держави-порушника на його території або території держави-жертви агресії з метою їх припинення. Отже, це передбачає використання військової сили для припинення агресивних дій цільової країни або встановлення миру. Військове втручання може приймати різні форми, включаючи використання сухопутних військ, авіаційних ударів або морську блокаду. Цей тип військових дій часто розглядається як крайній засіб і використовується лише у виняткових обставинах, коли інші форми санкцій виявляються не ефективними [67].

Так чи інакше ці санкції мають бути санкціоновані рішенням РБ ООН.

Особливий доктринально-науковий та практичний інтерес представляє класифікація міжнародних санкцій, що загальноприйнята серед зарубіжних вчених-міжнародників. Так, аналіз доктрини та між-народних нормативних документів дозволяє виділити такі їх види:

- *торговельні*: повне або часткове ембарго;
- *фінансові*: блокування іноземних активів уряду, обмеження доступу на фінансові ринки, припинення надання фінансової допомоги;
- *дипломатичні*: заборона на в'їзд певних осіб та груп осіб, повне або часткове повернення співробітників дипломатичних представництв з країни-об'єкта санкцій, анулювання дипломатичних віз;
- *спортивні та культурні*: заборона на участь у спортивних змаганнях осіб чи груп осіб, які представляють країну-об'єкт санкцій, припинення наукового, технічного та культурного співробітництва шляхом обміну та поїздок за участю осіб чи групи осіб.

Водночас, слід також зазначити, що у попередні роки до видів санкцій належали ті заходи та акти примусу, які здійснюються у порядку самопомоги для притягнення держави правопорушника до відповідальності. Серед них можна виділити реторсії, репресалії, самооборону тощо. Однак, враховуючи висновок про те, що ці заходи не передбачаються санкціями в рамках цього

дослідження, то вважаємо, що немає необхідності їхнього детального розгляду та аналізу.

Поряд з цим слід зазначити, що на основі аналізу світової практики можна зробити висновок про те, що в даний час, як правило, застосовують цільові санкції, які зосереджені на окремих людях або організаціях.

Крім цього, пропонується також інша класифікація санкцій. По об'єктах (коло осіб, щодо яких застосовуються санкції):

- *всеосяжні*, тобто ті, що застосовуються до держави загалом;
- *цільові* (також можна зустріти такі назви, як розумні, точкові), тобто обмеження застосовуються до певних фізичних та/або юридичних осіб відповідно до «чорного» списку).

По суб'єктах (коло осіб, які застосовуються санкції):

- *індивідуальні*;
- *колективні*, тобто застосовувані колективно групою держав або державами-учасниками міжнародної організації до держави-правопорушниці, членом якої вона є.

Отже, за всієї специфіки різних видів санкцій, так чи інакше, держава може піддаватися лише таким обмеженням, які відповідають принципам міжнародного права, і виключно, з метою забезпечення світового правопорядку та міжнародної безпеки [67].

У світлі складності та динаміки розвитку міжнародних відносин, класифікація міжнародних санкцій у міжнародному праві стає завданням важливим і актуальним. Одним із найважливіших та визначальних факторів формування змісту санкцій є юридичний контекст, який визначає правовий статус санкцій та їх використання у різних сферах. Крім того, політичні, економічні та соціокультурні фактори також суттєво впливають на формування змісту санкцій. Політичні рішення, економічні умови та суспільні цінності можуть визначати, які види санкцій застосовуються в конкретних обставинах та як вони спрямовані на досягнення конкретних цілей.

Розглянувши різноманітні види санкцій, показавши їхні ролі та виклики, які виникають при зусиллях створити певну початкову систему класифікації, можна констатувати, що в перспективі належить багато зробити для визначення остаточної класифікації санкцій, яка б відповідала потребам глобального співтовариства. У процесі аналізу було визначено, що основними проблемами у сфері класифікації є розміреність та неоднозначність видів санкцій, наявність різних методологічних підходів різних держав та організацій до їх визначення, застосування, їх контролю, відміни, а також питання ефективності та можливих побічних ефектів від застосування санкцій. Розгляд цих проблем визначає важливі вектори подальших досліджень та розвитку міжнародного права у цій важливій сфері.

Однією з ключових проблем подальших досліджень стає об'єктивація необхідності динамічного підходу до класифікації санкцій, здатного адаптуватися до змін у міжнародних конфліктах, політичних контекстах та розвитку сучасних технологій. Виступаємо за необхідність акцентувати увагу на легітимності заходів, їхньої справедливості та здатності досягти визначених цілей. У світлі наведених аспектів важливо визнати, що класифікація міжнародних санкцій – це динамічний процес, який повинен враховувати різні нюанси сучасного міжнародного правового середовища. Тільки такий підхід дозволить ефективно використовувати санкції як інструмент досягнення стабільності, справедливості та миру в міжнародних відносинах [68].

Варто зазначити, що на теперішній час немає чітко визначеної та сталої класифікації міжнародно-правових санкцій. Це пов'язано з тим, що у міру розвитку міждержавних відносин з кожним століттям, а зараз й з кожним десятиріччям, якщо не з кожним роком, – швидко з'являються нові види та форми застосування санкцій. Не останню роль в цьому процесі відіграють науково-технічні революції, розвиток транспортних комунікацій, удосконалення торгово-економічних та фінансових взаємовідносин та фантастичні досягнення у сфері комп'ютерних технологій, включаючи й використання штучного інтелекту, – завдяки яким стає можливим налагодження не тільки жорсткого

контролю за всіма світовими процесами, але й управління цими процесами з боку добропорядних держав, які намагаються будувати міждержавні відносини на принципах та нормах міжнародного права.

Але треба розуміти, що на появу нових санкційних режимів впливають й ті держави, які намагаються обійти встановлені загально обов'язкові міжнародні правила, відверто нехтуючи взятими на себе договірними міжнародно-правовими зобов'язаннями, – більше того, скоївши правопорушення, розв'язати збройні конфлікти та замахнутися на територіальну цілісність інших держав, здійснюючи агресію, ставлячи світ на межу ядерної воєнної катастрофи. Саме ці держави детально аналізують досвід застосування санкцій у минулому з метою розробки заходів, які б дозволили обійти подібні санкції міжнародної спільноти у майбутньому, постійно шукають прогалини у міжнародному праві, наймають професійних юристів – вчених-міжнародників, дослідників-аналітиків міжнародного права і відносин, адвокатів для виправдання своїх протизаконних дій тощо.

Отже, зміни у формах та видах санкцій є об'єктивною закономірністю, при цьому їх трансформація відбувається від менш простих до більш складних конфігурацій в залежності від форм та видів появи нових правопорушень та намагань обійти встановлені норми та принципи міжнародного права.

Науковці намагаються своєчасно підмітити появу нових форм та видів санкцій, аналізують й надають їм відповідні характеристики, знаходять їх місце у попередньо створених класифікаціях або удосконалюють останні тощо.

В цьому сенсі привертає увагу наукова праця вітчизняної дослідниці В. О. Голубевої [69], яка, на наш погляд, зробила вдалу спробу об'єднати всі санкції у загальну класифікацію. Так, вона пропонує виокремити різні види міжнародно-правових санкцій в міждержавних (міжнародних) відносинах за такими ознаками:

- просторова (територіальна) ознака походження санкцій (міжнародні колективні або міжнародні індивідуальні);

- за суб'єктами застосування (держави, міжнародні організації, регіональні економічні інтеграції);
- за формами і способами закріплення (рішення міжнародних організацій – універсальних, регіональних, у тому числі судових; національні законодавчі чи підзаконні нормативно-правові акти окремих держав);
- за суб'єктами, щодо яких застосовуються санкції (держави, юридичні особи, фізичні особи, які вчинили порушення міжнародно-правових норм або сприяли їх порушенню);
- за сферами суспільних відносин, до яких застосовуються санкції, або за предметом (змістом) регулювання, у поєднанні з суб'єктами щодо яких вони запроваджуються (політичні, дипломатичні, військові, міграційні, правові, економічні, торгові, фінансові, транспортні, банківські, процесуальні, обмеження на засоби масової інформації тощо) [69, с. 164 - 166].

Варто наголосити на тому, що за сферами суспільних відносин існує дуже численні та різнопланові види та форми санкцій, крім того, необхідно враховувати й те, що вони можуть застосовуватися у сукупності. Ця група найбільш схильна до змін, її можна визначати у вигляді окремої класифікації. Своєю чергою, якщо брати окремо, наприклад, економічні, військові або транспортні санкції, то вони також можуть бути представлені у вигляді самостійної класифікації.

У цьому контексті дуже влучним вважаємо висновок цієї науковиці стосовно того, що якою б ні була класифікація, основне – «невідворотність і одночасність застосування міжнародних санкцій і обмежень (колективних і індивідуальних), як покарання за порушення, а також, комплексність і поєднання їх різних видів, введення в різних сферах і на різних рівнях, дає можливість сподіватися на їх ефективність, вести мову про спроможність держав, зокрема, і міжнародної спільноти, взагалі, протистояти існуючим чи потенційним загрозам» [69, с. 166].

Деякі наковці не вважають за необхідне об'єднувати всю існуючу сукупність санкції в єдину загальну класифікацію. За їх думкою достатньо згрупувати їх у, так звані, типові санкції.

Так вітчизняна науковиця О. Гаврилова, розглядаючи види міжнародних санкцій, розрізняє їх по п'ятих видах: економічні, дипломатичні, військові, спортивні санкції та санкції щодо довкілля.

Ці санкції також можуть бути, як персональні (індивідуальні) так і секторальні. На її думку типові санкції мають включати:

- ембарго на постачання зброї;
- обмеження на в'їзд осіб зі списку (заборона на поїздки);
- заморожування активів, що належать особам або організаціям, включеним до списку, заборона будь-кому надавати будь-які кошти особам, включеним до санкційного списку;
- обмеження щодо певних секторів економічної діяльності, включаючи заборону на імпорт або експорт певних товарів, заборону на інвестиції, надання певних послуг тощо.

Також О. Гаврилова пропонує класифікувати санкції по основних суб'єктах, що складають списки тих, хто підпадає під санкції. Станом на сьогодні, на її думку, основними суб'єктами, що складають санкційні списки, є такі держави та міжнародні організації:

- санкції ООН, які приймаються Радою Безпеки ООН. Список поширюється на всі держави-члени ООН. Складність їх накладення полягає в тому, що будь-який із п'яти постійних членів РБ ООН може накласти вето на резолюцію про застосування санкцій. Наприклад, РФ застосувала право вето, щоб заблокувати санкції ООН проти неї ж самої;
- санкції Європейського Союзу, які ухвалює Європейська Рада;
- санкції США, які запроваджуються Управлінням з контролю за іноземними активами (OFAC) – підрозділ Міністерства фінансів США, який займається питаннями фінансової розвідки, плануванням та застосуванням

економічних й торговельних санкції з метою підтримки цілей американської безпеки і зовнішньої політики. Санкції США є, мабуть, найвпливовішими у світі;

– санкції Великої Британії, які запроваджуються Міністерством фінансів.

Контроль за їх виконанням здійснює Управління із застосування фінансових санкцій (OFSI);

– санкції Австралії, які запроваджуються Міністерством закордонних справ і торгівлі (DFAT) [70].

Зробити єдині підходи щодо класифікації одночасно міжнародно-правових та національних санкцій намагаються не тільки у наукових колах, але й в національних законодавствах. Так, в цьому сенсі дуже цікавим є досвід розробки проекту Закону України «Про національні та міжнародні санкції» від 03.12.2020 № 4454, у якому всі санкції поділяються на:

1) міжнародні санкції – обмеження, які застосовуються згідно з резолюціями Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, рішення та регламенти Ради Європейського Союзу;

2) національні санкції – обмеження, які застосовуються з метою захисту національних інтересів і національної безпеки України;

3) персональні санкції – санкції щодо окремих іноземних юридичних осіб, юридичних осіб, які знаходяться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства;

4) секторальні санкції – санкції щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності [71, ст. 1].

У проекті Закону дається невичерпний перелік видів санкцій, але у переліку немає саме міжнародних санкцій, а лише національні, тому підстави для розроблення такого переліку, скажімо відверто, визначені некоректно.

Інший момент, на який хотілося б звернути увагу, пов'язаний з тим, що у проекті Закону міжнародні та національні санкції розкриваються через слово «обмеження», але це, на наш погляд, не зовсім вдало відображає правову природу санкцій.

У попередніх підрозділах вже достатньо було проаналізовано міжнародних джерел та наукових праць, у яких однозначно визначено, що міжнародні санкції – це колективні або односторонні *примусові заходи*, які застосовуються одними державами чи міжнародними організаціями до інших, що порушили норми міжнародного права. Саме «примусові заходи», а не просто обмеження. Обмежувати можна на інших підставах, наприклад, коли закінчилися природні, матеріальні або фінансові ресурси у державі, яка зобов'язувалася поставляти іншій державі сировину, матеріали, фінанси тощо. А примусові заходи передбачають відкритий та відвертий тиск з метою примусити державу-правопорушницю зупинити або припинити правопорушення та відновити попередній «status quo». Здається, що завдяки переліченим вище та іншим причинам проект Закону не отримав перспективу подальшого розгляду та прийняття Верховною Радою України.

Говорячи про основні наукові підходи щодо класифікації санкцій, варто зазначити, що у більшості підручників та посібників з міжнародного права надається стала *систематизація міжнародно-правових санкцій*. Саме систематизація, а не класифікація у повному розумінні цієї категорії. Загально відомо, що класифікація – це багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу. Результатом класифікації є система підпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а нові поняття є видами цього роду, підвидами видів тощо [72, с. 4].

Отже, у профільних підручниках та посібниках, як правило, знаходимо скоріше певну, але не остаточну, *систематизацію міжнародних санкцій*, яку до класифікації можна віднести з великим натягненням та значними застереженнями. Наприклад, ось як визначається систематизація міжнародних санкцій в одному з навчальних посібників: «Практика дозволяє виокремити два види контрзаходів (санкцій): індивідуальні (самодопомога) і колективні (у рамках міжнародних організацій). Кожний вид має декілька форм: індивідуальні – реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона; колективні –

відмова у членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи» [73, § 8].

З наведеного прикладу можна побачити, що до певної класифікації санкцій з наукових позицій ще далеко, хоча процес в цьому напрямку вже розпочато. А насправді, це, все-таки, деяка систематизація з елементами класифікації.

У науковій літературі можна зустріти класифікацію міжнародно-правових санкцій не за видами, а за рівнями їх застосування. Ось які рівні визначає науковиця О. М. Соколовська: «Можна виділити п'ять рівнів міжнародних санкцій: 1) глобальний рівень, де санкції запроваджуються міжнародними організаціями, такими як ООН, МВФ, G7 та ін.; 2) міждержавний рівень, на якому міжнародні санкції запроваджуються окремими державами чи об'єднаннями союзних держав; 3) галузевий рівень – рівень окремих державних інститутів, секторів чи галузей економіки, задіяних у міждержавному співробітництві; 4) корпоративний рівень, що включає транснаціональні, державні та приватні компанії та корпорації, які ведуть зовнішньоторговельну діяльність; 5) індивідуальний рівень – рівень окремих громадян, осіб, які приймають рішення, відомих політиків, громадських діячів або осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів» [74, с. 83–84].

Наводячи таку класифікацію, О. М. Соколовська має певну рацію, хоча індивідуальний рівень відносити до міжнародних санкцій некоректно, бо, здається, на санкціях рівня окремих громадян буде багато нашарувань суб'єктивного характеру більше схожого на помсту. Нажаль, науковиця у своїй статті не доклала зусиль до класифікації видів міжнародних санкцій, обмежившись простим їх перерахуванням, до того ж не повним.

Про рівні застосування міжнародно-правових санкцій в системі регулювання міжнародних комерційних відносин говорять також, посилаючись на інші наукові праці, у своїй статті вітчизняні науковці С. М. Ратушний та О. К. Намясенко, але вони виділяють не п'ять рівнів, а лише три: «Санкції застосовуються на багатосторонньому рівні (в рамках ООН за рішенням Ради

Безпеки), на регіональному рівні (зокрема, ЄС), а також вводяться державами в односторонньому порядку (США, Велика Британія, Канада та ін.)» [75, с. 113].

Але науковці пропонують окремо класифікувати міжнародні санкції, першочерговою метою яких є вплив на політику чи дії держави (групи держав), якщо вони вважаються загрозою міжнародному миру та безпеці: розповсюдження зброї масового знищення, участь у міжнародному тероризмі та вчинення значних порушень прав людини, транскордонна організована злочинність, наркобізнес, політичний і релігійний екстремізм, неконтрольовані локальні конфлікти, здатні підірвати основи світової стабільності та ін. Подібні міжнародні санкції передбачають обмеження або призупинення економічних або комерційних відносин, інших сфер, таких як транспорт і зв'язок; фінансові санкції; дипломатичних відносин з конкретною державою або групами осіб і організацій; воєнні санкції (ембарго на поставки зброї); транспортні штрафи (обмеження наземного, повітряного чи морського сполучення); комунікаційні санкції (обмеження доступу до пошти, радіо і телебачення); спортивні й культурні санкції; обмеження в'їзду на територію країни; призупинення співробітництва з третьою країною тощо [75, с. 114].

Здається, що такий науковий підхід має рацію та перспективи, бо класифікація санкцій, виходячи саме з мети або цілей їхнього застосування (телеологічних домінант), дає змогу відобразити природу конкретної їх групи. Дійсно, навіщо намагатися всі санкції звести в одну класифікацію, коли з наукової точки зору класифікувати їх за цілями, – це й в теоретичному та практичному сенсах, відповідає здоровому глузду. Не можна в одній класифікації знайти місце для міжнародних санкцій з метою припинити, наприклад, збройну агресію держави проти іншої держави із санкціями до держав, які в силу певних обставин не змогли у визначений час погасити фінансову заборгованість. Інакше кажучи, класифікацій міжнародно-правових санкцій може бути кілька, якщо підходити до їхнього створення на підставі цілей, для яких санкції призначені або застосовуються.

Проаналізувавши певну кількість наукових та літературних джерел, можна уявити, що за науковими підходами міжнародно-правові санкції класифікують за: рівнями, цілями, видами, формами, суб'єктами, від яких походить ініціатива застосування санкцій, характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій (військові, невійськові) тощо.

Здається, що завдяки розвитку міжнародного публічного та міжнародного приватного права у найближчому майбутньому з'являться інші підходи. Наприклад, у наукових статтях цей процес вже можна почути. Так, в науковій статті дослідників В. А. Ведькала та Е. А. Агамалієва, що розробляють теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві, читаємо: «в міжнародному публічному праві з поняттям «санкції» асоціюють не види відповідальності, а примусові заходи. Вони пов'язані з відповідальністю, але не зводяться до неї та представляють самостійний інститут міжнародного публічного права» (курсив наш – авт.) [76, с. 576].

А дійсно, чому б не підійти до розкриття поняття правової природи санкцій та зробити спробу їх класифікації не з позиції примусових заходів, а з позиції видів відповідальності у міжнародному праві, в першу чергу, відповідальності держав, які скоюють міжнародні правопорушення через своїх керівників?

Відповідь на це питання могла б бути позитивною, якби питання відповідальності держав у міжнародному праві були досліджені на певному рівні. А зараз, як зазначає науковець Р. Морозюк, «У практиці міжнародних відносин держав нерідким є явище «ухилення» від міжнародно-правової відповідальності за вчинення міжнародних правопорушень. Питання міжнародно-правової відповідальності потребує вирішення шляхом прийняття нових міжнародних актів, які регламентуватимуть міжнародно-правову відповідальність за вчинення правопорушень, і внесення змін до чинних міжнародно-правових актів. Невирішеність проблем міжнародно-правової відповідальності призводить до безкарності міжнародних правопорушень держав. Також це зумовлює те, що держави, права та законні інтереси яких були порушені, не отримують компенсацій, їхні права та інтереси залишаються

порушеними», .. «Через невирішеність цієї проблеми в практиці міжнародних правовідносин явище посягання держав на законні інтереси інших держав є неодноразовим» [77, с. 249].

З усіх боків слухна думка науковця, яка підштовхує на інші роздуми, наприклад, на такі, що існуючи зараз класифікації недосконалі, неповні, фрагментарні, що з часом з'являться нові підходи до класифікації міжнародно-правових санкцій, але за умови, якщо практика дасть відповідну поживу для цього. Зараз стає очевидною нагальна потреба розробки в теорії міжнародного права видів відповідальності держав за неправомірні діяння. Якщо такий науковий прорив станеться, за результатами якого будуть розроблені та прийняті відповідні міжнародні принципи або норми профільного характеру, то одразу ж з'явиться можливість розробки класифікації міжнародно-правових санкцій з позиції узаконених видів міжнародної відповідальності держав.

Частково такі види відповідальності вже можна побачити у наукових працях. Наприклад, науковці Мирон Янків (Myron Yankiv) та Костянтин Фліссак (Kostyantyn Flissak) у своїй статті «Economic sanctions in contemporary international relations: new forms of implementation», класифікуючи економічні санкції у сучасних міжнародних відносинах та показуючи нові форми їх реалізації, фактично показують види санкційних режимів саме через призму видів міжнародної відповідальності. Ось як вони розуміють види санкцій у сучасній практиці міжнародних відносин ЄС:

- дипломатичні санкції (видворення дипломатів, припинення дипломатичних відносин, припинення офіційних візитів);
- торгові санкції (загальні санкції, пов'язані з підприємницькою діяльністю);
- фінансові санкції (заморожування активів або економічних ресурсів, заборона фінансових операцій, обмеження експортних кредитів чи інвестицій);
- військові санкції (ембарго на постачання зброї);
- транспортні обмеження (обмеження наземного, повітряного, морського сполучення);

- комунікаційні санкції (обмеження доступу до пошти, радіо, телебачення);

- спортивні та культурні санкції;

- обмеження в'їзду на територію країни;

- призупинення співпраці з третьою країною.

Економічні та фінансові санкції ЄС передбачають заборону на:

- експорт та імпорт (торговельні санкції проти конкретних товарів, наприклад, технічного обладнання, нафти, алмазів);

- надання специфічних послуг (посередницька, фінансова, технічна допомога);

- авіарейси, інвестиції, платежі та рух капіталу або скасування кращих тарифів [78, с. 10].

Як бачимо, лівова частина санкцій, наведених науковцями, сформульовано по видах відповідальності (видворення дипломатів, заморожування активів, обмеження в'їзду, заборона на експорт або на імпорт, заборона авіарейсів тощо).

Останній момент, на який хотілося б звернути увагу, пов'язаний із санкційними режимами, бо санкції можна реалізувати тільки в атмосфері встановлених принципами та нормами міжнародного права міжнародних правових режимів, які передбачають певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для їхнього здійснення способів, методів і типів правового регулювання міжнародних відносин. Інакше кажучи, цілком можливим напрямом (принципом, критерієм, ознакою, елементом тощо) класифікації санкцій можуть стати види санкційних режимів щодо їх застосування. Останнім часом у наукових колах все голосніше звучать заклики підвищення ефективності санкцій саме через встановлення режимів їхнього застосування. Наприклад, з цього приводу вітчизняний науковець К. В. Громовенко зазначає: «Підвищення ефективності економічних санкцій неможливе без реформування процесу введення, здійснення та закінчення санкційних режимів» [79, с. 76].

Дійсно, міжнародно-правова санкція як вид міжнародного примусу це лише назва, абстракція, думка, мислене ізолювання, «викидання» явища з інших йому подібних або намір подальших дій, але життя санкцій починається лише в умовах санкційних режимів, встановлених та визначених міжнародним правопорядком.

Висновки до розділу 1

Резюмуючи положення, що були наведені вище, можна зробити такі висновки:

– не можуть бути збудовані належні умови існування та функціонування світового співтовариства, якщо не буде створений міцний, сталий та всеохоплюючий міжнародний правопорядок, який би відповідав таким основним ознакам, як: обов’язкова урегульованість суспільних відносин на підставі норм міжнародного права (серед яких центральне місце мають займати норми *jus cogens*), реального та справжнього проведення в життя принципів верховенства права та інших принципів, що формують правомірну поведінку всіх суб’єктів права, прийняття державами правомірної поведінки як еталону побудови сучасних міжнародних відносин, реалізація права на застосування міжнародних примусових заходів у вигляді санкцій відносно недобросовісних суб’єктів міжнародного права, що відшукують правові прогалини для скоєння міжнародних правопорушень з метою протиправної відмови від раніше прийнятих на себе зобов’язань або досягнення цілей, не сумісних з принципом і правилами мирного співіснування держав;

– міжнародно-правові санкції – це:

а) визначені нормами та принципами міжнародного права колективні або односторонні примусові заходи як збройного (відповідно до статті 42 Статуту ООН), так і незброєного характеру (згідно із статтею 41 Статуту ООН) (міжнародно-нормативний критерій – авт.), що

б) застосовуються одноосібно державами чи міжнародними організаціями до інших держав, інших недержавних суб'єктів та фізичних осіб (суб'єктно-визначальний критерій – авт.), які

в) порушили норми і основоположні принципи міжнародного права (об'єктно-предметний критерій – авт.), –

г) з метою охорони та захисту існуючого стану міжнародного правопорядку, відновлення та відшкодування порушених прав, мають гарантувати гуманітарні права громадян держави-деліквента (телеологічний критерій – авт.) та

Г) негайно припиняються, якщо держава-правопорушниця відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати шкоду, що нанесена нею іншим державам та суб'єктам (заохочувальний критерій – авт.);

– підстави застосування санкцій, а також принципи, на яких вони мають вживатися, визначаються резолюціями Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, рішеннями та регламентами Ради Європейського Союзу, фактами порушень Загальної декларації прав людини, положень Статуту ООН, подіями скоєння протиправних дій державами, міжнародними організаціями, юридичними чи фізичними особами, що створює реальні або потенційні загрози міжнародним та національним інтересам, міжнародній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності окремих держав, сприяють терористичній діяльності, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого світового економічного розвитку, повноцінного здійснення та реалізації світовим людством належних їм прав і свобод;

– розвиток та становлення категорії «санкції» пройшли п'ять основних етапів: *перший етап* – період античності, коли існували стародавні цивілізації Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю, Стародавня Греція, Стародавній Рим тощо. Санкції на цьому *етані* носили суто примусовий характер, більше пов'язаний із відмовою держав-порушниць щодо своїх зобов'язань дотримуватися міжнародних правил у сфері торгівлі; *другий етап* – період Середньовіччя, коли

перманентно відбувалася революція у військовій справі, стрімко з'являлися великі міста, налагоджувалися міжконтинентальні торговельні шляхи, розвивалася работоргівля, формувалися регіональні політико-економічні союзи. На цьому етапі санкції почали чітко оформлюватися та здійснюватися у рамках не тільки однієї держави, а в союзі із іншими державами, зароджувалися підвалини погляду на санкції як окремого міжнародно-правового інституту; *третій етап* – охоплює період трьох століть (XVII – XIX ст.), коли пройшли так звані Промислова та Наукова революції, з'явилися нові способи виробництва. Це відобразилося на санкціях, які почали застосовуватися до держав-порушників не тільки з метою покарання або відшкодування збитків, але й поступового створення постійних загально обов'язкових міжнародних санкційних правил. На третьому етапі зароджувалися підвалини міжнародно-правових санкцій як окремого інституту міжнародного права; *четвертий етап* – знаменує створення першої міжнародної міждержавної організації Ліги Націй, основною метою якої було розвиток співробітництва, досягнення миру й безпеки між народами. В основі нового підходу, що вирішення суперечок, непорозумінь або конфліктів між державами має вирішуватися виключно шляхом переговорів і єдності між націями, лежала концепція санкцій, яка в наступні роки стала потужним інструментом стримування агресорів; *п'ятий етап* – пов'язаний із створенням після Другої світової війни глобальної міжнародної організації ООН з метою підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвитку співробітництва між державами світу. У Статуті ООН у Главі VII сформульовані основні міжнародні принципи застосування примусових заходів, які прийнято вважати санкціями ООН, що приймаються Радою Безпеки ООН для примушення держав-правопорушниць зупинити дії, спрямовані на погрозу миру, порушення миру або здійснення актів агресії. *П'ятий етап* продовжується до теперішнього часу та характеризується подальшим наповненням категорії «міжнародно-правові санкції» новим змістом, новими формами та видами;

– міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля

впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються, відновлюються порушені норми та принципи міжнародного права, держава-порушниця через реституцію повертається у попередній стан, що був до скоєння правопорушення, відновлюється «status quo» всіх міжнародних суб'єктів, що брали участь у застосування санкцій, держави-правопорушниці примушуються до відшкодування нанесених збитків, а їх керівники до політичної та кримінальної відповідальності. Міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони. В останні роки обмежувальні заходи (санкції) застосовуються державами ЄС для здійснення спільної зовнішньої політики на підставі прийнятого єдиного міжнародного документу з метою змінити політику або діяльність конкретної держави;

– слушною є думка науковців, що застосування примусових заходів у вигляді санкцій відносно держав, що не порушили норми та принципи міжнародного права та не відмовлялись від виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, ніколи не розглядатиметься світовим демократичним суспільством у якості «нейтрального інструменту для підтримки міжнародного миру та безпеки», а самі держави, стосовно яких такі «санкційні заходи» застосовувалися, ніколи не змиряться з будь-яким неправомірним тиском на них та завжди знайдуть правові методи та засоби для захисту та відстоювання своїх законних інтересів. Міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то колективними примусовими заходами такі дії припиняються. Міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони, але не задля задоволення своїх політичних амбіцій та досягнення інших гегемоністських цілей, а для виконання статутних цілей ООН;

– у світлі складності та динаміки розвитку міжнародних відносин, класифікація міжнародних санкцій у міжнародному праві стає важливим і актуальним завданням. Одним із найважливіших і стратегічних факторів формування змісту санкцій є *юридичний контекст*, який визначає правовий статус санкцій та їх використання у різних сферах. Крім того, суттєвими в *політичні, економічні та соціокультурні фактори* також впливають на формування змісту санкцій. Політичні рішення, економічні умови та суспільні цінності можуть визначати, які види санкцій застосовуються в конкретних обставинах та як вони спрямовані на досягнення конкретних цілей. На теперішній час немає чітко визначеної та сталої класифікації міжнародно-правових санкцій. Це пов'язано з тим, що у міру розвитку міждержавних відносин з кожним століттям, а зараз з кожним десятиріччям, якщо не з кожним роком, швидко з'являються нові види та форми застосування санкцій. На появу нових санкційних режимів впливають й ті держави, які намагаються обійти встановлені загально обов'язкові міжнародні правила, відверто відмовитися від взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, більше того, скоїти правопорушення, розв'язати збройні конфлікти та замахнутися на територіальну цілісність інших держав, здійснити агресію, поставити мир на межу ядерної воєнної катастрофи;

– за науковими підходами міжнародно-правові санкції класифікують за: рівнями, цілями, видами, формами, суб'єктами, від яких походить ініціатива застосування санкцій, характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій (військові, невійськові) тощо. Доцільно окремо класифікувати міжнародні санкції, першочерговою метою яких є вплив на політику чи дії держави (групи держав), якщо вони вважаються загрозою міжнародному миру та безпеці: розповсюдження зброї масового знищення, участь у міжнародному тероризмі та вчинення значних порушень прав людини, транскордонна організована злочинність, наркобізнес, політичний і релігійний екстремізм, неконтрольовані локальні конфлікти, здатні підірвати основи світової стабільності та ін. Цілком можливим та перспективним напрямом

класифікації санкцій можуть стати види санкційних режимів щодо їх застосування. Також багатонадійним напрямом класифікації санкцій може стати їх систематизація за видами відповідальності, але для цього потрібні додаткові дослідження інституту відповідальності у міжнародному праві.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Застосування міжнародно-правових санкцій у темпоральному вимірюванні зазвичай не починається одразу ж після виявлення правопорушення з боку певної держави. Демократична і правова держава, оскільки діє в межах міжнародного правового поля, у відповідь на порушення міжнародних норм та принципів починає перманентний санкційний тиск без різних емоційних, раптових, нежданих або суб'єктивних нашарувань, але виключно в межах заздалегідь прийнятих міжнародних правил.

Ці правила є певною парадигмально-функціональною та нормативно-поведінковою конструкцією, що передбачають послідовні дії у вигляді організованих юридичних засобів з метою досягти конкретних телеологічних домінант з дотриманням відповідних процесуальних процедур, які детально прописані в міжнародно-правових джерелах. Кожний юридичний засіб, що визначений у міжнародних правилах застосування санкцій, складає конкретну і детальну ланку правового механізму використання міжнародного примусу.

Отже, можна констатувати, що в міжнародному праві існує та використовується комплекс норм та принципів, що визначають правомірність застосування санкцій. Якщо держава діє виключно в межах цього комплексу, цілком правомірно говорити про використання і застосування нею міжнародно-правового механізму застосування санкцій.

В умовах сьогодення вище наведена теза є найактуальнішою, бо, як влучно висловився науковець Б. Бондаренко, «на сучасному етапі розвитку права і держави найбільш суттєвими є закономірна системність права, правовий прогрес та верховенство права, які є виявами механізму дії державно-правових закономірностей та одночасно факторами, що впливають на нього» [80, с. 152].

Комплекс норм, що визначають механізм застосування міжнародно-правових санкцій умовно поділяється на такі п'ять груп:

1) норми, що визначають правомірний початок застосування міжнародно-правових санкцій (початково-визначальний критерій – авт.);

2) норми, що визначають компетенцію по застосуванню санкцій (компетенційно-застосовний критерій – авт.);

3) норми, що визначають об'єкт застосування санкцій (об'єктно-цільовий критерій – авт.);

4) норми, що визначають умови пропорційності міжнародно-правових санкцій (координаційно-пропорційний критерій – авт.);

5) норми, які визначають умови, припинення застосування санкцій [81, підрозділ 2.2] (ефективно-результативний критерій – авт.).

Своєю чергою, кожна з наведених вище груп складається з багатьох організаційно-діяльнісних і послідовних юридичних засобів з метою досягти конкретних телеологічних домінант. Наприклад, перша група, що визначає правомірний початок застосування міжнародно-правових санкцій, передбачає застосування таких основних засобів-дій:

- встановлення факту скоєння державою протиправної дії та надання міжнародно-юридичної кваліфікації цим діям згідно із чинними міжнародно-правовими актами;

- спроба мирного врегулювання конфлікту або намагання вплинути на державу-порушницю задля припинення порушення;

- попередження держави-порушниці в особі її керівників через дипломатичні канали (нота, заява, виступ державного представника тощо) про можливість застосування міжнародно-правових санкцій з певної дати та роз'яснення про настання конкретних негативних для неї наслідків;

- демонстрація негайного застосування частини санкцій з погрозою застосування у подальшому санкцій у повному обсязі;

- звернення до держав світу, що є членами ООН, та до міжнародних організацій, засобів масової інформації з метою засудження невиконання державою-порушницею зобов'язань щодо виконання норм та принципів міжнародного права;

– якщо за результатами застосування попередніх юридичних засобів правопорушення припинено, але правопорушник відмовляється виконати обов’язки, що випливають з міжнародно-правової відповідальності, по рішенню потерпілої сторони застосовуються мирні засоби вирішення спорів (переговори, посередництво, примирення, слідчі та погоджувальні комісії, арбітраж, суд тощо).

Безумовно, якщо держава-порушниця намагається реально порушити мир, здійснити акт агресії або скоїти інший збройний напад, то правомірно негайне застосовувати міжнародно-правові санкції без вдавання до будь-яких попередніх юридичних засобів.

Аналогічним чином послідовність дій щодо застосування конкретних юридичних дій можна визначити за рештою інших чотирьох груп. Ці дії чітко визначені у міжнародно-правових джерелах, що регламентують правила застосування міжнародно примусу.

Розглядаючи питання наступних підрозділів дисертаційного дослідження щодо застосування міжнародного примусу структурами ООН, державами ЄС, Україною та іншими державами світу, в першу чергу, стосовно агресивних дій РФ, зазначений вище алгоритм дозволить об’єктивно та повно дослідити правові та практичні аспекти використання міжнародно-правових санкційних режимів.

2.1. Роль ООН у застосуванні міжнародних санкцій: правові та практичні аспекти

Роль ООН в реалізації механізму санкцій є найважливішою, бо саме вона володіє усіма повноваженнями встановлювати основні методологічні підходи щодо визначення форм та методів застосування міжнародного примусу (санкцій). Безпосереднім виконавцем в реалізації цих санкційних заходів є її один з головних та постійно діючих органів – Рада Безпеки (далі – РБ), яка діє від імені всіх держав-членів ООН (ст. 24 Статуту ООН).

Своєю чергою, РБ уповноважена створювати будь-які допоміжні органи, якщо вона знайде за необхідне засновувати їх для виконання покладених на неї функцій (стаття 29 Статуту). Саме РБ визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії та робить рекомендації або вирішує, які заходи слід вжити відповідно до ст. ст. 41 та 42 Статуту, що передбачають застосування заходів міжнародного примусу (санкцій), для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки (ст. 39 Статуту ООН).

Допоміжними органами, що створює РБ для застосування та контролю за проведенням санкцій, є Комітети з санкцій (далі – Комітети), а також спеціальні групи чи групи експертів. Можуть створюватися й інші механізми для спостереження за здійсненням санкцій.

Комітети створюються по регіонах: Африка, Північна та Південна Америка, Азія, Європа та Близький Схід.

Так, по африканському регіону задля застосування санкцій та контролю за ними стосовно 17 держав-членів ООН, РБ були створені такі Комітети: Комітет, заснований резолюцією 864 (1993) про положення в Анголі; Комітет, заснований резолюцією 2048 (2012) щодо Гвінеї-Бісау; Комітет, заснований резолюцією 1572 (2004) щодо Кот-д'Івуару; Комітет, заснований резолюцією 1533 (2004) щодо Демократичної Республіки Конго; Комітет, заснований резолюцією 1298 (2000) щодо ситуації у відносинах між Еритреєю та Ефіопією; Комітет, заснований резолюцією 1521 (2003) щодо Ліберії; Комітет, заснований

резолуцією 1970 (2011) щодо Лівії; Комітет, заснований резолюцією 748 (1992) щодо Лівійської Арабської Джамахірії; Комітет, заснований резолюцією 2374 (2017) щодо Малі; Комітет, заснований резолюцією 918 (1994) щодо Руанди; Комітет, заснований резолюцією 1132 (1997) за Сьєрра-Леоне; Комітет Ради Безпеки, заснований резолюцією 751 (1992) щодо Сомалі; Комітет, заснований резолюцією 1591 (2005) щодо Судану; Комітет, заснований резолюцією 2206 (2015) щодо Південного Судану; Комітет, заснований резолюцією 2127 (2013) щодо Центральноафриканської Республіки; Комітет, заснований резолюцією 421 (1977) щодо Південної Африки; Комітет, заснований резолюцією 253 (1968) щодо Південної Родезії.

Тепер, на прикладі Анголи дослідимо, яким чином по цій країні функціонував Комітет (з 1993 по 2003 рр.) та працювала група експертів (з 1996 по 2003 рр.).

Комітет з Анголи був заснований 15 вересня 1993 р. Резолюцією РБ ООН № 864 (1993) «Про становище в Анголі» з метою спостереження та нагляду за дотриманням ембарго на постачання зброї та нафти та здійсненням санкцій щодо Національної спілки за повну незалежність Анголи (UNITA). Введення санкцій було зумовлене військовими діями UNITA під час Громадянської війни в Анголі, які були засуджені світовою спільнотою, а також нападами на громадянське населення та персонал Організації Об'єднаних Націй. 9 вересня 2002 р. санкції було скасовано і Комітет було розпущено [82].

РБ у *формі мандату* поставила Комітету такі завдання:

а) розгляд доповідей, які всі держави повинні були подати Генеральному секретареві ООН до 15 жовтня 1993 р., описавши заходи, вжиті ними для виконання своїх зобов'язань відносно санкцій щодо UNITA;

б) отримання від усіх держав додаткової інформації про дії, які були здійснені ними з метою ефективного здійснення санкцій;

с) розгляд доведеної до його відома державами інформації про порушення санкцій та подання рекомендацій щодо відповідних заходів у зв'язку з такими порушеннями;

d) подання РБ періодичних звітів щодо отриманої Комітетом інформації про можливі порушення санкцій із зазначенням, коли це можливо, фізичних або юридичних осіб, включаючи судна, які, згідно з повідомленнями, причетні до таких порушень;

e) розробка керівних принципів, які можуть виявитися необхідними для сприяння здійсненню санкцій.

Варто зазначити, що у наукових працях зазвичай завдання Комітетів з санкцій визначаються трохи інакше, але за основним змістом, що ми навели вище, спираючись на конкретне міжнародне джерело, є майже однакові. Ось які завдання покладає РБ на Комітети із санкцій за поглядами вітчизняної науковиці К. М. Янакаєвої:

- вивчення доповідей, що подаються державами на виконання положень санкційних режимів;

- винесення рекомендацій про заходи щодо підвищення ефективності їх здійснення та реагування на порушення;

- звернення до всіх держав за додатковою інформацією про кроки, що вживаються ними для здійснення санкцій;

- звітування перед Радою Безпеки про здійснення санкційних режимів;

- внесення змін до санкційних режимів, які можуть бути необхідними для пом'якшення соціально-економічних і гуманітарних наслідків;

- співпрацювання з іншими Комітетами із санкцій та міжнародними організаціями;

- розповсюдження відповідної інформації про здійснення режимів санкцій, у тому числі за рахунок більш широкого використання засобів масової інформації [83, с. 318].

Крім поставлених завдань, РБ безпосередньо стежить за роботою Комітету та періодично у *формі виконання мандату* своїми резолюціями спрямовує його діяльність.

Так, через рік функціонування Комітету у 1994 р. РБ в резолюції 932 (1994) зазначала, що треба настійно закликати дві сусідні з Анголою держави, що на

той момент не представили відповідей по суті на прохання Комітету, про надання необхідної інформації у найкоротший термін щодо передбачуваних порушень режиму санкцій. РБ також просила Комітет подати до 15 липня 1994 р. доповідь про дотримання режиму санкцій, зокрема про можливі порушення цього режиму цими сусідніми державами. Комітет представив свою доповідь відповідно до пункту 8 резолюції 932 (1994) 237, після чого РБ знову нагадала відповідним державам-членам про їхні зобов'язання перед Комітетом [84, с. 108].

Як бачимо, РБ не тільки ставила завдання Комітету у вигляді мандату, не тільки керувала, стежила та контролювала його діяльність у вигляді виконання мандату, але й здійснювала допомогу, – тобто, безпосередньо зв'язувалася з країнами, що не виконували своїх зобов'язань, та впливала на них з проханням налагоджувати тісний контакт із фахівцями Комітету.

Вище було зазначено, що крім Комітету стосовно Анголи Резолюцією РБ 1237 (1999) від 7 травня 1999 р. для моніторингу та звітності також була створена Група експертів, з такими повноваженнями:

(a) to collect information and investigate reports, including through visits to the countries concerned, relating to the violation of the measures imposed against UNITA with respect to arms and related materiel, petroleum and petroleum products, diamonds and the movement of UNITA funds as specified in the relevant resolutions and information on military assistance, including mercenaries;

(b) to identify parties aiding and abetting the violations of the above-mentioned measures; and

(c) to recommend measures to end such violations and to improve the implementation of the above-mentioned measures [85, с. 155].

Якщо порівняти наведені вище завдання (мандат) Комітету із повноваженнями Групи експертів, то стає очевидним, що останні виконують основну рутинну повсякденну роботу щодо збирання інформації та складання звітів про розслідування. Для цього вони направляються у відрядження до відповідних країн, які порушують заходи, що введені проти UNITA по відношенню до зброї та відповідних матеріальних засобів, нафти та

нафтопродуктів, алмазів та руху коштів UNITA тощо. Вони також здійснюють збір інформації для виявлення сторін, які допомагають і підбурюють порушення вищезазначених заходів, а також пропонують заходи для припинення порушень та покращення реалізації запланованих РБ та Комітетом заходів.

Отже, за прикладом Анголи можна побачити, що у призначенні, застосуванні та реалізації санкційних режимів беруть участь велика кількість інституційних структур ООН, починаючи від її Генерального секретаря, РБ, Комітету РБ по Анголі, й Група експертів, – при цьому в їх сумісній роботі не простежуються елементи жорстокої підпорядкованості, що є характерними для централізації, ієрархічні нашіарування тощо.

В цьому сенсі представляє безперечний науковий інтерес документ Комітету РБ по Анголі, у якому він звітує про виконання мандату щодо результатів спостереження за застосуванням санкцій у період з 2000 по 2003 роки.

Наведемо витяг з документа повністю: «У резолюції 1295 (2000) від 18 квітня 2000 р. Рада просила Генерального секретаря заснувати у консультації з Комітетом механізм спостереження у складі до п'яти експертів для збору додаткової відповідної інформації та розслідування відповідних версій, що стосуються будь-яких тверджень про порушення положень резолюцій 864 (1993), 1127 (1997) та 1173 (1998). 11 липня 2000 р. Генеральний секретар призначив п'ятьох експертів у виконання цієї резолюції. У кількох резолюціях Рада п'ять разів продовжувала мандат механізму спостереження на періоди тривалістю від двох до шести місяців. Відповідно, Генеральний секретар знову призначав членів механізму спостереження. На виконання відповідних резолюцій механізм спостереження представив Раді через Комітет сім доповідей» [86, с. 191].

Отже, зі змісту витягу можна простежити послідовність дій стосовно призначення експертів. Спочатку РБ ООН звертається до Генерального секретаря ООН з проханням заснувати механізм спостереження за участю експертів для контролю за здійсненням санкцій (*перший етап*). На другому етапі

Генеральний секретар здійснює консультації з Комітетом стосовно кількості та персоналій експертів. *На третьому етапі* Генеральний секретар призначає експертів. У процесі роботи РБ може пролонгувати (подовжувати) мандат механізму спостереження. У кожному разі пролонгації Генеральний секретар знову призначає членів механізму спостереження, тобто експертів.

За наведеним вище алгоритмом, стосовно африканської країни Анголи, РБ створювала відповідні Комітети з контролю за здійсненням санкцій у решті інших регіонів: Північна та Південна Америка – відносно Гаїті (1993 та 2022 рр.); Азія – Афганістан (1988 та 2011рр.), Корейська Народно-Демократична Республіка (2006 р.); Європа – Югославія (1991 та 1998 рр.); Близький Схід – Іран (2006 р.), Ірак/Кувейт (2003 р.), щодо ситуації у відносинах між Іраком та Кувейтом (1990 р.), Ліван (2005 р.), Ємен (2014 р.).

Крім контролю за виконанням накладених санкцій державами, РБ створювала також Комітети, засновані, наприклад, резолюцією 1267 (1999), 1989 (2011) та 2253 (2015) щодо ІДІЛ (ДАШ), «Аль-Каїди» та пов'язаних з ними особами, групами, підприємствами та організаціями [87].

З наведених вище положень з міжнародно-правових та наукових джерел можна визначити дуже важливий та цікавий аспект про те, що найголовнішу роль у процесі спостереження за здійсненням і контролем санкційних режимів відіграють саме Комітети з санкцій РБ ООН, бо, як зазначає науковиця Ю. В. Малишева, вони є основною організаційною ланкою у загальному процесі реалізації санкційних режимів. Ось як вона визначає їхню функцію: «чільну роль в організації контролю та координації зусиль всіх причетних до забезпечення дії санкцій суб'єктів відіграють комітети з санкцій, завдання яких щодо координації зусиль, спрямованих на досягнення санкційної мети передбачають: організацію обміну інформацією про діяльність з виконання резолюцій, створення національних координаційних механізмів для забезпечення ефективності режиму санкцій, аналіз докладів про роботу з виконання резолюцій, вирішення питань з надання технічної та методичної допомоги країнам-членам у виконанні поставлених завдань, створення груп незалежних експертів для нагляду за

додержанням вимог резолюцій, надання рекомендацій з організації діяльності щодо виконання санкцій тощо» [88, с. 287].

Резюмуючи проведену частку дослідження, можна уявити масштаби та географію здійснення РБ ООН величезної роботи щодо контролю за виконанням обов'язкових санкційних заходів з боку держав, організацій, підприємств, груп та пов'язаних з ними осіб.

Саме в цьому аспекті заслуговує на увагу «Зведений перелік Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй» (United Nations Security Council Consolidated List).

До цього переліку вносяться всі фізичні особи та організації, які підпадають під дію заходів, введених РБ. Включення всіх імен і назв в один зведений перелік покликане сприяти здійсненню цих заходів і не передбачає, що всі позиції вносяться до переліку на підставі цих заходів або що критерії включення до переліку тих чи інших конкретних позицій є однаковими. Щоразу, коли РБ ухвалює рішення щодо введення санкції у зв'язку з виникненням загрози, питаннями здійснення режиму санкцій займається той чи інший її комітет. У зв'язку з цим кожен комітет із санкцій, заснований РБ, публікує імена фізичних осіб та назви організацій, віднесених до переліку до цього комітету, а також інформацію про конкретні заходи, що застосовуються до кожної з перелічених у переліку позицій [89].

Зведений перелік складається з двох розділів:

- розділ А: фізичні особи (на теперішній час у переліку знаходяться 670 фізичних осіб);
- розділ В: організації та інші групи (на теперішній час у переліку знаходяться 193 організації) [90].

Зведений перелік періодично оновлюється та скасовує усі попередні його версії. Після внесення до санкційного переліку будь-яких змін, публікується прес-реліз, який розміщується у розділі, присвяченому прес-релізам відповідного Комітету.

Треба зазначити, що у сучасних умовах збройної агресії РФ проти України повноваження Генеральної Асамблеї та РБ щодо санкційних заходів піддаються

критичному аналізу з боку закордонних науковців, які вважають за необхідне підняти рівень основних структур ООН та збільшити їх можливості щодо створення механізму відшкодування Україні збитків, яких вона зазнала у наслідок збройної агресії. Ось, як з цього приводу розмірковують науковці Школи права Нью-Йоркського університету (США) Меггі Міллс, Томас Постон і Уна А. Хетевей (Maggie Mills, Thomas Poston and Oona A. Hathaway): «We propose that the General Assembly play a central role in establishing a reparations mechanism relying on ongoing collective countermeasures by recommending the creation of a registry of frozen Russian sovereign assets – through an agreement between the U.N. and consenting States which specifies that States registering frozen assets agree to either transfer assets to a future U.N. – approved authority or reparations mechanism, or to unfreeze the assets upon a U.N. determination that Russia has otherwise satisfied its reparations obligation. The participating States could also agree to cooperate with international justice mechanisms such as the International Criminal Court or other international tribunals, should compensation be awarded as a result of the ongoing prosecutions», .. й далі «Finally, placing all the frozen assets under one umbrella further incentivizes Russia to consider agreeing to a reparations mechanism that would be funded by those assets» [92].

Дійсно, цілком влучно розмірковують науковці, зазначаючи, що роль Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН у питаннях накладення санкцій щодо використання закордонних активів РФ для відшкодування збитків Україні, яких вона зазнала у наслідок збройної агресії з боку РФ, у сучасних умовах, – є неоціненною.

Необхідно зазначити, що у питаннях безпосереднього призначення міжнародних примусових заходів (санкцій) компетенція Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН дуже відрізняються. В цьому сенсі достатньо проаналізувати статті 5 та 6 Статуту, у яких чітко зазначено, що ГА має право призупиняти права і привілеї Члена Організації (стаття 5) або ГА може виключити зі складу Організації її Члена, який систематично порушує принципи Статуту (стаття 6), але тільки за рекомендацією РБ.

У будь-якому випадку ініціатива завжди виходить від РБ, тобто фактично ця структура конкретно діє, тоді як ГА підштовхує РБ до дій своїми обговорюваннями на засіданнях. У наукових колах склалося тверде переконання, що Генеральна Асамблея переважно є органом обговорення, а Рада Безпеки – органом дії. Тому, влучним є висловлювання науковця Д. С. Михайліва, що за *рекомендацією Ради Безпеки* до компетенції Генеральної Асамблеї ООН можна віднести такі санкційні повноваження як:

- застосування санкцій проти будь-якої держави-члена Організації, якщо проти нього запроваджуються заходи Ради Безпеки, як превентивні, так і примусові. Ці санкції можуть знаходити вираз у призупиненні здійснення прав та привілеїв, які належать йому як члену організації, позбавленні права голосу в органах ООН;

- застосування санкцій проти держави-члена Організації, яка систематично порушує принципи Статуту та не виконує рішення органів ООН, позбавляючи її членства в цій Організації, або відмова державі-правопорушниці в її проханні стати членом Організації [93, с. 386].

Отже, основні органи ООН в особі її основних структур Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки, а в цілому весь механізм Організації побудовані таким чином, що дозволяють правильно оцінювати ситуацію та практично без помилок приймати рішення щодо застосування санкційних заходів. Саме розподіл функцій між ГА та РБ створює необхідний баланс між розробкою політичної та правової доцільності і правомірності застосування санкцій – це обговорення на сесіях та спеціальних сесіях ГА питань щодо можливості та необхідності застосування санкцій – та розробка заходів та їх ефективна реалізація в умовах дійсності стосовно конкретних суб'єктів-порушників міжнародного права. Звідси витікає зрозумілий висновок, що ефективність застосування санкцій відносно правопорушників міжнародних норм та принципів залежить саме від тісної взаємодії, взаємодопомоги та налагодженої діяльності ГА та РБ ООН.

Про тісну взаємодію між ГА та РБ ООН наочно свідчить такий приклад.

У зв'язку із повномасштабним вторгнення РФ на територію України 22 лютого 2022 р. РБ ООН 27 лютого того ж року винесла на обговорення Резолюцію № 2623, де було зазначено, що «Taking into account that the lack of unanimity of its permanent members at the 8979th meeting has prevented it from exercising its primary responsibility for the maintenance of international peace and security, Decides to call an emergency special session of the General Assembly to examine the question contained in document S/Agenda/8979» [93].

Отже, оскільки була відсутність одностайності серед постійних членів Ради Безпеки, це завадило одразу відновити правопорядок та мир згідно з Резолюцією 377A(V) [94] (Резолюція має назву «Єдність на користь миру», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 листопада 1950 р., де у пункті A1 визначено, що надзвичайна спеціальна сесія може бути скликана «протягом двадцяти чотирьох годин з часу надходження вимоги про таке скликання. Така надзвичайна спеціальна сесія скликається на вимогу Ради Безпеки, яка підтримується голосами сімох будь-яких членів Ради, або на вимогу більшості членів Організації Об'єднаних Націй»).

У тому випадку, коли РБ не здатна швидко відреагувати на проблему, що загрожує світовій безпеці, рішення передається на користь ГА, причому аж до передачі рішення про військову інтервенцію ООН у конфлікт, негайно. Особливість прийнятої резолюції полягає в тому, що посилення на раніше прийнятій резолюції 377A(V) дозволяє їй прийняти дев'ятьма голосами членів РБ ООН, а також прибирає можливість накладання вето на дане рішення.

На нашу думку, наведений вище приклад яскраво свідчить про необхідність спільних дій між двома основними структурами ООН – ГА та РБ, коли виникає проблема, що загрожує світовій безпеці. У Резолюції 377A(V), хоча вона й була прийнята аж у 1950 р., такий момент визначений правовими приписами дуже вдало.

Про можливість притягнення до відповідальності та накладення санкцій за вчинення агресії без винесення рішення про це Радою Безпеки ООН, тобто в обхід цієї структури, як наукову проблему, що потребує вирішення, говорить

також дослідник Р. Морозюк, до наукової праці якого ми вже звертали вище. Він зазначає, що однією з найактуальніших наукових проблем є питання притягнення держав до відповідальності за вчинення агресії без винесення рішення про це Радою Безпеки ООН. Далі Р. Морозюк роз'яснює можливий механізм обходу РБ: якщо 5 постійних членів (КНР, Франція, Росія, Велика Британія, США) блокують рішення стосовно себе або стосовно питань, коли задіяні їхні інтереси, то згідно з п. п. 2–3 ст. 27 Статуту ООН, рішення Ради Безпеки ООН з непроцедурних питань вважаються прийнятими, коли за них подані голоси дев'яти членів Ради з п'ятнадцяти, включаючи голоси всіх постійних членів Ради, що збігаються [77, с. 250].

Останніми роками все частіше трапляються випадки критичних висловлювань на адресу Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН щодо їх, нібито, беззубої політики стосовно порушників міжнародного права, яких вони лише засуджують, виражають занепокоєння, висловлюють стурбованість, наголошують жалість тощо, але не приймають жорстких рішучих заходів.

У цьому контексті продуктивною може вважатися доктринальна позиція науковця Д. С. Михайліва, що спекулятивні висловлювання про те, що, нібито, механізми впливу ООН на держави-правопорушники міжнародного порядку є неефективними, недієвими, декларативними тощо, – є недостатньо обґрунтованими та не відповідають дійсності, оскільки перед тим, як формулювати негативний висновок щодо здатності санкцій впливати на міжнародний мир і безпеку, потрібно, за думкою науковця, поррахувати витрати держав, необхідні на залучення альтернативних методів зовнішньої політики (в тому числі військових) для розв'язання міжнародної кризи [92, с. 387].

До того ж, треба віддати належне ГА ООН, що в її документах, прийнятих на спеціальних сесіях стосовно агресії РФ проти України, висловлюються про необхідність рішучих заходів для припинення агресії, а відносно Росії у резолюціях все частіше застосовується дієслово «вимагати», що, безсумнівно, спрямовує РБ ООН та інші держави-члени ООН робити конкретні кроки щодо протидії агресору.

Ось як у Резолюції ГА ООН «Агресія проти України» від 1 березня 2022 р. сформульовані деякі положення, у яких Генеральна Асамблея:

- вимагає, щоб Російська Федерація негайно припинила застосування сили проти України та утримувалася від будь-якої подальшої протиправної загрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена;

- вимагає, щоб Російська Федерація негайно, повністю та беззастережно вивела всі свої збройні сили з території України у її міжнародно визнаних кордонах;

- вимагає від Російської Федерації негайного та беззастережного скасування рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України;

- закликає до негайного мирного врегулювання конфлікту між Російською Федерацією та Україною через проведення політичного діалогу, переговорів, посередницької діяльності та за допомогою інших мирних засобів [95, п.п. 3, 4, 6, 14].

Але, у той же час ГА просить Координатора надзвичайної допомоги подати через 30 днів після ухвалення цієї Резолюції доповідь про гуманітарну ситуацію в Україні та про гуманітарні заходи реагування [95, п. 13].

Як бачимо у Резолюції ГА є не тільки гасла, але й формулюються конкретні заходи конкретним виконавцям.

В останні роки піддається також критиці й так зване «право вето», яким можуть скористатися постійні члени РБ ООН для прийняття доленосних рішень існування світового суспільства. Різними державами пропонуються неоднакові, іноді поверхові та суперечливі пропозиції щодо реорганізації роботи РБ. Наприклад, тільки США, крім багатьох інших держав, зараз розробляють план з реорганізації роботи Ради Безпеки ООН шляхом включення до Радбезу Організації ще шістьох постійних членів без права вето. А раніше США виступали за включення Німеччини, Індії та Японії як постійних членів Ради безпеки ООН. Цю ідею підтримували Франція та Велика Британія, які

пропонували дати постійне місце в РБ ще Бразилії та, як мінімум, одній африканській країні [97].

Існуюча різноголосиця свідчить про одне, що питання знаходиться на стадії простого накидання різних пропозицій без належного попереднього опрацювання, без фундаментального всебічного обговорення на міжнародних форумах, симпозіумах, самітах тощо, без наукового обґрунтування можливих наслідків безпідставного розширення постійних (непостійних) членів РБ, з правом вето й без такого. Здається, що за таких непродуманих підходах можна зруйнувати вщент існуючий стан, не створивши путнього нового. Обережність, спокій, виваженість, витримка тощо мають бути у підвалинах будь-яких пропозицій щодо реорганізації дуже важливого органу Організації, яка вирішує долю багатьох держав світу, якщо не всього світового людства.

Звичайно, проблема щодо організації діяльності РБ існує, цю проблему треба вирішувати, але без знаскоку та без голослівних гасел.

У цьому сенсі здається правильною постановка та формулювання проблеми науковцем В. І. Касинюком, який детально дослідив санкції Ради Безпеки ООН за вчинення актів агресії на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту.

Він зазначає, що сьогодні переважна більшість держав вважають, що право вето є «недемократичним анахронізмом». У бік Ради Безпеки постійно лунають обвинувачення стосовно того, що вона є «ефективною лише у захисті прав та інтересів її постійних членів». Держави-члени ООН не відчують своєї причетності до прийняття рішень, тому що більшість засідань відбуваються, так би мовити, «за зачиненими дверима», та найчастіше інформацію про їх результати держави отримують вже постфактум. Разом з тим, В. І. Касинюк робить обґрунтований, на наш погляд, висновок про те, що на теперішній час РБ ООН є єдиним уповноваженим на те міжнародним співтовариством органом, що може запроваджувати військові санкції щодо держав-агресорів. Але, на жаль, її діяльність не може бути в повній мірі ефективною через правило одноголосності держав «великої п'ятірки», що діє при прийнятті непроцедурних рішень. Крім

того, Рада дуже «обережно» і нечасто приймає рішення щодо застосування примусових заходів військового характеру до держав, що вчиняють акти агресії, не конкретизуючи їх. Через те виникають колізії міжнародно-правової регламентації діяльності суб'єктів міжнародного права у боротьбі з агресією держав [98, с. 130].

Як бачимо, постановка існуючої проблеми та її формулювання зроблені науковцем у досить зрозумілих, коректних формах та прийнятих наукових підходах без сенсаційних нашарувань та скоростиглих пропозицій приблизно такого змісту: треба все відмінити або скасувати та у найкоротші терміни замінити.

Аналізуючи досвід застосування міжнародних примусових заходів (санкцій) структурами ООН, можна знайти цікаві моменти, коли поряд із основними санкційними заходами застосовуються вибіркові, точкові або дрібні, які не стосуються суб'єктів-країн, відносно яких застосовуються основні санкції, а мають заборонний характер до інших країн.

Так, Резолюцією Ради Безпеки № 1320 від 15 вересня 2000 р. було введено ембарго на постачання зброї Еритреї та Ефіопії [99], але двома місяцями раніше Резолюцією Ради Безпеки № 1298 від 17 травня 2000 р. було заборонено надання цим країнам з боку інших держав допомоги та послуг у сфері підготовки виробничого персоналу, обслуговування або експлуатації зброї та її матеріальних засобів: Рада Безпеки ухвалює, що «всі держави повинні перешкоджати:

а) продажу або постачанню Еритреї та Ефіопії їх громадянами або за їх території, або з використанням суден, що плавають під їх прапором, або їх літальних апаратів озброєнь та пов'язаних з ними матеріальних засобів всіх типів, включаючи зброю та боєприпаси, військово-транспортні засоби та техніку, напіввоєнне спорядження та запасні частини для всього вищезгаданого, незалежно від того, чи зроблені вони на їх території чи ні;

б) будь-якому наданню їх громадянами або з їхньої території технічної допомоги Еритреї та Ефіопії або послуг у галузі підготовки кадрів, пов'язаних з

наданням, виробництвом, обслуговуванням або експлуатацією коштів, перерахованих у підпункті (а) вище» [99, п. 6].

Такі ж самі «санкційні заходи» були, наприклад, застосовані Резолюцією Ради Безпеки № 1221 від 12 січня 1999 р. щодо Анголи: Рада Безпеки «висловлює готовність розглянути питання щодо введення додаткових заходів, у тому числі у сфері електрозв'язку, ... з урахуванням досвіду відповідних органів та організацій, включно Міжнародного союзу електрозв'язку» [100, п. 8].

Отже, під санкції поряд із державою-порушницею можуть потрапити й інші країни, що не скоїли жодних протиправних дій, але економічна, фінансова, матеріальна та інша шкода для них може бути значною. До речі, такі дії відносно країн, що не скоїли жодного правопорушення, важко назвати «санкціями». Це щось інше, але, здається, тільки не міжнародні примусові заходи у вигляді санкцій.

Вважаємо, що не буде повним та остаточною дослідженням питань підрозділу, якщо не торкнутися проблеми застосування санкційних механізмів структурами ООН шляхом виключення держав з міжнародних організацій.

У ст. 6 Статуту ООН зазначено, що Член Організації, який систематично порушує принципи, що містяться у Статуті, може бути виключений з Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки.

Як бачимо, РБ рекомендує виключити якусь державу з Організації, а остаточно рішення приймає ГА ООН. Якщо більшість держав-членів ООН підтримує рішення ГА, то процедура на цьому завершується.

Наслідки застосування механізму виключення держави-правопорушниці з ООН можуть бути такі:

- *по-перше*, політична ізоляція, що обмежує державу у можливості брати участь у міжнародних дискусіях та прийнятті рішень;
- *по-друге*, виключення може супроводжуватись економічними санкціями, що обмежує державу в торгівлі, фінансових операціях, інвестуванні тощо;
- *по-третє*, застосування обмеженої підтримки з боку інших держав-членів, що може вплинути на внутрішню стабільність держави [101, с. 908].

На підставі положень, що викладені вище, можна констатувати, що ООН та її постійний орган – Рада Безпеки, є універсальними структурами, що володіють необхідними повноваженнями застосовувати міжнародний примус у вигляді санкції у випадку порушення міжнародного миру і безпеки, скоєння міжнародного злочину, що дестабілізує світовий правопорядок та ставить мир на межу воєнної катастрофи.

2.2. Механізм санкцій країн світу та Європейського Союзу проти РФ: нормативно-правова база та практика

У цьому підрозділі вважаємо за доцільне спочатку розглянути особливості застосування санкцій Європейським Союзом (ЄС) проти РФ, а потім дослідити механізм здійснення санкційних заходів проти держави-агресорки на прикладі декількох країн світу.

Варто зазначити, що міжнародний примус у вигляді санкцій відповідно до суб'єктів, що їх накладають, дуже різниться. Неможливо, наприклад, знайти дві країни, які б однаково застосовували санкційний механізм щодо конкретної держави, певної організації, визначених фізичних або юридичних осіб. Кожна держава по-своєму застосовує санкції.

Такий індивідуальний підхід залежить від багатьох чинників і, в першу чергу, – від спроможності держави, її економічного та фінансового стану, впливу на правопорушника, узгодженості спільних дій із іншими державами, географічної віддаленості від держави-порушниці тощо.

Приблизно з тих самих чинників відрізняється застосування санкційних механізмів стосовно РФ країнами ЄС від їх застосування органами ООН, що було детально досліджено у попередньому підрозділі.

Дійсно, країни ЄС застосовують санкції проти Росії з притаманними їм особливостями, яких не можливо знайти в санкційних механізмах інших держав або груп держав.

Перша та основна особливість європейських санкцій пов'язана з тим, що поступово політичний та економічний тиск перетворився у тривале

протистояння з РФ, що, особливо можна побачити в економічній сфері, де санкції перетворилися у справжню економічну війну.

Про економічні, торговельні війни вже багато написано, вони були майже два століття необхідним атрибутом протистояння багатьох країн світу. Але, за всіма ознаками така справжня економічна війна зараз здійснюється між ЄС та РФ з приводу агресії останньої проти України.

У січні 2025 р. Рада ЄС продовжила економічні санкції Євросоюзу щодо РФ ще на шість місяців, тобто до 31 липня 2025 р., обґрунтувавши це тим, що дії РФ з дестабілізації ситуації в Україні тривають, як зазначено у повідомленні прес-служби 27 січня. Економічні заходи проти РФ були вперше введені у 2014 р., а потім суттєво розширені з лютого 2022 р. у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії проти України [103].

Отже, тривалість санкцій, кількість країн, що беруть в них участь, широкий спектр економічної та господарської діяльності російської економіки, що вони зачіпають, – все це свідчить про те, що відбувається справжня економічна війна між ЄС та РФ.

Декілька слів про основні ознаки економічної війни, її поняття, причини виникнення та наслідки.

Економічна війна – це складний та актуальний аспект сучасного світового порядку, який визначає величезний вплив на економічні, політичні та соціальні процеси у всьому світі. Завдяки глибокому переплетенню національних інтересів та геополітичних амбіцій, економічні конфлікти та зіткнення стають не лише засобом досягнення стратегічних цілей, але й міжнародною ареною, де вирішується майбутнє країн та регіонів. Економічна війна – використання або загроза використання економічних засобів проти країни з метою послабити її економіку і тим самим зменшити її політичну і військову міць. Економічна війна також включає використання економічних засобів для того, щоб змусити супротивника змінити свою політику чи поведінку або підірвати його здатність підтримувати нормальні відносини з іншими країнами. До найпоширеніших засобів економічної війни належать торгові ембарго, бойкоти, санкції, тарифна

дискримінація, заморожування капітальних активів, призупинення допомоги, заборона на інвестиції та інші потоки капіталу, а також експропріація [104].

Країни, які беруть участь в економічній війні, прагнуть послабити економіку супротивника, позбавляючи його доступу до необхідних фізичних, фінансових і технологічних ресурсів або іншим чином перешкоджаючи його здатності отримувати вигоду від торговельного, фінансового і технологічного обміну з іншими країнами. Економічна війна, що складається з блокад і перехоплення контрабанди між воюючими сторонами, практикувалася ще з часів Пелопоннеської війни (431-404 рр. до н.е.) у Стародавній Греції. У наш час її застосування розширилося і включає тиск на нейтральні країни, з яких ворожі країни могли б отримувати поставки, а також відмову потенційним ворогам у товарах, які можуть сприяти зростанню їхнього воєнного потенціалу. Одним з основних видів економічної війни, що застосовувався у XX столітті, було ембарго, іноді повне, а іноді обмежене стратегічними товарами (тобто тими, що мають важливе значення для військових цілей). Ефективність економічної війни залежить від низки факторів, у тому числі від спроможності противника виробляти обмежені товари всередині країни або купувати їх в інших країнах. Наприклад, зусилля США, спрямовані на усунення Фіделя Кастро від влади на Кубі за допомогою десятирічного ембарго, були зірвані завдяки зростанню торгівлі між Кубою та Мексикою, Канадою і Західною Європою. Хоча економічна війна часто вважається відносно недорогим доповненням або альтернативою військовому втручання, вона накладає витрати на країну-ініціатора, позбавляючи її доступу до економічного обміну з країною-об'єктом нападу. Наприклад, споживачі в США платять вищу ціну за товари, які можна було б імпортувати дешевше з Куби або інших країн-мішеней, таких як Іран, а американському бізнесу було відмовлено в доступі до їхніх товарів і ринків.

Ефективність економічної війни також обмежується здатністю уряду супротивника перерозподілити достатній обсяг національного багатства на користь збройних сил або інших інституцій, щоб компенсувати зниження потенціалу, спричинене втратою товарів з обмеженим доступом. У 1990-х роках,

наприклад, економічна війна проти Іраку та Північної Кореї не призвела до суттєвого зменшення військової загрози з боку цих країн, оскільки обидві країни змогли спрямувати свої обмежені економічні ресурси на утримання армії. Критики економічної війни стверджують, що вона часто накладає більші витрати на населення супротивника – наприклад, через голод, поширення хвороб або відмову в основних споживчих товарах – ніж на його політичних чи військових лідерів [105]. Економічна війна служить цілям держави, будь то економічні, політичні чи військові, або комбінація цих трьох компонентів. Точний баланс між цілями визначається загальними цілями держави. Держава, по суті, виконує функцію корисності, а економічна війна – це спроба підвищити значення однієї чи кількох економічних чи неекономічних змінних.

Військовий аспект економічної війни має два основні виміри. Один передбачає використання економічної війни як доповнення до військових операцій. Інший передбачає його використання для зміцнення військового істеблішменту мирного часу та підготовки до війни. В обох аспектах, мета, по суті, однакова. У мирний час, під час підготовки до війни або під час війни нація бажає отримати максимум чистих ресурсів, доступних для військового використання, і позбавити ворога або потенційного ворога будь-яких ресурсів, які можуть сприяти його спроможності вести війну. У мирний час або під час підготовки до військових дій застосування сили цілком може бути недоречним, оскільки це може поставити під загрозу майбутні плани. Проте економічна війна може досягати тих самих цілей, що й сила. Ресурси можна отримати шляхом покращення умов торгівлі країни по відношенню до решти світу або по відношенню до однієї нації чи групи націй. Через торгівлю країна може отримати такий вплив на іншу країну, що остання захоче утворити військовий союз, а не відмовитися від торгівлі, або принаймні захоче бути нейтральною в потенційному конфлікті. Більше того, жертву можна спонукати приєднатися до економічної війни проти інших країн. У воєнний час економічна війна є природним і важливим доповненням до військових дій. Знову ж таки, головна мета – запобігти потраплянню ресурсів у руки ворога та отримати якомога

більше ресурсів. Ці дії здійснюються здебільшого через невоюючих сторін і будуть використовуватися, навіть якщо військова блокада може бути не здійсненою та не бажаною. У деяких випадках дії можуть бути спрямовані на ослаблення економіки противника, наприклад підробка валюти противника під час Другої світової війни.

Особливим випадком економічної війни є повне або часткове ембарго в очікуванні можливої війни, наприклад, ембарго, яке підтримували США за певної підтримки Західної Європи проти Радянського Союзу, Східної Європи та комуністичного Китаю протягом 1950-х і 1960-х років. Країна може побоюватися можливості війни з іншою країною і вирішити, що торгівля не повинна відбуватися, бо вона може збільшити воєнний потенціал потенційного противника. Якщо і коли війна все-таки почнеться, ворогу не буде так добре, якби не було ембарго. Цей тип економічної війни часто застосовувався до військових операцій. Завдяки сучасним технологіям економіка більшості країн має таку гнучкість, що існує небагато товарів, яким не можна знайти заміну, навіть за дещо вищою ціною. Коли країна стикається з ембарго, вона починає розробляти заміники, можливо, використовуючи раніше експортовані ресурси, щоб покрити більшу частину витрат на розробку. Якщо період ембарго тривалий, країна зробила необхідну заміну, щоб повне ембарго воєнного часу не накладало жодного додаткового тягаря. Такого роду економічна війна може призвести до зворотних наслідків, якщо потенційний ворог змушений передчасно, у той час, коли він, мабуть, може собі це дозволити, підготуватися до війни шляхом розвитку самодостатності. Усі перераховані вище акти економічної війни також можуть бути використані для досягнення третьої важливої мети економічної війни — переслідування за політичною вигодою. Ця мета, завжди важлива, поступово набувала все більшого значення, оскільки країни стали дедалі обережнішими щодо використання сили для досягнення цілей, які виходять за рамки економічних вигод, що можуть бути надані економічною війною. Політична мета також може проявлятися в дуже специфічний спосіб. Країна може забажати укласти альянс або отримати голос іншої в якійсь міжнародній

організації. Або вона може хотіти, щоб інша країна усунула певного політичного чи військового лідера, здійснила певні зміни у внутрішній чи зовнішній політиці тощо. Зміна може бути або внутрішньою, або зовнішньою, або обома. У більшості випадків, це стосується зовнішньої політики, оскільки саме в цій сфері безпосередньо впливає влада країни-ініціатора [105]. Економічна війна є складним і багатогранним явищем, яке відображається на економічних, політичних та соціальних аспектах країн і глобальних спільнот. Цей вид конфлікту може призвести до серйозних наслідків для всіх сторін, зокрема, до зниження економічного зростання, збільшення безробіття, знецінення валют та загострення геополітичних конфліктів.

Здається, що у світлі сучасних геополітичних напружень і економічних змагань, важливо зосередитися на знаходженні мирних та дипломатичних шляхів вирішення конфліктів. Розвиток взаємовигідних економічних відносин та співпраці між країнами може сприяти зменшенню можливостей для виникнення економічних конфліктів та сприяти стабільності на міжнародній арені. Загалом, економічна війна підкреслює важливість діалогу, співпраці та дипломатії у вирішенні конфліктів. Тільки шляхом спільних зусиль і конструктивного взаємодії можна забезпечити стабільність та процвітання як на національному, так і на міжнародному рівнях [106].

Дійсно, вдаватися до економічних, торговельних, інформаційних та інших війн не повинно бути властивим для демократичних правових держав, навіть якщо держава, відносно якої здійснюються таких розмірів примусові заходи у відповідь на її неправомірні дії, скоїла або намагається скоїти міжнародне правопорушення. Тільки санкційні режими й тільки у рамках існуючих міжнародних норм та принципів, – ось що мають робити цивілізовані суспільства у сучасному світі.

Уряди та багатонаціональні організації вводять економічні та інші санкції, щоб спробувати змінити стратегічні рішення державних і недержавних акторів, які загрожують їхнім інтересам або порушують міжнародні норми поведінки. Критики кажуть, що санкції часто погано продумані та вельми рідко успішно

змінюють поведінку цілей, тоді як прихильники більш жорстких заходів стверджують, що останніми роками вони стали більш ефективними та залишаються важливим інструментом зовнішньої політики.

Економічні санкції, на відміну від економічних війн, визначаються як припинення звичайних торгових і фінансових відносин для цілей зовнішньої політики та політики безпеки. Санкції можуть бути всеохоплюючими, забороняючи комерційну діяльність щодо всієї країни, як-от тривале ембарго США щодо Куби, або вони можуть бути цілеспрямованими, блокуючи транзакції з окремими підприємствами, групами чи окремими особами.

Після 11 вересня 2001 р. відбувся явний зсув у бік цілеспрямованих або так званих розумних санкцій, спрямованих на мінімізацію страждань невинних цивільних осіб. Санкції приймають різні форми, включаючи заборону на поїздки, заморожування активів, ембарго на постачання зброї, обмеження капіталу, скорочення іноземної допомоги та торгові обмеження [107].

Національні уряди та міжнародні органи, такі як Організація Об'єднаних Націй і Європейський Союз, запроваджують економічні санкції, щоб примусити, стримати, покарати або присоромити організації, які ставлять під загрозу їхні інтереси або порушують міжнародні норми поведінки. Санкції використовуються для досягнення цілого ряду зовнішньополітичних цілей, включаючи боротьбу з тероризмом, боротьбу з наркотиками, їх нерозповсюдження, просування демократії та прав людини, вирішення конфліктів і кібербезпеку.

Хоча санкції є формою втручання, вони зазвичай розглядаються як менш витратний і менш ризикований курс дій між дипломатією та війною. Політики можуть розглядати санкції як відповідь на зовнішні кризи, коли національні інтереси є життєво важливими або коли військові дії є неможливими. Країни-лідери час від часу вводили санкції, коли вони оцінювали більш каральні заходи. Наприклад, Рада Безпеки ООН запровадила комплексні санкції проти Іраку лише через чотири дні після вторгнення Саддама Хусейна в Кувейт у серпні 1990 р.

Своєю чергою, Рада Безпеки дозволила застосування військової сили лише через кілька місяців.

Економічні санкції можуть бути введені в односторонньому порядку однією країною або багатосторонньо групою країн або міжнародною організацією та за своєю силою і впливом на державу-порушницю не поступаються економічним війнам. Декілька таких санкцій, що передбачають:

- ембарго – торговельне ембарго – це широка заборона на торгівлю з країною, хоча інколи воно може включати винятки для постачання продуктів харчування та ліків з гуманітарних міркувань. Куба, Іран, і Північна Корея вже давно перебувають під торговим ембарго США;

- експортний контроль – експортні обмеження забороняють постачання певних продуктів, послуг та інтелектуальної власності до цільових країн. Вони часто обмежують продажі зброї, технологій військового призначення або, як зараз для Росії, технологій і обладнання для буріння нафти;

- контроль над капіталом. Контроль над капіталом може обмежити інвестиції в цільові країни чи галузі або широко заборонити доступ до міжнародних ринків капіталу для емітентів країни;

- торговельні санкції – торговельні санкції можуть включати контроль імпорту для певних країн, регіонів або галузей;

- заморожування або арешт активів – активи в межах юрисдикції санкцій можуть бути арештовані або заморожені, запобігаючи їх продажу або вилученню;

- обмеження на подорожі – офіційним особам і приватним громадянам, а також найближчим членам родини може бути відмовлено у доступі до подорожей до юрисдикцій, які застосовують санкції [108].

Успіх санкцій можна виміряти досягненням бажаних цілей політики або просто їхньою вартістю для цільових країн і окремих осіб, якщо метою є покарання. Вони також можуть накладати витрати на громадян країни-мішені, а також на компанії країни-санкції.

Якщо мета полягає в тому, щоб змінити поведінку цільових країн і окремих осіб, їхні стимули та варіанти матимуть, зрештою, значення, принаймні настільки ж, як і важелі впливу санкційних повноважень [109].

Отже, існуючи правові міжнародно-правові заходи впливу, до того ж неодноразово успішно перевірені на практиці, повністю можуть дозволити досягти кінцевих санкційних цілей без застосування економічних та інших крайніх заходів на кшталт війни.

Проте, існує об'єктивна закономірність того, що санкційні режими з часом еволюціонують, трансформуються, видозмінюються, набувають нового змісту аж до придбання жорстких форм та чутливих наслідків для держав-порушників.

Говорячи про еволюцію санкцій з боку країн ЄС, характерною особливістю у сучасних умовах стає факт того, що європейські міжнародні норми права у санкційній політиці за своєю вагомістю та значенням вже становяться, так би мовити, вище над нормами, що визначені у Резолюціях РБ ООН.

З цього приводу вітчизняна науковиця В. М. Шамраєва влучно підмічає, що «Санкційна політика в рамках ЄС від початку сучасного процесу європейської інтеграції пройшла складну еволюцію від інструменту національних зовнішніх політик окремих держав-членів до колективних заходів, що спрямовані на підтримку миру, стабільності та безпеки. Водночас завдання санкційної політики були поступово розширені до сприяння захисту спільних європейських цінностей, захисту фундаментальних прав та свобод людини, верховенства права та захисту демократичних цінностей. Раді безпеки ООН завжди належала провідна роль у питанні поширення санкцій на того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин, а головною проблемою є максимально можливе гарантування прав і свобод, забезпечення базових демократичних цінностей. Саме тому в рамках реалізації спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС Суд ЄС встановив першість норм права Європейського Союзу із захисту фундаментальних прав і свобод людини над резолюціями РБ ООН (курсив наш – авт.) [111, с. 205].

Якщо проаналізувати санкційний об'єм (кількість застосованих санкційних заходів) основних світових політичних та економічних гравців світу (серед 41 країни світу), то можна побачити, що країни європейського Союзу на рівні з іншими активно застосовують міжнародний примус задля підтримання миру та безпеки. Так, з 2014 р., після початку збройної агресії Російської Федерації, санкції ввели ЄС (1412 фізичних осіб та 450 підприємств), Велика Британія (1496 фізичних осіб та 185 підприємств), США (1382 фізичних осіб та 1313 підприємств), Канада (1602 фізичних осіб та 331 підприємств), Швейцарія (1397 фізичних осіб та 592 підприємств), Австралія (1046 фізичних осіб та 106 підприємств), Японія (954 фізичних осіб та 412 підприємств) [112].

Задля протидії здатності Росії вести незаконну, неспровоковану та невиправдану загарбницьку війну проти України ЄС за весь час ухвалив 15 пакетів обмежувальних заходів (24 лютого, 26 лютого, 28 лютого, 15 березня, 8 квітня, 30 травня, 21 липня, 6 жовтня, 16 грудня 2022 р.; 25 лютого, 23 червня, 18 грудня 2023 р.; 23 лютого 2024 року, 24 червня 2024 року і 16 грудня 2024 р.), останній з яких спрямований на те, щоб протидіяти ухиленню від санкцій, накладених Європейським Союзом. Зокрема, за допомогою боротьби з російським «тіньовим флотом» і послаблення військово-промислового комплексу Росії.

У 15-й пакет, ухвалений 16 грудня 2024 р., увійшли такі рішення:

- *індивідуальні обмеження*: Рада ЄС затвердила значний пакет, який складається з 84 переліків. Вони складаються з 54 фізичних та 30 юридичних осіб, відповідальних за дії, що підривають територіальну цілісність, суверенітет та незалежність України або загрожують їм;

- *ухиляння від санкцій*: Рада ЄС додає нові судна до списку тих, на які поширюються обмеження доступу до портів і заборона на надання широкого спектра послуг, пов'язаних з морським транспортом. Відповідно до цих підстав, пакет накладає санкції на 52 судна з-поза меж ЄС. У такий спосіб загальна кількість підсанкційних суден зросла до 79;

– *торгівля*: Рада ЄС внесла 32 нові юридичні особи до списку тих, хто безпосередньо підтримує військово-промисловий комплекс Росії у її загарбницькій війні проти України. До них будуть застосовані більш жорсткі експортні обмеження щодо товарів і технологій подвійного призначення. Деякі з підсанкційних організацій розташовані у третіх країнах (Китай, Індія, Іран, Сербія, Об'єднані Арабські Емірати) і сприяли ухилянню від торговельних обмежень. Вони також брали участь у закупівлі критичних товарів, що використовуються для російських військових операцій –наприклад, БПЛА та ракет;

– *захист європейських компаній*: щоб краще захистити європейські компанії від судових спорів з російськими партнерами, Рада ЄС вирішила заборонити визнання та виконання на території Європейського Союзу рішень, винесених російськими судами на підставі Статті 248 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації. Впроваджений обмежувальний захід запобігатиме застосуванню штрафів з боку РФ проти компаній ЄС у Європі [112].

Дуже цікавим є приклад застосування *солідарних примусових (санкційних) заходів* до фізичних осіб РФ. Це так званий Список Магнітського (також відомий як Список Кардіна, бо саме він був ініціатором його складання) у вигляді переліку осіб, які є відповідальними за утримання під вартою, жорстоке поводження та смерть громадянина РФ аудитора Сергія Магнітського, інші грубі порушення прав людини в Російській Федерації та серію великих розкрадань грошей із російського бюджету під виглядом повернення податків, розкрити групою юристів та аудиторів включно з Магнітським [113].

У грудні 2012 р. у США приймається Закон під назвою «*Russia and Moldova Jackson-Vanik Repeal and Sergei Magnitsky Rule of Law Accountability Act of 2012*», який став відомим під назвою «Закон Магнітського» та який створив механізм, що дозволяє держсекретарю США без узгодження с Конгресом включати будь-яких закордонних корупціонерів та злочинців до санкційного списку. Перші 18 осіб були офіційно включені до американського списку 12

квітня 2013 р. Потім, аналогічні законодавчі акти щодо «санкцій Магнітського» були прийняті у Канаді, Великій Британії, Естонії, Латвії та у Литві.

Список передбачає персональні санкції проти осіб, насамперед російських посадовців, які причетні до грубого порушення прав людини та корупційних діянь. Обмеження, в основному, передбачають візові заборони та заморожування активів. Останнє поповнення Списку було здійснено у 2019 р., а у жовтні 2020 р. Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель та Єврокомісія внесли пропозицію про майбутній санкційний список ЄС за порушення прав людини на зразок «Акту Магнітського» у США. До речі, у квітні 2014 р. Європарламент вже затвердив список осіб з 32 громадян Росії, проти яких можуть бути введені санкції у зв'язку зі «справою Магнітського» [114].

Отже, наведений вище приклад застосування санкційного режиму щодо фізичних осіб РФ у вигляді Списку якнайкраще свідчить про прояв зовсім нового явища у застосування міжнародного примусу, якому можна дати назву «солідарні санкційні заходи».

Це явище має характерні ознаки:

- захищає спочатку порушення прав людини в Росії з боку посадових осіб РФ, але з часом доповнюються персоналіями з інших країн, тобто здійснюється непередбачене розширення початкових підстав застосування санкцій (національно-початковий критерій – авт.);

- санкції спочатку вводяться однією державою, а потім приєднуються до них інші, тобто розширюється перелік суб'єктів застосування санкцій без вагомих на то причин (суб'єктно-зростаючий критерій – авт.);

- початкова підстава захисту прав людини виключно в РФ розширюється до підстав захисту прав людини у будь-яких інших державах, які, в основному є не дружніми до країн, що вводять санкції (розширювально-просторовий критерій – авт.);

- персональні санкції вводяться шляхом прийняття національних законодавчих актів (персонально-національний критерій – авт.);

– у прийнятих законодавчих актах передбачено здійснення доповнень до Списку, а також виключення з нього персоналій за певними обставинами, які в кожній країні свої, тобто загальних узгоджених підстав немає (технологічно-процесуальний критерій – авт.).

Безсумнівно, намагання демократичних держав об'єднувати зусилля та спільними узгодженими діями протидіяти порушенню прав і свобод людини та громадянина у будь-якому куточку світу можна тільки вітати, бо досягнення тіснішого єднання між державами-членами міжнародних організацій можливо лише одним засобом, – це забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод [116, преамбула].

Але, наведені вище характерні особливості «солідарних персональних санкцій» потребують, на наш погляд, значних додаткових наукових опрацювань та досліджень, в першу чергу, у плані з'ясування природи використання та механізму застосування цих примусових колективних солідарних заходів.

Зовсім інша справа, коли застосування солідарних санкційних заходів є відповіддю на скоєння тяжкого міжнародного злочину, наприклад, за широкомасштабний напад РФ на незалежну та суверенну Україну. Примусові заходи у відповідь на агресію РФ санкціоновані Резолюцією Європейського парламенту від 23 листопада 2022 р. про визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму.

Ось як в цьому міжнародному документі визначається механізм спільних солідарних дій шляхом заклику до конкретних дій: Європейський парламент «закликає ЄС та його держави-члени вжити заходів для початку всеосяжної міжнародної ізоляції Російської Федерації, в тому числі щодо членства Росії в міжнародних організаціях і органах, таких як Рада Безпеки ООН, і утримуватися від проведення будь-яких офіційних заходів на території Російської Федерації; закликає до подальшого скорочення дипломатичних відносин з Росією та до зведення контактів з її офіційними представниками на всіх рівнях до абсолютно необхідного мінімуму; закликає держави-члени ЄС закрити та заборонити російські державні установи, такі як Російські центри науки та культури та

організації та асоціації російської діаспори, які діють під егідою та керівництвом російських дипломатичних представництв та просувають російську державну пропаганду в усьому світі» [117, п. 5]; й далі «закликає Раду включити Групу Вагнера та 141-й спеціальний моторизований полк, також відомий як «кадірівці», а також інші фінансовані Росією збройні групи, ополченці та помічники, такі як ті, що діють на окупованих територіях України, до списку ЄС осіб, груп та організацій, причетних до терористичних актів (список терористів ЄС);... закликає всі країни припинити свої відносини з компаніями, афілійованими з Групою Вагнера, і виконувати свої зобов'язання згідно з міжнародним правом, притягнувши до відповідальності всіх винних у серйозних порушеннях прав людини та порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних на їх території» [117, п. 6].

До речі, майже всі 28 держав-членів Європейського Союзу відгукнулися на заклик Європейського парламенту визнати РФ державою-спонсором тероризму та приєдналися до колективних санкцій проти неї.

Як зазначають науковці С. В. Бенедисюк та Н. М. Оніщенко, тільки на підставі рішення Ради ЄС від 8 квітня 2022 р. (п'ятий пакет економічних та індивідуальних санкцій проти Росії) під санкції потрапили 2873 торгових кораблів під російським прапором. При цьому зміна формальної реєстрації не дозволяє обійти ці обмеження, оскільки рішення ЄС поширюється також на всі кораблі, які змінили російський прапор (юрисдикцію реєстрації) після 24 лютого 2022 р. У межах розширених санкцій ЄС з 17 квітня Італія, Румунія, Бельгія, Болгарія та Естонія також заборонили кораблям під російським прапором заходити до своїх портів (морських або річкових). Ці країни були першими державами-членами ЄС, які прийняли рішення та закрили порти для російських суден. Президент США Джо Байден 21 квітня 2022 р. оголосив про заборону заходити в американські порти всім суднам, пов'язаним з Росією. Рішення західних країн щодо блокування портів для російських суден ускладнює логістичні ланцюги РФ та негативно впливає на роботу транспортних компаній [118, с. 249].

Окремі країни, не будучи в будь-яких альянсах, виходячи лише суто з власних інтересів, активно застосовують санкційні режими.

Серед таких країн досить назвати Канаду, яка у даний час застосовує санкції у вигляді ембарго на зброю та супутні матеріали до 13 держав світу: Центрально-африканська Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, Демократична Республіка Конго, Іран, Ірак, Ліван, Лівія, М'янма, Росія, Сомалі, Судан, Сирія, Зімбабве.

Санкції Канади застосовують положення про заборону угод щодо таких країн: Білорусь, Центральноафриканська Республіка, Китай, Корейська Народно-Демократична Республіка, Демократична Республіка Конго, Гватемала, Гаїті, Іран, Ірак, Лівія, Молдова, М'янма, Нікарагуа, Росія, Сомалі, Судан, Південний Судан, Шрі-Ланка, Сирія, Туніс, Україна, Венесуела, Ємен, Зімбабве.

Обмеження експорту та імпорту введені стосовно таких країн: Білорусь, Корейська Народно-Демократична Республіка, Іран, Лівія, Росія, Сомалі, Сирія, Україна.

Крім зазначених вище держав Канада також застосовує ембарго на зброю та пов'язані з нею матеріали на терористичні організації згідно з положеннями Організації Об'єднаних Націй щодо Аль-Каїди та Талібану тощо.

Дуже широко Канада застосовує санкційні режими стосовно РФ, особливо за її широкомасштабне вторгнення до України. За період з 2014 р. по теперішній час тільки нормативно-правових актів про спеціальні економічні заходи проти РФ було прийнято майже 90.

У своїй санкційній політиці Канада спирається на солідну нормативно-правову базу, а саме:

а) міжнародно-правові акти ООН; Закон про спеціальні економічні заходи та Закон про правосуддя для жертв корумпованих іноземних посадових осіб (Закон Магнітського), згідно з якими Канада забороняє співпрацю з іноземними державами, фізичними чи юридичними особами, обмежує або накладає обмеження на певну діяльність з іноземними державами чи іноземними громадянами;

в) Кримінальний кодекс Канади, який дозволяє застосовувати заходи по відношенню до терористичних організацій, включно з тими, які не обов'язково перераховані в Положеннях Організації Об'єднаних Націй про Аль-Каїду та Талібан або Положеннях про виконання резолюцій ООН про боротьбу з тероризмом;

с) Закон про дозволи на експорт та імпорт, який надає додатковий механізм контролю торгівлі. Зокрема, експорт або передача будь-яких товарів чи технологій до країн, зазначених у Контрольному списку території;

д) Закон про заморожування активів корумпованих іноземних посадових осіб, який дозволяє заморожувати активи або обмежувати власність певних політично відомих іноземних осіб (таких як урядовці чи політики) на прохання країни, яка переживає внутрішні потрясіння або політичну невизначеність;

е) Закон про імміграцію та захист біженців, який надає повноваження відмовляти у в'їзді до Канади іноземним громадянам, яким заборонено в'їзд відповідно до санкцій [119].

Для більшої наочності стосовно особливостей накладення санкцій різними державами можна навести аналітичне дослідження авторів О. Кучмієнко (Olga Kuchmiienko) та Джейка Лоутера (Jake Lowther), які дослідили австралійський і шведські підходи застосування міжнародних санкцій.

Так, науковці зазначають, що Австралія, очевидно, застосовує більш «незалежний» режим санкцій, оскільки вводить автономні санкції з широкими повноваженнями, які теоретично можуть бути націлені на власних громадян, що перебувають за кордоном. Однак цілі санкційних режимів і вживаних заходів кожної держави часто узгоджуються. Дійсно, обидві держави докладали спільних зусиль для вдосконалення системи санкцій ООН та посилення захисту верховенства права та прав людини. Хоча шведські засоби масової інформації голосніше підтримують санкції, обидві держави продовжуватимуть застосовувати свої санкційні режими для вирішення ситуацій, що викликають міжнародне занепокоєння. З точки зору Швеції, санкції повинні бути тимчасовими, регулярно переглядатися і скасовуватися після досягнення їхньої

мети. Будь-які санкції ООН або ЄС, спрямовані проти громадян Швеції, будуть виконуватися в тій мірі, в якій вони не порушують економічну та соціальну відповідальність шведської держави [120].

Досліджуючи механізм санкцій країн світу та Європейського Союзу проти РФ з позиції існуючої нормативно-правової бази та набутого досвіду, неможливо не торкнутися Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 2539 (2024) під назвою «Підтримка відбудови України», у якій, посилаючись на попередню Резолюцію 2516 (2023) «Забезпечення справедливого миру в Україні та тривалої безпеки в Європі», Рада Європи знову закликає про створення «механізму всеосяжної компенсації, включаючи міжнародну комісію для розгляду претензій про відшкодування збитків, зареєстрованих у Реєстрі збитків, і компенсаційний фонд для виплати за рішеннями про компенсацію за шкоду, присуджену комісією, зокрема шляхом конфіскації та іншого використання активів Російської Федерації на відшкодування збитків, завданих війною в Україні» [121, п. 15.3].

У Резолюції 2539 (2024) Асамблея закликає до таких заходів:

- приєднатися державам-членам Ради Європи та відповідним державам, що не є членами, до створеного Реєстру збитків, якщо вони ще не зробили цього;
- створити міжнародний механізм компенсації під егідою Ради Європи для всебічного вирішення шкоди, завданої фізичним і юридичним особам, які постраждали, включно з державою Україна, внаслідок незаконних дій РФ з її вторгненням в Україну;
- швидко передати російські державні активи (приблизно 300 мільярдів доларів США) створеному міжнародному механізму компенсації для забезпечення того, щоб усі активи РФ, які перебувають у розпорядженні держав-членів Ради Європи та країн, що не є членами Ради Європи, були доступні для відновлення та реконструкції України;
- створити міжнародний довірчий фонд з чітким кінцевим терміном реалізації цього механізму, до якого будуть депоновані всі російські державні

активи, якими володіють країни-члени Ради Європи та країни, що не є членами Ради Європи;

- створити неупереджену та ефективну міжнародну претензійну комісію, яка б діяла відповідно до визнаних судових норм, щоб розглядати претензії, подані Україною, постраждалими суб'єктами та фізичними та юридичними особами, які вимагають відшкодування шкоди, завданої агресією РФ;

- продовжувати працювати над розширенням списку підсанкційних осіб і компаній, які прямо чи опосередковано пов'язані з російською оборонною промисловістю, зокрема в металургійній та інших видах важкої промисловості, а також тих, хто робить внесок у розвиток російського військово-промислового комплексу [121, п. 12].

Наведені вище положення двох Резолюцій ПАРЄ яскраво свідчать про закономірність, що поступово зміцнюється, щодо створення вагомої та досить виваженої нормативно-правової бази для застосування подальших реальних санкційних дій у рамках створеної всеосяжної системи відповідальності РФ за її протиправні та агресивні дії проти України.

Варто зазначити, що хоча у попередніх підрозділах дослідження, на нашу думку, були детально проаналізовані майже всі форми застосування міжнародних примусових заходів (санкцій), але стосовно санкційних режимів держав-членів Європейського Союзу існують відповідні прогалини. Наприклад, у європейських і національних засобах масової інформації час від часу з'являється ще одна дуже цікава категорія, яка поки ще не стала предметом суто наукових досліджень. Йдеться про так званий «Глобальний режим санкцій ЄС», що застосовується за порушення прав людини.

Згідно з повідомленням Укрінформ від 17 лютого 2025 р. на сайті Європейської Ради з'явилася така інформація: «Рада ЄС сьогодні продовжила санкції відповідно до *Глобального режиму санкцій ЄС* за порушення прав людини, проти осіб та установ, що несуть відповідальність за серйозні порушення прав людини по усьому світові, на наступний рік, до 8 грудня 2023 р.

Це означає, що санкції будуть застосовуватися до всіх 17-ти осіб та 5 установ, що включені до санкційного списку» [122].

Далі Укрінформ дає пояснення, що Глобальний режим санкцій ЄС за порушення прав людини був запроваджений в ЄС 7 грудня 2020 р. Цей режим є європейським аналогом «Акту Магнітського», він не має географічних обмежень і стосується будь-яких осіб чи установ по всьому світу, якщо вони причетні до серйозних порушень прав людини, таких як геноцид, тортури, вбивства та зникнення людей, насильство, системні порушення прав людини на зібрання та асоціації. Персоніфікований список формується з ініціативи країн Євросоюзу, які представляють обґрунтовані пропозиції на розгляд Ради ЄС, та переглядається кожного року. Санкційний режим передбачає заморожування активів, заборону на подорожі, а також заборону для будь-яких громадян або установ ЄС надавати будь-які фінансові ресурси для осіб або установ, на яких поширюються санкції ЄС. Серед персоналій, що включені до санкційного переліку ЄС, «силова» верхівка РФ – голова «ФСІН» РФ Калашников, голова СК РФ Бастрикін, генпрокурор РФ Краснов, командувач нацгвардії РФ Золотов та ін. Ці росіяни ділять санкційний список з подібними злісними порушниками прав людини з Китаю, Лівії, Південного Судану, Північної Кореї та Еритреї [123].

Здається, що цей «Глобальний режим санкцій ЄС» не є якимось новим видом примусових заходів, а те, що він має назву «Глобальний..» характеризує його у сенсі того, що він не має географічних обмежень і стосується будь-яких осіб чи установ по всьому світу.

Проведене дослідження міжнародно-правових примусових заходів з позицій Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, окремих країн світу та Європейського Союзу проти РФ, як країни-агресорки, дає розуміння того, що ефективність санкційних режимів напряду залежить від багатьох чинників, але основним з них є створення належної та всеохоплюючої нормативно-правової бази, внесення до неї своєчасних змін та доповнень, які б відображали позитивний практичний досвід, накопичений суб'єктами міжнародного права за тривалий період з моменту незаконної анексії Кримського півострова,

широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р. й до теперішнього часу, коли війна триває вже понад три роки.

Форми та види санкцій, їх характер, масштаб и невідворотність застосування «дають змогу формувати відчутну економічну мотивацію до деескалації конфлікту та його подальшого врегулювання. Економічні санкції часто-густо стають чи не єдиним із доступних механізмів реакції міжнародної спільноти та окремих держав на агресію» [124, с. 4].

Санкції, які були застосовані проти РФ, вже дали свої позитивні результати, але їх недостатньо, бо кривава війна триває, гинуть люди, порушуються права та свободи людини, завдається шкода навколишньому середовищу тощо. Це свідчить про певну обмеженість санкцій, але їх необхідно продовжувати, бо «ключовим фактором успіху санкцій проти РФ є тривалість їх застосування, єдність держав-ініціаторів та постійний моніторинг ефективності обмежувальних заходів, які вже застосовано, для можливої адаптації санкційної політики» [124, с. 5].

2.3. Санкції України щодо РФ як країни-агресорки

У системі міжнародно-правових санкцій проти РФ, як держави-агресорки, Україна займає одне з провідних місць, бо є безпосередньою жертвою агресії, втративши у війні вже багато людських та матеріальних ресурсів, майже 20% української території, що зараз тимчасово знаходиться під окупацією агресора, ба більше – населення міст і сіл зазнає колосальних фізичних, моральних та психологічних страждань, мільйони громадян знаходяться за кордоном у якості пошукувачів захисту.

Не випадково цей підрозділ розпочато з категорії «система», що повністю відповідає реаліям сьогодення, коли Україна та її міжнародні партнери запровадили та продовжують запроваджувати численні санкції проти РФ, і ці санкції зараз виглядають у формі цілісної і сталої системи елементів, у якій є свої чіткі цілі, визначені об'єкти спрямувань санкцій, склалася основна кількість суб'єктів-партнерів, що запроваджують примусові заходи, завдяки набутому

досвіду відсортовані найефективніші методи та засоби застосування санкційних режимів.

В цій системі колективних заходів міжнародного примусу провідну роль грає Україна. Саме вона ініціює стратегічний напрям загальної санкційної політики, саме вона об'єднує міжнародних суб'єктів як дружніх до України держав-партнерів і організацій, що не тільки відчують співчуття, але й роблять суттєві кроки для воєнної та економічної допомоги українському суспільству в цей нелегкий час.

Виникає чотири суттєвих та основоположних питання, що мають не тільки методологічне, а й суттєве праксеологічне значення:

1. чому саме Україна першою застосувала механізм міжнародно-правового примусу відносно РФ, а не навпаки;
2. коли або яку дату вважити початком застосування санкцій;
3. які основні цілі має досягти Україна, застосовуючи санкції проти РФ;
4. і, насамкінець, коли треба зупинити або скасувати застосування санкцій?

Відповіді на ці питання дуже важливі, бо вони формують як в українській громадськості, так й в міжнародному суспільстві методологічну основу розуміння правової природи застосування Україною санкційних заходів стосовно держави-сусідки, яка: а) також є членом ООН, б) яка також підписувала та ратифікувала безліч міжнародно-правових документів, в) та згідно з якими зобов'язувалася суворо дотримуватися міжнародних принципів та норм у міжнародних відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права.

На *перше питання* відповідь знаходимо у міжнародно-правовому джерелі, а саме: в Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., де в Додатку «Визначення агресії» зазначено, що «The First use of armed force by a State in contravention of the Charter shall constitute prima facie evidence of an act of aggression although the Security Council may, in conformity with the Charter, conclude that a determination that an act of aggression has been committed would not

be justified in the light of other relevant circumstances, including the fact that the acts concerned or their consequences are not of sufficient gravity» [125, art. 2].

Отже, порушення Статуту ООН є *prima facie*, тобто незаперечним фактом, свідченням акту агресії. Виходячи з цього саме Росія першою застосувала свої збройні сили, першою вчинила акт неспровокованої агресії, першою пішла на порушення міжнародно-правової норми, першою розв'язала війну проти суверенної та незалежної держави, з боку якої не було жодних обставин або дій, які б виправдали напад РФ. У такому випадку саме Україна мала право першою застосувати міжнародно-правовий примус у вигляді санкцій, першою закликати світове суспільство засудити агресію, першою запросила суб'єктів міжнародного права допомогти зупинити агресію та солідарно накласти санкції на державу-агресорку.

Відповідь на друге питання знаходимо у дуже цікавій статті відомого вітчизняного науковця-фахівця у сфері дослідження та розв'язання проблем міжнародно-правових санкцій В. Василенка під назвою «Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії», де він на підставі аналізу законодавчих та інших нормативно-правових актів України переконливо доказав, що «Збройна агресія Російської Федерації проти України *розпочалася 20 лютого 2014 р.*, коли всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Росії були зафіксовані перші випадки порушення її збройними силами порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил РФ, розташованих у Криму відповідно до Угоди між Україною та Російською Федерацією «Про статус та умови перебування Чорноморського Флоту Російської Федерації на території України» від 28 травня 1997 р., для блокування українських військових частин. Саме ці операції збройних сил Російської Федерації поклали початок окупації та анексії частини території України – Автономної Республіки Крим. Про це переконливо свідчить комплексний аналіз доповідей і звітів Прикордонної служби України та вивчення інформації Служби безпеки України, а також факт запровадження в

Російській Федерації медалі «За повернення Криму», на якій викарбовано дату 20 лютого 2014 р.».

Далі, аналізуючи низку законодавчих та нормативно-правових документів України того часу, науковець робить висновок, що «Отже, з погляду фактів і права визначеною критичною датою відліку часу виникнення відповідальності Російської Федерації за наслідки її збройної агресії проти України є 20 лютого 2014 р.» [126, с. 14].

Отже, відповідь *на друге питання* стає очевидним – початком застосування Україною санкцій проти РФ є датою розв'язання з боку останньої акту агресії проти української держави, тобто 20 лютого 2014 р.

Відповідаючи *на третє питання*, які основні цілі має досягти Україна, застосовуючи санкції проти РФ, треба звернутися до низки вітчизняних законодавчих актів, інших нормативно-правових актів, постанов, звернень Верховної Ради України тощо, починаючи з 20 лютого 2014 р., де в кожному з них можна знайти майже однаково сформульовані цілі застосування санкцій.

Наприклад, візьмемо Постанову Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р., де за змістом зазначається, що необхідно посилити тиск на Російську Федерацію, у тому числі шляхом запровадження нових секторальних обмежувальних заходів (санкцій), щоб *зупинити російську агресію та примусити російське керівництво виконати у повному обсязі міжнародні зобов'язання, припинити незаконну окупацію Криму, звільнити усіх заручників та незаконно утримуваних на території РФ громадян України, створити атмосферу загального засудження світовим співтовариством російської агресії, об'єднати зусилля демократичних країн світу для налагодження спільних примусових заходів проти держави-агресорки тощо* [127].

Насамкінець, відповідь *на четверте запитання*, коли треба зупинити або скасувати застосування санкцій, можна знайти у всіх міжнародних та національних законодавчих та інших нормативно-правових актах, присвячених застосуванню санкцій, у деклараціях міжнародних організацій, виступах впливових політичних та державних діячів, інформаційних джерелах засобів масової інформації тощо. Санкції зупиняються тоді, коли:

- усуваються причини їхнього застосування;
- держава-порушниця або інший суб'єкт припиняє свої протиправні діяння та не намагається їх знову почати;
- здійснено повну компенсацію матеріальної, економічної, фінансової, моральної та іншої нанесеної правопорушенням шкоди та відновлені всі зруйновані матеріальні об'єкти;
- всі фізичні та юридичні особи, які винні у скоєнні правопорушень та злочинів, притягнуті до відповідальності;
- повністю відновлено status quo всіх суб'єктів міжнародного права до початку правопорушення та введення санкційних режимів.

Отже, усвідомлюючи свою роль, Україна активно продовжу зміцнювати свою провідну роль у системі міжнародно-правових санкцій проти РФ. Так, з 31 січня 2024 р. в Україні почав функціонувати Державний реєстр санкцій – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує надання безоплатного публічного доступу до актуальної та достовірної інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано українські обмежувальні заходи. В цьому реєстрі на даний час зареєстровано: 30741 санкційна дія, 10705 підсанкційних фізичних осіб та 7476 підсанкційних юридичних осіб [128].

Як й в інших правових демократичних державах світу, в Україні, можна вже відверто стверджувати, створено належну нормативно-правову базу для запровадження санкцій, яка за основними параметрами відповідає міжнародним принципам та нормам. Починаючи з 24 лютого 2022 р., в Україні прийнято 54 укази Президента, якими вводяться в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо застосування санкцій [129]. Всі Укази Президента

відповідають положенням національного законодавства взагалі та Закону України «Про санкції» зокрема.

Варто відмітити, що застосування санкцій Україна здійснює на плановій чітко визначеній основі, а не стрибкоподібно, без метушливості та поспішності, без реагування на шумові проблеми та незначні події тощо.

Так, одразу після повномасштабного вторгнення РФ 19 квітня 2022 р. був створений «План дій щодо посилення санкцій проти Російської Федерації» у складі Робочої Групи з Питання Санкцій Проти Росії [130].

План містив пропозиції щодо посилення санкцій США, Європи та світу проти Росії та Білорусі, які можна було б негайно запровадити. Це був перший документ із серії, що група планувала видати. У майбутніх документах, на думку членів групи, будуть більш детально викладені конкретні рекомендації, викладені в першому документі, а також будуть представлені нові ідеї щодо майбутніх заходів.

План дій складався з 10-х розділів, які передбачали такі заходи:

1) *розширення нафтогазових санкцій* (повна заборона та ембарго на російські сиру нафту, нафтопродукти, газ та вугілля, забороняючи як імпорт, так і експорт у демократичний світ та з нього, мінімізуючи при цьому обхід через запровадження вторинних санкцій; скорочення імпорту російського газу на дві третини в 2022 р. і припинення закупівлі російського газу до кінця 2026-27 р.р., встановлення проміжних дат повного припинення транспортування російського газу до ЄС через «Північний потік-1», «Турецький потік-2» та «Ямал-Європа» тощо);

2) *розширення транспортних та страхових санкцій* (заборона здійснення перевезень морським, наземним та залізничним транспортом з Росії до демократичного світу, за винятком тих, що стосуються забезпечення глобальної продовольчої безпеки, заборона міжнародного страхування російських та білоруських суб'єктів тощо);

3) *запровадження нових фінансових санкцій* (відключення всіх російських фінансових установ від світової фінансової системи, заборона надання

спеціалізованих послуг фінансових повідомлень для обміну фінансовими даними тощо);

4) *визначення РФ державою - спонсором тероризму* (визнання Збройних Сил РФ іноземною терористичною організацією та спеціально визначеними глобальними терористами, визнання пропутінських, провоєнних політичних партій «Єдина Росія», «Комуністична партія Російської Федерації», «Справедлива Росія – за правду (СРЗП)» і «ЛДПР» посібниками тероризму тощо);

5) *посилення індивідуальних санкції проти певних категорій осіб* (запровадження санкції проти всіх російських осіб, які займають вищі державні посади та членів їхніх сімей, проти власників російських пропагандистських ресурсів тощо);

6) *посилити санкції щодо державних підприємств* (введення повних санкції SDN щодо всіх російських та білоруських державних підприємств, ключових державних інфраструктурних та промислових компаній, ключових каналів російської пропаганди тощо);

7) *розширення заходів із контролю за експортом та заборона імпорту* (заборона на експорт до Росії всієї стратегічно важливої високотехнологічної продукції, заборона експорту металів, мінералів і руд, таких як титан, хром, мідь і молібден, та їх готової продукції тощо);

8) *запровадження вторинних санкції* (впровадження вторинних санкцій, які будуть задіяні проти будь-якої третьої сторони, яка безпосередньо сприяє агресії Росії);

9) *підвищення прозорості, щоб перешкодити торгівлі та інвестиціям в Росію* (створення та опублікування реєстрів усіх міжнародних компаній, які все ще діють в Росії та Білорусі, обов'язкове розкриття національності кінцевого бенефіціара компанії, створення всесвітнього публічного реєстру бенефіціарів);

10) *поглиблення координації санкцій із пов'язанням зняття санкцій з досягнення миру і подальшою відбудовою* (забезпечити функціонування всіх

санкції до тих пір, поки Росія не припинить своє вторгнення до України) [130, с. 1 – 10].

Ми не випадково детально зупинилися на структурі Плану, бо в ньому на момент прийняття були віддзеркалені всі існуючі на той час міжнародно-правові приписи щодо застосування примусових заходів (санкцій), а також були дані чіткі напрями подальшого їхнього удосконалення та розвитку.

Зараз можна спостерігати, що зазначені у Плані перспективи майже повністю виконано.

Стосовно українських санкцій проти РФ дуже цікаву думку висловив в ефірі телеканалу FREEDOM голова правління Інституту економічних досліджень і політичних консультацій Ігор Бураковський. Він зазначив, що «санкційні рішення, санкційна політика мають бути взаємопов'язані в межах головного завдання – *підірвати можливість Російської Федерації вести бойові дії. Зрозуміло, що тільки санкціями це завдання не вирішити. Санкції – це один з інструментів тріади: економічний тиск на РФ, військова допомога Україні та забезпечення української економічної стійкості. На мою думку, це є основою для перемоги не просто України, а перемоги всього демократичного світу над «віссю зла» – Іран, Північна Корея і на чолі з Російською Федерацією» (курсив наш – авт.), – наголосив Бураковський [131].*

Дійсно, розгляд санкційних заходів одним з інструментів тріади є влучною думкою, бо лише санкціями без кореляції з ними надання збройної допомоги з боку дружніх країн та розвиток власної економіки, переведення її на військові рейки, неможливо досягти головної цілі – перемогти агресора, Примусові заходи мають застосовуватися не лише за принципом якнайбільше і довше з охоптом всіх життєво важливих сфер, а продумано, виважено, на плановій та узгодженій основі, про що йшлося вище, з урахуванням інших важелів впливу на агресора.

Здається, що застосування тільки суто економічних та військових заходів у вигляді наведеної вище тріади, явно недостатньо для ослаблення РФ вести загарбницькі бойові дії на території України. Тріади тут недостатньо по всіх параметрах. Треба обов'язково цю тріаду доповнювати найсильнішим

інформаційним впливом на агресора, створювати атмосферу засудження протиправних дій у міжнародному суспільстві, переконувати прихильників агресора у скоєнні останнім злочинів проти людства, «розплющувати очі» громадянам РФ про несправедливість війни, її експансіоністський і загарбницький характер тощо.

2 грудня 2024 р. Президент України підписав указ, ввівши в дію рішення РНБО щодо застосування санкцій проти фізичних та юридичних осіб, які працюють на військову систему Росії. Стосовно підписаного Указу Президент пояснив, що введено «пакет санкцій проти російських та деяких інших фізичних та юридичних осіб, які працюють на російську військову систему. Це розробники, виробники та постачальники безпілотників для окупанта, особи, які допомагають завозити в Росію критичні компоненти, а також навчають операторів дронів. Загалом більше сотні суб'єктів» [132].

Як бачимо, санкційні заходи розповсюджено не тільки на фізичних та юридичних осіб, які розташовані в РФ та знаходяться під її юрисдикцією, але й на тих, хто є громадянами іноземних країн, на фірми та компанії з іноземною юрисдикцією.

Подібні санкційні заходи можна вітати та вважати їх правомірними, якщо є переконливі докази того, що фізичні та юридичні особи іноземної юрисдикції дійсно працюють на російську військову систему, усвідомлюють можливість застосування своїх виробів у військовій сфері, попереджені про неприпустимість вести торговельні справи товарами подвійного (бінарного) користування тощо.

У зв'язку з цим виникає дуже важливий аспект щодо застосування санкційних заходів з найбільшою ефективністю саме задля досягнення основної мети без нанесення шкоди іншим, особливо громадянам країни-порушниці. Гарантування прав пересічних громадян, які не є правопорушниками, не причетні до скоєння воєнних злочинів, не виправдовують агресію тощо, має бути обов'язково забезпеченим, бо це основне правило за міжнародними нормами та принципами.

Інакше кажучи, під час застосування санкцій не може складатися ситуації за принципом «У лісі дрова рубають, а до села тріски літають». Санкції мають бути *розумними*, спрямованими виключно на досягнення основної мети, не зачіпати права інших, не наносити значну шкоду громадянам держави-мішені.

З цього приводу науковиця А. Menshenina зазначає, що «The sanctions imposed on Russia are unprecedented, but it can be foreseen that due to further Russia's criminal actions on the territory of Ukraine, they will further increase, as the support of Ukraine by its allies and partners»,... «sanctions affect authoritarian states the least, and the entire burden of sanctions is borne by the citizens of a targeted state. Therefore, studying the areas that will most affect the Russian economy is needed. To achieve this purpose the study of smart sanctions is promising, as well as the effectiveness of the already imposed sanctions» [133, с. 61].

У наведеній цитаті курсивом підкреслено саме той аспект, що санкції найменше зачіпають керівництво авторитарної держави, а весь тягар санкцій несуть громадяни держави-мішені, що необхідно вивчати сфери, які найбільше впливають на російську економіку, що перспективним є дослідження *розумних санкцій (smart sanctions)*.

Про «розумні санкції» для нерозумних політиків говорять й дослідники Ю. Зельвенська та Д. Каленюк, підкреслюючи, що санкції є інструментом дипломатичного або економічного характеру, який застосовується для досягнення змін у діяльності органів влади, організацій та інших угруповань або їх політики, що порушують міжнародне право чи права людини, а також політики, яка не поважає верховенство закону або демократичні принципи. Такі заходи можуть бути введені з метою підтримки прав людини, демократії, верховенства права та належного врядування. Вони є частиною інтегрованого та всебічного політичного підходу, який також включає політичний діалог, заохочувальні заходи, умовність та, як останню міру, введення примусових заходів. Дослідники особливо наголошують на тому, що санкції повинні відповідати принципам *Європейської служби зовнішньої дії* та зобов'язанням згідно з міжнародним правом, зокрема, з угодами СОТ. Вони повинні поважати

права людини й фундаментальні свободи, такі як право на ефективний засіб правового захисту та належний судовий розгляд. Саме тому, підсумовують Ю. Зельвенська та Д. Каленюк, *економічні та фінансові санкції використовуються ЄС дуже обережно – скоріш як виключення із принципів, а не поширена практика* [134].

До речі, Ю. Зельвенська та Д. Каленюк нагадали про Європейську службу зовнішньої дії (ЄСЗД). Треба зазначити, що ця структура має надавати організаційну підтримку та тісно співпрацювати з дипломатичними службами держав-членів Євросоюзу у третіх країнах, оскільки це відповідає необхідності проводити зовнішню політику ЄС на основі узгодженості, та забезпечити послідовність її реалізації у різних вимірах (зокрема, у діяльності дипломатичних представництв держав-членів, Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу, Європейської Комісії)... Саме ЄСЗД завдяки своєму мандату та організаційній структурі, має реальний потенціал щодо формування потужного та автономного міжінституційного апарату, спрямованого на досягнення більшої послідовності у сфері зовнішньої політики Європейського Союзу [134, с. 286].

Отже, ЄСЗД фактично суто дипломатичними засобами координує санкційну політику держав-членів ЄС, що має обов'язково враховувати Україна під час застосування санкцій та їх спрямованість або їх зміцнення залежно від змін реалій дійсності.

Але, нажаль, як констатують науковці Я. Турчин та Ю. Димінська, досі не сформовано єдиного цілісного бачення ЄСЗД як суб'єкта, що відіграє ключову роль у зовнішній політиці та дипломатії ЄС. Перш за все, процес її формування залежить від прагнень національних держав зміцнити позиції ЄС на світовій арені, а також здатності ЄСЗД сприяти реалізації цих прагнень, виконуючи при цьому свої функції з максимальною користю для національних інтересів окремих держав. Адже ЄСЗД вдалося зміцнити свої позиції в архітектурі зовнішньої політики ЄС.

Зважаючи на особливості та тенденції функціонування, Служба поки що не в змозі замінити національні дипломатичні установи. Натомість її ключовою

прерогативою є пошук балансу та консенсусу між державами-членами, не обмежуючи при цьому стратегічних політичних інтересів впливових великих держав і не перетворюючись на так званий «додаток» до їхньої зовнішньої політики. Але безсумнівно, створення ЄСЗД лягло в основу формування нової моделі інтегрованої дипломатії, спрямованої на поєднання позицій акторів зовнішньої політики в рамках єдиної інтегрованої політичної стратегії, яка сприяє подолати зростаючу тенденцію до фрагментації зовнішньої політики не лише всередині Союзу, а й загалом міжнародної спільноти [135, с. 52].

Здається, що Україні та її дипломатичному корпусу необхідно у подальших санкційних заходах враховувати спроможності ЄСЗД, ефективно використовувати її можливості та спрямовувати свою санкційну політику згідно із напрямками функціонування цієї структури.

За роки застосування санкційних заходів Україна переконалася, що з року в рік треба змінювати тактику та стратегію використання міжнародно-правового примусу, бо якщо цього не робити, то держава-агресорка швидко пристосовується до них, знаходить несподівані та непередбачувані способи та прийоми їхнього обходу, підшукує держави, що за рахунок отримання якихось сумнівних дивідендів допомагають РФ в цьому, відкопує в цілісній системі сукупних міжнародних санкцій неузгодженості, проріхи, пропуски, прогалини тощо.

Зміни санкційної політики на тактичному рівні передбачають конкретні кроки, необхідні для досягнення проміжних цілей, у той же час стратегічний рівень – це довгостроковий план дій високого рівня, який приведе Україну туди, куди хоче прийти керівництво держави, тобто до досягнення кінцевих санкційних цілей проти Росії, наприклад, до повного руйнування економіки РФ. Тактика – це окремі кроки та дії, які поступово ведуть, наприклад, до певних труднощів в російській економіці. Різницю між стратегією та тактикою також можна почути з відповідей на запитання: стратегія – це «що» треба робити, а тактика — «яким чином» треба діяти.

Прикладом тактичних змін може слугувати введення Україною нових санкцій проти РФ, які доповнюють попередні. Так, у найближчому майбутньому Україна планує запровадити три нові санкційні пакети проти Росії, які стосуватимуться її «тіньового флоту», російських пропагандистів та осіб, причетних до вивезення українських культурних цінностей.

Перший пакет санкцій розроблений у співпраці з українськими розвідувальними органами. Він передбачає обмеження для 83 фізичних осіб, які сприяють експорту російських нафтопродуктів, допомагаючи Росії обходити міжнародні санкції. Йдеться про судновласників та інших осіб, які приховують зв'язки з РФ через складні фінансові схеми.

Другий пакет санкцій спрямований на російські кінокомпанії та продюсерів, які створюють і поширюють антиукраїнську пропаганду. Під обмеження можуть потрапити 41 фізична особа та 47 юридичних осіб, що займаються виробництвом та дистрибуцією таких фільмів.

Третій пакет санкцій буде спрямований проти росіян, які брали участь у незаконному вивезенні українських історичних та культурних пам'яток з музеїв на тимчасово окупованих територіях [136].

Прикладом стратегічних змін може слугувати детально розглянутий нами вище «План дій щодо посилення санкцій проти Російської Федерації», який був розроблений Міжнародною Робочою Групою з Питання Санкцій Проти Росії у 2022 р. До речі, для розробки цього Плану було скликано робочу групу незалежних міжнародних експертів у кількості 51 особи, з метою розробки рекомендацій щодо нових економічних та іншого роду заходів для подальшого тиску на президента Росії, щоб він якомога швидше припинив своє вторгнення в Україну, та відновив територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах. Робоча група після закінчення роботи над Планом запропонувала урядам і компаніям всього світу свої послуги для того, щоб поділитися наявними знаннями та досвідом, шляхом надання допомоги у формулюванні пропозицій щодо санкцій, які підвищать вартість вторгнення Росії в Україну та підтримають

демократичну Україну у захисті її територіальної цілісності та національного суверенітету [130].

Як бачимо, у стратегічному Плані чітко простежуються шляхи головних цілей, яких треба досягнути завдяки застосуванням санкційних режимів, а саме: припинення агресивного вторгнення в Україну та відновлення її територіальної цілісності в міжнародно визнаних кордонах.

Стратегічні напрями застосування санкційних режимів проти РФ визначаються в нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України, наприклад, у Плані пріоритетних дій Уряду на 2024 рік, який затверджений розпорядженням КМ від 16 лютого 2024 р. № 137-р. [138].

В цьому Плані санкційним заходам присвячено цілий розділ під назвою «Верховенство права і санкційна політика» (пункти 309 - 313). Так, наприклад, читаємо пункт 311 Плану:

– *кроки*: забезпечення взаємодії з ЄС та державами санкційної коаліції України з метою посилення санкційного тиску на Російську Федерацію, її сателітів та протидії обходу спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій);

– *відповідальні за виконання*: МЗС, Мінекономіки, інші центральні органи виконавчої влади, Офіс Президента України (за згодою);

– *індикатор виконання*: забезпечено обмін інформацією з компетентними органами ЄС та державами санкційної коаліції України на виконання відповідних указів Президента України з метою запровадження нових спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) проти Російської Федерації внесено на розгляд Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації державної санкційної політики пропозиції щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України щодо пропозицій про застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), подано Кабінетом Міністрів України на розгляд Ради національної

безпеки і оборони України проект указу Президента України щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій);

– *очікувані результати*: посилення санкційного тиску на Російську Федерацію та її сателітів, обмеження спроможностей Російської Федерації до здійснення агресії [138, с. 114 - 115].

Провідні вітчизняні наукові школи в умовах сьогодення, коли всі державні зусилля, у тому числі й санкційна політика, спрямовані на подолання російської агресії, нагадують у стратегічному плануванні в умовах війни не забувати про повоєнне відновлення економіки, яке повинно бути націлене на відбудову зруйнованих війною промислових та інфраструктурних потужностей. Саме зараз стратегічне планування має передбачати конкретні заходи щодо післявоєнного зміцнення миру й безпеки, досягнення сталого соціально-економічного розвитку, завершення взятого раніше Україною курсу на об'єднання із європейськими структурами та входження в єдину сім'ю цивілізованих європейських народів. Плануючи наразі у стратегічному сенсі санкційні заходи, необхідно передбачати або науково прогнозувати наслідки реалізації цих заходів у повоєнний період, яким чином вони дадуть можливість відновити зруйноване війною та успішно завершити євроінтеграційний процес.

Про це дуже влучно розмірковують вітчизняні науковці О. М. Кушніренко та Н. Г. Гахович, зазначаючи, що треба вже зараз усунути перешкоди синхронізації стратегічного планування в Україні з європейськими засадами в умовах військових дій. Необхідно у теперішній час визначити шляхи консолідації з європейським порядком денним, а саме посилення співпраці у сфері зеленої економіки: декарбонізації, управління відходами; цифрового розвитку; кібербезпеки; розбудові потенціалу та набуття цифрових навичок; гармонізації промислової політики; досягнення стратегічної автономії, створення альянсів й сприяння міжнародній співпраці. Позитивний досвід повоєнного відновлення в різних країнах показав, що успіху досягали ті країни, де було сформовано національну доктрину соціально-економічного відродження, окреслені принципи, цілі, завдання, визначені пріоритетні сфери

діяльності й об'єкти першочергового впливу, а також середньо-та довгострокові цілі відновлення саме під час ведення військових дій на завершальній стадії збройного конфлікту [139].

Дуже цікавий аспект, що поряд із політичними, дипломатичними, воєнними, економічними та іншими санкціями, застосовуються також *наукові санкції* проти Росії.

Прикладом сукупності дій стратегічного напрямку у сфері застосування наукових санкцій можуть слугувати заклики українських науковців до редакційних колегій наукових журналів, організаторів міжнародних конференцій і лідерів наукових організацій здійснювати таке:

- не приймати до розгляду наукові публікації, афілійовані з РФ, у будь-які наукові журнали або збірники конференцій;
- припинити всі передплати наукових установ РФ на будь-яку наукову літературу;
- припинити доступ наукових установ РФ до міжнародної дослідницької інфраструктури та наукових баз даних;
- заборонити продаж наукових приладів та витратних матеріалів до РФ;
- позбавити наукові організації РФ та пов'язаних із ними осіб доступу до будь-якого міжнародного фінансування наукових досліджень.

Зокрема, НАН України дотримується непохитної позиції щодо неможливості участі в міжнародних заходах, на які запрошуються представники країни-терориста та особи, які виправдовують агресію Росії [140, с. 7].

Крім того, Україна закликає до застосування наукових санкцій не тільки проти РФ, а також до ізоляції науковців, які працюють у РФ. Мотивація застосування наукових санкцій така:

- збереження довоєнного «*status quo*» в комунікаціях із науковцями, які працювали на тоталітарний уряд Росії, означає схвалення російської військової агресії;.
- наука для Росії – це ще один інструмент пропаганди;

– санкції проти російських дослідницьких організацій залишаються значущою антивоєнною тактикою;

– члени редколегій наукових журналів повинні визнавати, що кожна нова стаття, яка містить приналежність до РФ, свідчить про те, що Росія все ще є прийнятим членом міжнародної спільноти [141].

Поряд із введенням наукових санкцій Україна ввела санкції проти РФ й в інших сферах, пов'язаних з музейною справою, діяльністю російських інститутів і організацій. Так, Україна ввела санкції щодо Російського географічного товариства, низки російських музеїв, університетів, наукових установ і громадських організацій.

Це передбачено підписаним 14 травня 2020 р. Президентом України Указом про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 р. «Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [142].

Цим Указом санкції терміном на три роки вводяться щодо таких російських установ і організацій:

– Державна наукова бюджетна установа «Академія наук Республіки Татарстан»;

– Всеросійська громадська організація «Російське географічне товариство»;

– Федеральна державна бюджетна установа культури «Державний Ермітаж»;

– Федеральна державна бюджетна установа культури «Державний музей образотворчих мистецтв імені О. С. Пушкіна»;

– Федеральна державна бюджетна установа науки «Інститут археології Російської академії наук»;

– Федеральна державна бюджетна освітня установа вищої освіти «Московський державний університет імені М. В. Ломоносова»;

– Федеральна державна бюджетна освітня установа вищої освіти «Тульський державний педагогічний університет ім. Л. М. Толстого» тощо.

Санкції проти РФ застосовуються також з позиції окремих державних структур України, наприклад, Міністерства освіти і науки України (МОН). Зокрема МОН звернулося до компаній Clarivate та Elsevier, яким належать найбільші реферативні, бібліографічні бази даних Web of Science та Scopus, із закликом:

- повністю припинити співпрацю з РФ;
- позбавити російські установи, а також установи, утворені з 2014 р. на тимчасово окупованих територіях України, доступу до баз даних Web of Science, Scopus і всіх інших електронних баз даних і інструментів, які належать компаніям;
- припинити співпрацю з громадянами РФ, які працюють у компаніях і їх представництвах;
- відмінити індексування реферативними, бібліографічними базами даних Web of Science та Scopus журналів, що видаються російськими установами, а також установами, що діють на тимчасово окупованих територіях України;
- припинити існування російського індексу наукового цитування (RSCI) як окремого індексу платформи Web of Science.

Також МОН порушило питання про виключення РФ із складу таких міжнародних організацій, як: Міжурядової океанографічної комісії ЮНЕСКО; Секретаріату Договору про Антарктику (ATS); Наукового комітету антарктичних досліджень (SCAR); Ради керуючих антарктичних програм (COMNAP); Міжнародного центру чорноморських досліджень (МЦЧД); Комітету із морських живих ресурсів Антарктики (АНТКОМ) [143, с. 91].

Незважаючи на те, що 16 вересня 2022 р. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) остаточно втратив юрисдикцію над РФ, що поставило під питання розгляд тисяч скарг, зокрема міждержавних скарг України до країни-агресорки, проте цю важливу міжнародну інституцію, на наш погляд, можна й далі активно

використовувати для тиску на РФ, застосування санкцій та притягнення її до відповідальності.

Загальновідомо, що основним завданням ЄСПЛ є забезпечення дотримання сторонами своїх зобов'язань згідно із Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Протоколами до неї. В умовах сьогодення ЄСПЛ є надією для України на досягнення справедливості на міжнародному рівні і притягнення до відповідальності РФ за масові порушення прав людини на території України, починаючи з 2014 р.

Правильно, на наш погляд, з цього приводу розмірковує науковець А. М. Іваницький, зазначаючи, що рішення ЄСПЛ за результатами розгляду міждержавних скарг України проти РФ можуть бути використані як докази в інших міжнародних судах та органах та мають величезний вплив на розгляд справ у Міжнародному суді ООН, міжнародних арбітражах та розслідуванні міжнародних злочинів РФ. Наразі на розгляді ЄСПЛ наявні чотири провадження за міждержавними скаргами України проти РФ, однак Росія не бере участі у процедурі розгляду справ за скаргами України та не має наміру виконувати рішення ЄСПЛ. Але, справи продовжуватимуть розглядатися Судом, по них обов'язково будуть прийняті обвинувальні рішення, які після закінчення війни стануть вагомими доказами російської агресії [144, с. 150].

Розглянуті у підрозділі санкційні заходи проти РФ яскраво свідчать про те, що: а) міжнародно-правовий примус для протидії країні-агресорки здійснюється Україною виключно в межах чинних норм та принципів міжнародного права (*міжнародно-правовий аспект санкційної політики України* – авт.), б) український законотворець створив для цього необхідну національну законодавчу базу (*національно-правовий аспект санкційної політики України* – авт.), в) темпи та сила застосування санкцій поступово нарощуються та здійснюється на стратегічній плановій основі (*динамічний аспект санкційної політики України* – авт.), г) у санкційній політиці активно враховується позитивний досвід держав світу та ЄС (*колабораційний аспект санкційної політики України* – авт.), ґ) налагоджена система взаємодії з державами світу та

країнами Європи для об'єднання спільних та злагоджених зусиль у протистоянні агресору (*синергічний аспект санкційної політики України* – авт.).

Проте, залишається багато невирішених проблем у сфері накладення та реалізації санкцій проти РФ. В цьому сенсі досить навести роздуми науковця Д. О. Новікова, який зазначає, що в Україні із санкціями є свої проблеми, а саме: відсутність належного нормативного регулювання, непрозорість впровадження, відсутність механізму оскарження тощо. Все це має негативний вплив на загальну санкційну політику: санкції перетворюються на інструмент торгу і конкурентної боротьби, шантажу і залякування, як результат вона дискредитує себе і втрачає довіру в нашій країні та на Заході.

Цей науковець також вважає за необхідне у подальшому удосконалити санкційне законодавство, у якому важливо визначити предмет санкцій, забезпечити створення ефективного та дієвого механізму контролю і попередження обходу санкцій. Звертається увага на необхідності розробити і запровадити порядок перевірки митними органами компонентів з російським походженням відповідно до європейського досвіду, з урахуванням національних особливостей, потреб та інтересів України (наприклад, щодо обсягу застосування). При розробці зазначеного механізму варто залучити вітчизняних виробників з метою вироблення переліку складових, які підлягатимуть контролю. Також необхідно запровадити відповідальність (адміністративного або кримінального характеру) за ввезення на територію України товарів з росії, білорусі, зокрема їх складових, що посилить ефективність санкційної політики. Важливим також, зазначає Д. О. Новіков, є налагодження постійного моніторингового контролю підсанкційних товарів, що походять з рф та білорусі, що здійснювала би Держмитслужба спільно із Європейською Комісією. Адже ефективність реалізації санкцій потребує регулярного аналізу та контролю, за результатами яких перелік заходів може бути оновленим [145, с. 355].

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження проблемних питань, що викладені вище, можна дійти наступних висновків:

– механізм застосування міжнародно-правових санкцій – це сукупність врегульованих міжнародним правом правил, що передбачають послідовні дії у вигляді організованих юридичних засобів з метою досягнення конкретних цілей з дотриманням відповідних процедур, які детально прописані в міжнародно-правових джерелах. Кожний юридичний засіб, що визначений у міжнародних правилах застосування санкцій, складає конкретну ланку правового механізму використання міжнародного примусу;

– Організація Об'єднаних Націй та її постійний орган – Рада Безпеки, є універсальними структурами, що володіють необхідними повноваженнями застосовувати міжнародний примус у вигляді санкції аж до застосування колективних збройних сил у випадку порушення міжнародного миру і безпеки, скоєння міжнародного злочину, що дестабілізує світовий правопорядок та ставить мир на межу воєнної катастрофи. В цьому сенсі їх роль в реалізації механізму санкцій є найважливішою;

– найголовнішу роль у процесі спостереження за здійсненням і контролем санкційних режимів відіграють Комітети з санкцій РБ ООН, бо вони є основною організаційною ланкою у загальному процесі реалізації санкційних режимів, координують зусилля, спрямовані на досягнення санкційних цілей, організують обмін інформацією про діяльність з виконання резолюцій, створення національних координаційних механізмів для забезпечення ефективності режиму санкцій, аналізують доклади про роботу з виконання резолюцій, вирішують питання з надання технічної та методичної допомоги країнам-членам у виконанні поставлених завдань, створюють групи незалежних експертів для нагляду за додержанням вимог резолюцій, надають рекомендацій з організації діяльності щодо виконання санкцій тощо;

– розподіл функцій між Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН створює необхідний баланс для вироблення політичної та правової доцільності і

правомірності застосування санкцій. Останнє є предметом обговорення на сесіях та спеціальних сесіях ГА щодо можливості та необхідності застосування санкцій, розробки заходів та їх ефективної реалізації в умовах дійсності стосовно конкретних суб'єктів-порушників міжнародного права. Звідси витікає зрозумілий висновок, що ефективність застосування санкцій відносно правопорушників міжнародних принципів та норм залежить саме від тісної взаємодії, взаємодопомоги та налагодженої діяльності ГА та РБ ООН;

– існують суттєві розбіжності між міжнародно-правовими економічними санкціями, як заходами примусу щодо країн-правопорушниць, та економічними війнами. Економічна війна це використання або загроза використання економічних засобів проти країни з метою послабити її економіку і тим самим зменшити її політичну і військову міць. Економічна війна також включає використання економічних засобів для того, щоб змусити супротивника змінити свою політику чи поведінку або підірвати його здатність підтримувати нормальні відносини з іншими країнами. У воєнний час економічна війна є природним і важливим доповненням до військових дій, але, знову ж таки, головна мета її – запобігти потраплянню ресурсів у руки ворога та отримати якомога більше ресурсів. Економічні санкції запроваджуються для того, щоб примусити, стримати, покарати або присоромити організації, які ставлять під загрозу їхні інтереси або порушують міжнародні норми поведінки. Санкції використовуються для досягнення цілого ряду зовнішньополітичних цілей, включаючи боротьбу з тероризмом, боротьбу з наркотиками, нерозповсюдження зброї масового ураження, просування демократії та прав людини, вирішення конфліктів і забезпечення кібербезпеки;

– особливістю санкцій європейських країн є, так званий, «Глобальний режим санкцій ЄС». Він застосовується виключно за порушення прав людини та був запроваджений в ЄС 7 грудня 2020 року. Цей режим є європейським аналогом «Акту Магнітського», він не має географічних обмежень і стосується будь-яких осіб чи установ по всьому світу, якщо вони причетні до серйозних порушень прав людини, таких як геноцид, тортури, вбивства та зникнення

людей, насильство, системні порушення прав людини на зібрання та асоціації. Персоніфікований список формується з ініціативи країн Євросоюзу, які представляють обґрунтовані пропозиції на розгляд Ради ЄС, та переглядається кожного року;

– ефективність санкційних режимів основних структур ООН, країн-членів ЄС, окремих держав світу проти РФ напряму залежить від багатьох чинників, але основним з них є створення належної та всеохоплюючої нормативно-правової бази, внесення до неї своєчасних змін та доповнень, які б відображали позитивний практичний досвід, накопичений суб'єктами міжнародного права за тривалий період з моменту незаконної анексії Кримського півострова, широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р. й до теперішнього часу;

– в системі міжнародно-правових санкцій проти РФ, як держави-агресорки, Україна займає одне з провідних місць, бо є безпосередньою жертвою агресії. Українські санкції зараз виглядають у формі цілісної і сталої системи елементів, у якій є свої чіткі цілі, визначені об'єкти спрямувань. Зараз склалася основна кількість суб'єктів-партнерів, з якими запроваджуються спільні примусові заходи. Завдяки набутому досвіду відсортовані найефективніші методи та засоби застосування колективних санкційних режимів. Україна, як член ООН, у своїй санкційній політиці користується міжнародними правилами, що знаходяться у підписаних та ратифікованих нею безлічі міжнародно-правових документах, згідно з якими сумлінно виконує взяті на себе зобов'язання суворо дотримуватися міжнародних принципів та норм у міжнародних відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права;

– як й в інших правових демократичних державах світу, в Україні створено належну нормативно-правову базу для запровадження санкцій, яка за основними параметрами відповідає міжнародним принципам та нормам. Застосування санкцій Україна здійснює не стрибкоподібно, без метушливості та поспішності, без реагування на шумові проблеми та незначні події, а на плановій чітко визначеній основі;

– український досвід застосування санкційних заходів свідчить, що з року в рік треба змінювати тактику та стратегію використання міжнародно-правового примусу, бо якщо цього не робити, то держава-агресорка швидко пристосовується до них, знаходить несподівані та непередбачувані способи та прийоми їхнього обходу, підшукує держави, що за рахунок отримання якихось сумнівних дивідендів допомагають РФ в цьому, відкопує в цілісній системі сукупних міжнародних санкцій неузгодженості, проріхи, пропуски, прогалини тощо. Зміни санкційної політики на тактичному рівні передбачають конкретні кроки, необхідні для досягнення проміжних цілей, у той же час на стратегічному рівні – це розробка та реалізація довгострокових планів дій високого рівня, який дозволить Україні досягти кінцевих санкційних цілей проти Росії та привести к повному руйнуванню її економіки;

– український законотворець для застосування санкцій створив необхідну національну законодавчу базу, темпи та сила використання санкцій поступово нарощуються та здійснюються на стратегічній плановій основі, у санкційній політиці активно враховується позитивний досвід держав світу та ЄС, налагоджено систему взаємодії з державами світу та країнами Європи для об'єднання спільних та злагоджених зусиль у протистоянні агресору;

– залишається багато невирішених проблем у сфері накладення та реалізації санкцій проти РФ, а саме: відсутність належного нормативного регулювання, непрозорість впровадження, відсутність механізму оскарження тощо. Все це має негативний вплив на загальну санкційну політику, коли санкції часто перетворюються на інструмент торгу або конкурентну боротьбу, шантаж і залякування, і як результат така політика дискредитує себе і втрачає довіру в нашої країні та країнах Заходу.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких консолідованих висновків:

1. Не можуть бути збудовані належні умови існування та функціонування світового співтовариства, якщо не буде створений міцний, сталий та всеохоплюючий міжнародний правопорядок, який би відповідав таким основним ознакам, як: обов'язкова урегульованість суспільних відносин на підставі норм міжнародного права (серед яких центральне місце мають займати норми *jus cogens*), реального та справжнього проведення в життя принципів верховенства права та інших принципів, що формують правомірну поведінку всіх суб'єктів права, прийняття державами правомірної поведінки як еталону побудови сучасних міжнародних відносин, реалізація права на застосування міжнародних примусових заходів у вигляді санкцій відносно недобросовісних суб'єктів міжнародного права, що відшуковують правові прогалини для скоєння міжнародних правопорушень з метою протиправної відмови від раніше прийнятих на себе зобов'язань або досягнення цілей, не сумісних з принципом і правилами мирного співіснування держав;

2. Міжнародно-правові санкції – це:

а) визначені нормами та принципами міжнародного права колективні або односторонні примусові заходи як збройного (відповідно до статті 42 Статуту ООН), так і неозброєного характеру (згідно із статтею 41 Статуту ООН) (міжнародно-нормативний критерій – авт.), що

б) застосовуються одноосібно державами чи міжнародними організаціями до інших держав, інших недержавних суб'єктів та фізичних осіб (суб'єктно-визначальний критерій – авт.), які

в) порушили норми і основоположні принципи міжнародного права (об'єктно-предметний критерій – авт.), –

г) з метою охорони та захисту існуючого стану міжнародного правопорядку, відновлення та відшкодування порушених прав, мають гарантувати гуманітарні права громадян держави-деліквента (телеологічний критерій – авт.) та

Г) негайно припиняються, якщо держава-правопорушниця відмовилась від продовження неправомірних дій та зобов'язалася компенсувати шкоду, що нанесена нею іншим державам та суб'єктам (заохочувальний критерій – авт.);

3. Підстави застосування санкцій, а також принципи, на яких вони мають вживатися, визначаються резолюціями Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, рішеннями та регламентами Ради Європейського Союзу, фактами порушень Загальної декларації прав людини, положень Статуту ООН, подіями скоєння протиправних дій державами, міжнародними організаціями, юридичними чи фізичними особами, що створює реальні або потенційні загрози міжнародним та національним інтересам, міжнародній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності окремих держав, сприяють терористичній діяльності, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого світового економічного розвитку, повноцінного здійснення та реалізації світовим людством належних їм прав і свобод;

4. Розвиток та становлення категорії «санкції» пройшли п'ять основних етапів: *перший етап* – період античності, коли існували стародавні цивілізації Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю, Стародавня Греція, Стародавній Рим тощо. Санкції на цьому *етані* носили суто примусовий характер, більше пов'язаний із відмовою держав-порушниць щодо своїх зобов'язань дотримуватися міжнародних правил у сфері торгівлі; *другий етап* – період Середньовіччя, коли перманентно відбувалася революція у військовій справі, стрімко з'являлися великі міста, налагоджувалися міжконтинентальні торговельні шляхи, розвивалася работоргівля, формувалися регіональні політико-економічні союзи. На цьому етапі санкції почали чітко оформлюватися та здійснюватися у рамках не тільки однієї держави, а в союзі із іншими державами, зароджувалися підвалини погляду на санкції як окремого міжнародно-правового інституту;

третій етап – охоплює період трьох століть (XVII – XIX ст.), коли пройшли так звані Промислова та Наукова революції, з'явилися нові способи виробництва. Це відобразилося на санкціях, які почали застосовуватися до держав-порушників не тільки з метою покарання або відшкодування збитків, але й поступового створення постійних загально обов'язкових міжнародних санкційних правил. На третьому етапі зароджувалися підвалини міжнародно-правових санкцій як окремого інституту міжнародного права; *четвертий етап* – знаменує створення першої міжнародної міждержавної організації Ліги Націй, основною метою якої було розвиток співробітництва, досягнення миру й безпеки між народами. В основі нового підходу, що вирішення суперечок, непорозумінь або конфліктів між державами має вирішуватися виключно шляхом переговорів і єдності між націями, лежала концепція санкцій, яка в наступні роки стала потужним інструментом стримування агресорів; *п'ятий етап* – пов'язаний із створенням після Другої світової війни глобальної міжнародної організації ООН з метою підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвитку співробітництва між державами світу. У Статуті ООН у Главі VII сформульовані основні міжнародні принципи застосування примусових заходів, які прийнято вважати санкціями ООН, що приймаються Радою Безпеки ООН для примушення держав-правопорушниць зупинити дії, спрямовані на погрозу миру, порушення миру або здійснення актів агресії. *П'ятий етап* продовжується до теперішнього часу та характеризується подальшим наповненням категорії «міжнародно-правові санкції» новим змістом, новими формами та видами;

5. Міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то завдяки рішучим санкційним колективним примусовим заходам такі дії припиняються, відновлюються порушені норми та принципи міжнародного права, держава-порушниця через реституцію повертається у попередній стан, що був до скоєння правопорушення, відновлюється «status quo» всіх міжнародних суб'єктів, що брали участь у застосування санкцій, держави-

правопорушниці примушуються до відшкодування нанесених збитків, а їх керівники до політичної та кримінальної відповідальності. Міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони. В останні роки обмежувальні заходи (санкції) застосовуються державами ЄС для здійснення спільної зовнішньої політики на підставі прийнятого єдиного міжнародного документу з метою змінити політику або діяльність конкретної держави;

6. Слушною є думка науковців, що застосування примусових заходів у вигляді санкцій відносно держав, що не порушили норми та принципи міжнародного права та не відмовлялись від виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, ніколи не розглядатиметься світовим демократичним суспільством у якості «нейтрального інструменту для підтримки міжнародного миру та безпеки», а самі держави, стосовно яких такі «санкційні заходи» застосовувалися, ніколи не змиряться з будь-яким неправомірним тиском на них та завжди знайдуть правові методи та засоби для захисту та відстоювання своїх законних інтересів. Міжнародно-правові санкції за своєю правовою природою мають використовуватися державами та міжнародними організаціями виключно задля впливу на агресивні та репресивні держави, а якщо останні скоїли міжнародне правопорушення, то колективними примусовими заходами такі дії припиняються. Міжнародно-правові санкції були та залишаються потужним засобом реагування глобальних демократичних акторів на будь-яку агресію з будь-якої сторони, але не задля задоволення своїх політичних амбіцій та досягнення інших гегемоністських цілей, а для виконання статутних цілей ООН;

7. У світлі складності та динаміки розвитку міжнародних відносин, класифікація міжнародних санкцій у міжнародному праві стає важливим і актуальним завданням. Одним із найважливіших і стратегічних факторів формування змісту санкцій є *юридичний контекст*, який визначає правовий статус санкцій та їх використання у різних сферах. Крім того, суттєвими в *політичні, економічні та соціокультурні фактори* також впливають на формування змісту санкцій. Політичні рішення, економічні умови та суспільні

цінності можуть визначати, які види санкцій застосовуються в конкретних обставинах та як вони спрямовані на досягнення конкретних цілей. На теперішній час немає чітко визначеної та сталої класифікації міжнародно-правових санкцій. Це пов'язано з тим, що у міру розвитку міждержавних відносин з кожним століттям, а зараз з кожним десятиріччям, якщо не з кожним роком, швидко з'являються нові види та форми застосування санкцій. На появу нових санкційних режимів впливають й ті держави, які намагаються обійти встановлені загально обов'язкові міжнародні правила, відверто відмовитися від взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, більше того, скоїти правопорушення, розв'язати збройні конфлікти та замахнутися на територіальну цілісність інших держав, здійснити агресію, поставити мир на межу ядерної воєнної катастрофи;

8. За науковими підходами міжнародно-правові санкції класифікують за: рівнями, цілями, видами, формами, суб'єктами, від яких походить ініціатива застосування санкцій, характером сил і засобів, що застосовуються в порядку здійснення санкцій (військові, невійськові) тощо. Доцільно окремо класифікувати міжнародні санкції, першочерговою метою яких є вплив на політику чи дії держави (групи держав), якщо вони вважаються загрозою міжнародному миру та безпеці: розповсюдження зброї масового знищення, участь у міжнародному тероризмі та вчинення значних порушень прав людини, транскордонна організована злочинність, наркобізнес, політичний і релігійний екстремізм, неконтрольовані локальні конфлікти, здатні підірвати основи світової стабільності та ін. Цілком можливим та перспективним напрямом класифікації санкцій можуть стати види санкційних режимів щодо їх застосування. Також багатонадійним напрямом класифікації санкцій може стати їх систематизація за видами відповідальності, але для цього потрібні додаткові дослідження інституту відповідальності у міжнародному праві;

9. Механізм застосування міжнародно-правових санкцій – це сукупність врегульованих міжнародним правом правил, що передбачають послідовні дії у вигляді організованих юридичних засобів з метою досягнення конкретних цілей

з дотриманням відповідних процедур, які детально прописані в міжнародно-правових джерелах. Кожний юридичний засіб, що визначений у міжнародних правилах застосування санкцій, складає конкретну ланку правового механізму використання міжнародного примусу;

10. Організація Об'єднаних Націй та її постійний орган – Рада Безпеки, є універсальними структурами, що володіють необхідними повноваженнями застосовувати міжнародний примус у вигляді санкції аж до застосування колективних збройних сил у випадку порушення міжнародного миру і безпеки, скоєння міжнародного злочину, що дестабілізує світовий правопорядок та ставить мир на межу воєнної катастрофи. В цьому сенсі їх роль в реалізації механізму санкцій є найважливішою;

11. Найголовнішу роль у процесі спостереження за здійсненням і контролем санкційних режимів відіграють Комітети з санкцій РБ ООН, бо вони є основною організаційною ланкою у загальному процесі реалізації санкційних режимів, координують зусилля, спрямовані на досягнення санкційних цілей, організують обмін інформацією про діяльність з виконання резолюцій, створення національних координаційних механізмів для забезпечення ефективності режиму санкцій, аналізують доклади про роботу з виконання резолюцій, вирішують питання з надання технічної та методичної допомоги країнам-членам у виконанні поставлених завдань, створюють групи незалежних експертів для нагляду за додержанням вимог резолюцій, надають рекомендацій з організації діяльності щодо виконання санкцій тощо;

12. Розподіл функцій між Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН створює необхідний баланс для вироблення політичної та правової доцільності і правомірності застосування санкцій. Останнє є предметом обговорення на сесіях та спеціальних сесіях ГА щодо можливості та необхідності застосування санкцій, розробки заходів та їх ефективної реалізації в умовах дійсності стосовно конкретних суб'єктів-порушників міжнародного права. Звідси витікає зрозумілий висновок, що ефективність застосування санкцій відносно

правопорушників міжнародних принципів та норм залежить саме від тісної взаємодії, взаємодопомоги та налагодженої діяльності ГА та РБ ООН;

13. Існують суттєві розбіжності між міжнародно-правовими економічними санкціями, як заходами примусу щодо країн-правопорушниць, та економічними війнами. Економічна війна це використання або загроза використання економічних засобів проти країни з метою послабити її економіку і тим самим зменшити її політичну і військову міць. Економічна війна також включає використання економічних засобів для того, щоб змусити супротивника змінити свою політику чи поведінку або підірвати його здатність підтримувати нормальні відносини з іншими країнами. У воєнний час економічна війна є природним і важливим доповненням до військових дій, але, знову ж таки, головна мета її – запобігти потраплянню ресурсів у руки ворога та отримати якомога більше ресурсів. Економічні санкції запроваджуються для того, щоб примусити, стримати, покарати або присоромити організації, які ставлять під загрозу їхні інтереси або порушують міжнародні норми поведінки. Санкції використовуються для досягнення цілого ряду зовнішньополітичних цілей, включаючи боротьбу з тероризмом, боротьбу з наркотиками, нерозповсюдження зброї масового ураження, просування демократії та прав людини, вирішення конфліктів і забезпечення кібербезпеки;

14. Особливістю санкцій європейських країн є, так званий, «Глобальний режим санкцій ЄС». Він застосовується виключно за порушення прав людини та був запроваджений в ЄС 7 грудня 2020 року. Цей режим є європейським аналогом «Акту Магнітського», він не має географічних обмежень і стосується будь-яких осіб чи установ по всьому світу, якщо вони причетні до серйозних порушень прав людини, таких як геноцид, тортури, вбивства та зникнення людей, насильство, системні порушення прав людини на зібрання та асоціації. Персоніфікований список формується з ініціативи країн Євросоюзу, які представляють обґрунтовані пропозиції на розгляд Ради ЄС, та переглядається кожного року.

15. Ефективність санкційних режимів основних структур ООН, країн-членів ЄС, окремих держав світу проти РФ на пряму залежить від багатьох чинників, але основним з них є створення належної та всеохоплюючої нормативно-правової бази, внесення до неї своєчасних змін та доповнень, які б відображали позитивний практичний досвід, накопичений суб'єктами міжнародного права за тривалий період з моменту незаконної анексії Кримського півострова, широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р. й до теперішнього часу;

16. В системі міжнародно-правових санкцій проти РФ, як держави-агресорки, Україна займає одне з провідних місць, бо є безпосередньою жертвою агресії. Українські санкції зараз виглядають у формі цілісної і сталої системи елементів, у якій є свої чіткі цілі, визначені об'єкти спрямувань. Зараз склалася основна кількість суб'єктів-партнерів, з якими запроваджуються спільні примусові заходи. Завдяки набутому досвіду відсортовані найефективніші методи та засоби застосування колективних санкційних режимів. Україна, як член ООН, у своїй санкційній політиці користується міжнародними правилами, що знаходяться у підписаних та ратифікованих нею безлічі міжнародно-правових документах, згідно з якими сумлінно виконує взяті на себе зобов'язання суворо дотримуватися міжнародних принципів та норм у міжнародних відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права;

17. Як й в інших правових демократичних державах світу, в Україні створено належну нормативно-правову базу для запровадження санкцій, яка за основними параметрами відповідає міжнародним принципам та нормам. Застосування санкцій Україна здійснює не стрибкоподібно, без метушливості та поспішності, без реагування на шумові проблеми та незначні події, а на плановій чітко визначеній основі;

18. Український досвід застосування санкційних заходів свідчить, що з року в рік треба змінювати тактику та стратегію використання міжнародно-правового примусу, бо якщо цього не робити, то держава-агресорка швидко пристосовується до них, знаходить несподівані та непередбачувані способи та

прийоми їхнього обходу, підшукує держави, що за рахунок отримання якихось сумнівних дивідендів допомагають РФ в цьому, відкопує в цілісній системі сукупних міжнародних санкцій неузгодженості, проріхи, пропуски, прогалини тощо. Зміни санкційної політики на тактичному рівні передбачають конкретні кроки, необхідні для досягнення проміжних цілей, у той же час на стратегічному рівні – це розробка та реалізація довгострокових планів дій високого рівня, який дозволить Україні досягти кінцевих санкційних цілей проти Росії та привести к повному руйнуванню її економіки;

19. Український законотворець для застосування санкцій створив необхідну національну законодавчу базу, темпи та сила використання санкцій поступово нарощуються та здійснюються на стратегічній плановій основі, у санкційній політиці активно враховується позитивний досвід держав світу та ЄС, налагоджено систему взаємодії з державами світу та країнами Європи для об'єднання спільних та злагоджених зусиль у протистоянні агресору;

20. Залишається багато невирішених проблем у сфері накладення та реалізації санкцій проти РФ, а саме: відсутність належного нормативного регулювання, непрозорість впровадження, відсутність механізму оскарження тощо. Все це має негативний вплив на загальну санкційну політику, коли санкції часто перетворюються на інструмент торгу або конкурентну боротьбу, шантаж і залякування, і як результат така політика дискредитує себе і втрачає довіру в нашої країні та країнах Заходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Устав ООН (повний текст). Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
3. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 40, ст.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 50-51, ст.2057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text>
5. Василенко В. А. Международно-правовые санкции. Монография. Киев. Главное издательство издательского объединения «Вища школа», 1982. 229 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24194>
6. Міжнародне публічне право: основи теорії : навчально-методичний посібник / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b21d4206-c83f-4032-bdd3-e0b85281a926/content>
7. Лихвар В. В. Поняття, підстави та суб'єкти міжнародно-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2024, № 2. С. 156 – 159. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2024.32>
8. Відповідальність у міжнародному праві та мирні засоби розв'язання міжнародних спорів. *Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО», Тема № 8. Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_8.html

9. Міжнародно-правова відповідальність. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародно-правова_відповідальність

10. Мала енциклопедія міжнародного права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 440 с. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/mala.pdf

11. Чернецька О. В. Міжнародно-правова відповідальність та міжнародно-правові санкції. *Міжнародне право XXI століття: сучасність та майбутнє: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародне право XXI століття: сучасність та майбутнє»*, 25 травня 2022 р. / Державний податковий університет, Навчально-науковий інститут права. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 250 - 253. 290 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/03/zbirnyk-na-20.06.22.pdf#page=250>

12. Resolution 2561 (2021) / adopted by the Security Council on 29 January 2021. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3899220?ln=ru&v=pdf>

13. General comment No. 24 (2017) on State obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the context of business activities. URL: <https://www.refworld.org/docid/5beaecba4.html>

14. Мулявка В. Є. Негативний вплив односторонніх санкцій на права людини. *Матеріали круглого столу з нагоди дня спротиву окупації автономної республіки Крим та міста Севастополя: Тези доповідей*. Київ: НАУ, 2023. 181 с. URL: <http://fmv.nau.edu.ua/science/kruhlyi-stil-z-nahody-dnia-sprotyvu-okupatsii-ar-krym/>

15. Нуруллаєв Ількін Садагат огли. До постановки питання про поняття і зміст санкцій у міжнародному публічному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2023. С. 509 – 512. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/116>

16. Малишева Ю. В. Відмежування поняття «санкції» від суміжних понять «примусові заходи» та «контрзаходи» в міжнародному праві. *Часопис*

Київського університету права. 2014. № 1. С. 320–324. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_76

17. Sanctions (Diplomatic, Economic, or Military). The Practical Guide to Humanitarian Law. *Médecins Sans Frontières*, URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/sanctions-diplomatic-economic-or-military/>

18. Anne-Marie La Rosa, Sanctions as a means of obtaining greater respect for humanitarian law: a review of their effectiveness. *International Review of the Red Cross*. Volume 90 Number 870 June 2008. Pp. 221 – 247. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-870.pdf>

19. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Офіційний переклад. Ратифіковано із заявами та поправками до нього Законом України № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

20. Emmanuel Decaux, The definition of traditional sanctions: their scope and characteristics. *International Review of the Red Cross*. Volume 90 Number 870 June 2008. Pp. 249 – 257. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-870.pdf>

21. Xavier Philippe, Sanctions for violations of international humanitarian law: the problem of the division of competences between national authorities and between national and international authorities. *International Review of the Red Cross*. Volume 90 Number 870 June 2008. Pp. 359 – 370. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-870.pdf>

22. Sanctions, international law and seizing Russian assets. Research Briefing by Dr Patrick Butchard, 7 November 2024. UK Parliament. House of Commons Library. 106 p. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10034/>

23. Ясько Т. С., Ткаченко О. В. Санкції в міжнародному праві: баланс між законністю, ефективністю та гуманітарними проблемами. «Молодий вчений», № 2 (126), лютий, 2024 р. С. 58 – 61. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-2-126-13>

24. Соколовська О. М. Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3(55). С. 82 –86. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/269556/265039> (дата звернення 29.03.2023).
25. Саєнко М.І. Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід щодо застосування санкцій у сфері політичного фінансування. *Матеріали Регіонального круглого столу (м. Дніпро, 29 жовтня 2019 р.)*. С. 16 – 19. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/4924/1/3.pdf>
26. Корнєва П. М., Атаманчук Ю. І., Феньків В. В. Реторсії та санкції як види міжнародної відповідальності в міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2023. С. 688 – 692. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/166>
27. Денисов В. Н. Санкції. Енциклопедія міжнародного права : У 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3. М—Я. Київ : Академ періодика, 2019. 992 с.
28. Янакаєва К. М. Історичні аспекти становлення інституту санкцій у міжнародному праві. *Право і суспільство. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2015. № 5.2(3). С. 52 – 57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5.2%283%29_10
29. Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.
30. Панченко В. Г. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики в контексті реалізації національних інтересів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 10 – 16. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5665&i=1>
31. Ладуба Микола. Передостанній аргумент королів: що таке ембарго, яким воно буває і як його застосовують. *MC.today = Media for Creators*. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-embargo/>

32. Шаренко М. С., Пілат О. В., Сумцова С. О. Фінансові санкції як інструмент міжнародної політики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 86: частина 4. С. 157 – 162. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.25>
33. Сиротенко Ю. В. Поняття та види міжнародно-правових санкцій. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5302346-e866-4645-96d9-4198f5c14b76/content>
34. Мадіссон В. Примус політичний. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf
35. Biersteker, Thomas, Zuzana Hudakova, and Marcos Tourinho, *UN SanctionsApp: An Interactive Database of UN Sanctions*, August 2020, available at <https://unsanctionsapp.com>.
36. Величко К. Ю. Економічна дипломатія України в умовах війни. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. праць. Харків : ДБТУ, 2024. Вип. 2 (36). С. 64 – 75. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61540/1/zb-npr-econ-strat-02-2024v-64-75.pdf>
37. Мамедов Гюндюз. Санкції чи нові інструменти міжнародного права? Сайт «Українська правда», 23 лютого 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/23/7325015/>
38. Матвійчук Н. В. Міжнародні санкції як інструмент зовнішньої політики. *Вісник Маріупольського державного університету*, серія: історія. політологія, 2022, вип. 33-34. С. 71 – 79. URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/8%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/8%20(2).pdf)
39. Sanctions (Punishment). The Method for Punishment. The Practical Guide to Humanitarian Law. *Médecins Sans Frontières*, URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/sanctions-punishment/>

40. Медведєва М. О. Застосування контрзаходів і санкцій у міжнародному праві навколишнього середовища. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 57. С. 475 – 481. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58765/22-Medvedyeva.pdf?sequence=1>
41. Абдуллаєв Р. А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 293 – міжнародне право. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. 198 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c41a1ebc-8cbf-4cfc-887a-818683b1209a/content>
42. Мулявка В. Є. Міжнародні санкції, як одна із форм забезпечення миру та безпеки. *Матеріали круглого столу «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука»*: Тези доповідей. Київ: НАУ, 2022. С. 45 – 47. URL: <http://fmv.nau.edu.ua/science/kruhlyi-stil-yevropeiski-standarty/>
43. Кравець В. Б. Проблеми юридичної природи міжнародно-правових санкцій. *Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування*. 29 січня 2025 р. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1754
44. The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924). 2008 *Lillian Goldman Law Library*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp
45. Надібський М. І., Майстренко Ю. І. Статут Ліги Націй очима сьогодення. 2019. С. 104 – 105. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b65e3481-edb1-45a8-bbc4-8dfd91fae67e/content>
46. Ліга Націй та її історична роль. *КНУ імені Тараса Шевченка*. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/47.htm>
47. Шульженко Ф. П. Філософсько-правова природа свавілля в міжнародних відносинах. *Київський часопис права*. 2022. No 4. С. 16 – 24. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.2>

48. Шульженко Ф. П. Політико-правове свавілля в міжнародних відносинах: філософсько-правовий концепт. Міжнародно-правові та гуманітарні питання забезпечення державного та економічного суверенітету в умовах регіональних та глобальних конфліктів: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (5 листопада 2022 року) / Ред. кол.: Кузьменко О.В., Шульженко Ф.П., Чорна В.Г. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2022. 263 с. С. 9 – 11. URL: <https://drive.google.com/file/d/10Dl3zoR-iUa8RVb3hLgo46NJsYLkGtRY/view>

49. Гаврилова Олена, Блог № 2 – Види санкцій, які застосовуються під час війни. Міжнародний досвід. *Сайт VB PARTNERS*, 02.02.2023. URL: <https://vbpartners.ua/publikacziyi/blog-2-vidi-sankcij-jaki-zastosovujutsja-pid-chas-vijni-mizhnarodnij-dosvid>

50. Thematic study of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, including recommendations on actions aimed at ending such measures. United Nations, General Assembly, Distr.: General 11 January 2012. A/HRC/19/33. Pp. 11. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/19/33>

51. Summary of the biennial Human Rights Council panel discussion on unilateral coercive measures and human rights. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Human Rights Council Forty-third session 24 February–20 March 2020 A/HRC/43/36. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/43/36>

52. Резюме панельної дискусії Ради з прав людини, що проводиться раз на два роки щодо односторонніх примусових заходів і прав людини – Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини. *Управління Верховного Комісара з прав людини*, 01 грудня 2017 р. A/HRC/37/31. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/reports/ahrc3731-summary-biennial-human-rights-council-panel-discussion-unilateral>

53. Коваль Д., Бернацький Б. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права. *Центр*

прав людини ZMINA. Аналітичний звіт. Київ, 2023. 96 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/03/zmina-encyclopedia-of-sanctions_web.pdf

54. Карлюга Є. К. Поняття санкцій в доктрині міжнародного права. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 152 – 163. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304889>

55. Tom Ruys. (2016). Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. Forthcoming in Larissa van den Herik (ed.), *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* (Edward Elgar Publishing) URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/ssrn-2760853.pdf>

56. Alexandra Hofer. (2017). Legal questions arising from non-UN sanctions and their implications: the case of US sanctions against Russia. SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3141809

57. Богуцький П. Про санкції: санкційний механізм і національна безпека. Портал Українське право. 01.03.2021. URL: <https://ukrainepravo.com/scientificthought/naukova-dumka/pro-sanktsiyi-sanktsiynyy-mekhanizm-i-natsionalnabezpeka/>

58. Хавронюк, М. Про «санкції» як спеціальні обмежувальні заходи: регламентація і ризики застосування. Медія-реформа. 01.03.2021. URL: <https://rpr.org.ua/news/pro-sanktsii-iak-spetsial-ni-obmezhuval-ni-zakhody-rehlamentatsiia-i-ryzyky-zastosuvannia/>

59. Семишоцький Л. Чи не загрожують національній безпеці методи її захисту? *Закон і Бізнес. Верховенство санкцій*. 12 с. URL: https://zib.com.ua/ua/147253-chi_ne_zagrozhuut_nacionalniy_bezpeci_metodi_ii_zahistu.html

60. Гомля І. А., Микитенко Д. О. Правова природа санкцій ЄС, їх місце в системі зовнішньої політики та безпеки. *Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «ЛЮГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. No 8. Грудень, 2019. С. 140 – 145. DOI 10.36074/2617-7064.08.034

61. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy.

COUNCIL OF Brussels, 2 December 2005 THE EUROPEAN UNION. URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vj6ipfhvg8zv>

62. Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002). Document 12002E/TXT. OJ C 325, 24.12.2002, p. 33–184. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tec_2002/oj/eng

63. Grégoire Mallard and Jin Sun, International Law, Security, and Sanctions: A Decolonial Perspective on the Transnational Legal Order of Sanctions. Annual Review of Law and Social Science. Vol. 20. Pp. 97 – 116. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-042022-111630>

64. Different types of sanctions. *Official website of the Council of the EU and the European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/different-types>

65. Sanctions: What They Are, Common Types, & How to Screen Customers. 2025 Unit21, Inc. URL: <https://www.unit21.ai/fraud-aml-dictionary/sanctions>

66. Militärische Sanktionen. URL: <http://www.whywar.at/frieden-machen/politische-perspektiven/sanktionen/militaerische-sanktionen/>

67. What is International Sanctions? Sanction Scanner URL: <https://www.sanctionscanner.com/knowledge-base/international-sanctions-113>

68. Мулявка В. Є. Фактори формування змісту у визначенні та видова характеристика санкцій в міжнародному публічному праві. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 1, 2024. С. 714 – 718. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.126>

69. Голубева В. О. Теоретичні та організаційно-правові аспекти міжнародних санкцій. *Напрямок 8. Міжнародне публічне та приватне право*. С. 163 – 167. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d0423e37-70c6-494a-8432-ec8e213bda1f/content>

70. Гаврилова Олена, Блог № 2 – Види санкцій, які застосовуються під час війни. Міжнародний досвід. *Сайт VB PARTNERS*, 02.02.2023. URL: <https://vbpartners.ua/publikacziyi/blog-2-vidi-sankcij-jaki-zastosovujutsja-pid-chas-vijni-mizhnarodnij-dosvid>

71. Про національні та міжнародні санкції: проект Закону України від 03.12.2020 № 4454. Вноситься народним депутатом України Наливайченком В. О. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI03819A?an=3>

72. Еволюція наукового класифікування: курс лекцій для студентів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа», ОС «Бакалавр», ОС «Молодший бакалавр» / укладач К.М. Мовчан. Мукачево: РВЦ МДУ. 68 с. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8029/1/Evolution_of_scientific_classification_a_course_of_lectures_for_students.pdf

73. Міжнародне публічне право, 2012 р. (навчальний посібник). § 8. Міжнародно-правові санкції. *Мего-Інфо - Юридичний портал №1*. URL: <http://mego.info/node/24197>

74. Соколовська О. М. Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(55) 2022. С. 82 – 86. DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269556](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269556)

75. Ратушний С. М., Намясенко О. К. Міжнародні санкції в системі регулювання міжнародних комерційних відносин. Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція, № 2 (35), 2022. С. 112 – 116. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-2.23>

76. Ведькал В. А., Агамалієв Е. А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 575 – 577. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/149>

77. Морозюк Руслан, Відповідальність держав у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право. Міжнародне право*. 11/2017. С. 249 – 251. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/55.pdf>

78. Myron Yankiv, Kostyantyn Flissak, Economic sanctions in contemporary international relations: new forms of implementation. KWARTALNIK NAUK O PRZEDSIĘBIORSTWIE. 2020 / 4. Pp. 5 – 14. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/2535-Tekst%20artyku%C5%82u-4592-1-10-20210107.pdf>

79. Громовенко К. В. Економічні санкції: міжнародно-правові аспекти ефективності. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 4, 2021. С. 70 – 77. DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.265>
80. Бондаренко Б. Механізм дії державно-правових закономірностей. *Підприємництво, господарство і право. Теорія держави і права*. 1/2020. С. 148 – 153. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.27>
81. Умови правомірності та механізм застосування міжнародно-правових санкцій. StudFiles. *Національний авіаційний університет*. Файл: Оніщенко квал..doc. URL: <https://studfile.net/preview/9040444/page:5/>
82. Sanctions and Other Committees. United Nations. Security Council. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/ru/content/repertoire/sanctions-and-other-committees>
83. Янакаєва К. М. Питання реалізації санкцій РБ ООН на міжнародному та національному рівнях. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова*, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 317 – 320. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9823/1/Ynakaeva.pdf>
84. Комітет Ради Безпеки, заснований резолюцією 864 (1993) про положення в Анголі. Створення та мандат. *Довідник з практики Ради Безпеки - Додаток за 1993-1995 роки. Глава V. Допоміжні органи Ради Безпеки*. URL: https://main.un.org/securitycouncil/sites/default/files/ru/sc/repertoire/93-95/93-95_05.pdf#page=32
85. Monitoring and reporting. Repertoire of the Practice of the Security Council. Chapter V. Subsidiary organs of the Security Council. Pp. 197. URL: https://main.un.org/securitycouncil/sites/default/files/en/sc/repertoire/96-99/96-99_05.pdf#page=11
86. Комітет Ради Безпеки, заснований резолюцією 864 (1993) про положення в Анголі. Виконання мандату. Спостереження та подання докладів *Довідник з практики Ради Безпеки - Додаток за 1993-1995 роки. Глава V*.

URL: https://main.un.org/securitycouncil/sites/default/files/ru/sc/repertoire/00-03/00-03_05.pdf#page=9.

87. Security Council resolution 2253 (2015) [on renaming of Al-Qaida Sanctions Committee as "1267/1989/2253 ISIL (Da'esh) and Al-Qaida Sanctions Committee" and the Al-Qaida Sanctions List as "ISIL (Da'esh) and Al-Qaida Sanctions List" and extension of the mandate the Office of the Ombudsperson for a period of 24 months from the date of expiration of its current mandate in Dec. 2017]. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/814700?v=pdf#files>.

88. Комітети з санкцій та інші комітети з контролю за здійсненням обов'язкових заходів. *Організація Об'єднаних Націй. Рада Безпеки. Довідник з практики*. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/repertoire/sanctions-and-other-committees>

89. Малишева Ю. В. Умови ефективності цілеспрямованих міжнародно-правових санкцій Ради Безпеки ООН. *Часопис Київського університету права. Правова система України й міжнародне право, порівняльне правознавство*. 2014/3. С. 284 – 288. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/Chkup_2014_3_68.pdf

90. United Nations Security Council Consolidated List. *United Nations Security Council*. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/un-sc-consolidated-list>

91. Зведений перелік Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Підготовлений: 10 лютого 2025 року. URL: <https://scsanctions.un.org/8v2jvru-all.html>

92. Maggie Mills, Thomas Poston and Oona A. Hathaway. How to Make Russia Pay to Rebuild Ukraine. *Just Security, Reiss Center on Law and Security at New York University School of Law*. 20.04. 2024. URL: <https://www.justsecurity.org/92460/how-to-make-russia-pay-to-rebuild-ukraine/>

93. Михайлів Д. С. Особливості застосування санкцій ООН. Юридичний науковий електронний журнал, № 6 2017. С. 385 – 387. URL: http://lsej.org.ua/6_2017/113.pdf

94. Resolution 2623 (2022) / adopted by the Security Council at its 8980th meeting, on 27 February 2022. United Nations S/RES/2623 (2022). URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/S_RES_2623_\(2022\)-EN.pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/S_RES_2623_(2022)-EN.pdf)

95. UN Security Council Resolution "Unity for Peace". 03.11.1950, № 377 (V). С. 11 – 14. URL: [https://docs.un.org/ru/A/RES/377\(V\)](https://docs.un.org/ru/A/RES/377(V))

96. Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (11th emergency special sess. : 2022). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=ru&v=pdf>

97. Михайлов Дмитро. США пропонують включити до Радбезу ООН ще шістьох постійних членів без права вето. *Суспільне новини у соцмережах та месенджерах*. 12.06.2023. URL: <https://suspilne.media/505543-ssa-proponuut-vkluciti-do-radbezu-oon-se-sist-postijnih-cleniv-bez-prava-veto/>

98. Касинюк І. В. Санкції Ради Безпеки ООН за вчинення актів агресії: на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016. Серія ПРАВО. Випуск 37. Том 3. С. 127 – 130. URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/nvuzhpr_2016_37\(3\)_32.pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/nvuzhpr_2016_37(3)_32.pdf)

99. Resolution 1320 (2000) Adopted by the Security Council at its 4197th meeting, on 15 September 2000. United Nations, S /RES/1320 (2000). Security Council Distr.: General 15 September 2000. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/2000/en/41100?prevDestination=search&prevPath=/search?keywords=Security+Council+resolution+1320+%282000%29+%5Bon+deployment+of+troops+and+military+observers+within+the+UN+Mission+in+Ethiopia+and+Eritrea+%28UNMEE%29%5D&sort=score&order=desc&result=result-41100-en>

100. Resolution 1298 (2000) Adopted by the Security Council at its 4144th meeting, on 17 May 2000. United Nations S/RES/1298 (2000). Security Council Distr.:

General 17 May 2000. URL:
[file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/S_RES_1298\(2000\)-EN.pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/S_RES_1298(2000)-EN.pdf)

101. Resolution 1221 (1999) Adopted by the Security Council at its 3965th meeting, on 12 January 1999. Security Council Distr. GENERAL S/RES/1221 (1999)12 January 1999. URL:
<https://www.refworld.org/legal/resolution/unsc/1999/en/113329>

102. Марич А. В. Санкційні механізми виключення держав з міжнародних організацій. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Розділ XI. Міжнародне право. С. 905 – 913. DOI
<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.152>

103. ЄС продовжив економічні санкції проти Росії ще на пів року (оновлено). Сайт Forbs від 27 січня 2025 року. URL: <https://forbes.ua/news/kraini-es-pogodili-prodovzhennya-sanktsiy-proti-rosii-27012025-26640>

104. Mark Harrison, Economic warfare: Lessons from two World Wars. 10 Oct 2023. CEPR. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/economic-warfare-lessons-two-world-wars>

105. George Shambaugh, Economic warfare. International law. Britanica. URL:<https://www.britannica.com/topic/economic-warfare>

106. Robert Loring Allen. Soviet Economic Warfare. AMAZON. 9 September 2021. Pp. 312. URL: <https://www.amazon.sg/Soviet-Economic-Warfare-Robert-Loring/dp/1014686024>

107. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічної війни: причини та наслідки. *Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави»* (Харків, 07 червня 2024 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 289 – 292. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_07-06-2024_Zbirka_tez.pdf

108. Jonathan Masters, What Are Economic Sanctions? 2025. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-are-economic-sanctions>

109. Brent Radcliffe, How Economic Sanctions Work. *Investopedia*. August 30, 2024. URL: <https://www.investopedia.com/articles/economics/10/economic-sanctions.asp>

110. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічних санкцій у міжнародному праві. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 356 – 358. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repositary/Konferentsiia_21-04-2023_Zbirka_tez.pdf

111. Шамраєва В. М. Правові основи санкційної політики Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис. Актуальні проблеми історико-правової науки*. 4-2022, Ч. 3. С. 205 – 211. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.34>

112. Гаврилова Олена, Блог № 2 – Види санкцій, які застосовуються під час війни. Міжнародний досвід. *Сайт VB PARTNERS*, 02.02.2023. URL: <https://vbpartners.ua/publikacziyi/blog-2-vidi-sankcij-jaki-zastosovujutsja-pid-chas-vijni-mizhnarodnij-dosvid>

113. ЄС ухвалив 15-й пакет обмежувальних заходів у відповідь на загарбницьку війну Росії проти України. 17.12.2024. *Офіційний вебсайт Представництва Європейського Союзу в Україні*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232

114. Закон Магнітського. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%9C%D0%B0%B3%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE

115. Єврокомісія внесла пропозицію про майбутній «список Магнітського» ЄС. *Офіційний вебсайт ЛВ.ua*. 20.10.2020 URL: https://lb.ua/world/2020/10/20/468491_ievrokomisiya_vnesla_propozitsiyu_pro.html

116. Європейська Конвенція з прав людини, від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

117. European Parliament resolution of 23 November 2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism. Wednesday, 23 November 2022. Strasbourg. Texts tabled : RC-B9-0482/2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0405_EN.html

118. Бенедисюк С. В., Оніщенко Н. М. До питання про правову природу санкцій. *Law and International Law. Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises»* (April 26-28, 2024). Tokyo, Japan. No 198. С. 248 – 251. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/6022>

119. Types of sanctions. Government of Canada. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/types.aspx?lang=eng

120. Кучмієнко О., Джейк Лоутер Застосування міжнародних санкцій: австралійський і шведський підходи. *Асоціація правників України*. 16 лютого 2021 р. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8268/>

121. Ensuring a just peace in Ukraine and lasting security in Europe. Resolution 2516 (2023). Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33142/html>

122. Support for the reconstruction of Ukraine. Resolution 2539 (2024). Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33494/html>

123. ЄС продовжив на рік дію глобальних санкцій за порушення прав людини. Укрінформ, 17 лютого 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3628194-es-prodovziv-na-rik-diu-globalnih-sankcij-za-porusenna-prav-ludini.html>

124. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України : аналіт. доп. / [А. Бобровицький, Н. Гавриленко, А. Гончарук, І.

Ус, Г. Широкий, Р. Юлдашев] ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2023. 76 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2023.10>

125. Definition of Aggression, United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX). 2319th plenary meeting, 14 December 1974. *Human Rights Library*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/GAres3314.html>

126. Василенко В. Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії. *Універсум. Дипломатія*. 2016. № 1 – 2. С. 14 – 18. URL: <https://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/26.pdf>

127. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 року № 129-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 10, ст.68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>

128. Державний реєстр санкцій. *Офіційний Вебсайт Апарату РНБО України*. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/>

129. Санкції проти РФ. *Офіційний Вебсайт Міністерства закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf>

130. План дій щодо посилення санкцій проти Російської Федерації. Міжнародна Робоча Група з Питання Санкцій Проти Росії. Дата публ.: 19.04.2022. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/14/09/ec9604286261bb499fd3ee12e0df3bbf_1650466841.pdf

131. Бураковський Ігор. Санкції є лише одним з інструментів тріади для перемоги над РФ. *Інтерв'ю телеканалу FREEDOM від 11 січня 2025 р.* URL: <https://uatv.ua/uk/sanktsiyye-lyshe-odnym-z-instrumentiv-triady-dlya-peremogy-nad-rf-burakovskiy/>

132. Кінша Дар'я, Зеленський ввів у дію санкції РНБО проти виробників та постачальників дронів для РФ. *Суспільні новини, офіційний сайт*. 2 грудня

2024 p. URL: <https://suspilne.media/893493-zelenskij-vviv-u-diu-sankcii-rnbo-proti-virobnikiv-ta-postacalnikiv-droniv-dla-rf/>

133. Anna Menshenina, Economic sanctions as a foreign policy tool in the light of Russia`s war against Ukraine. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2022. Випуск 32. С. 56 – 62. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1291/1059>

134. Зельвенська Ю., Каленюк Д. Розумні санкції, або Як подолати «глибоку стурбованість». *Центр Протидії Корупції 2012 - 2024*. URL: <https://antac.org.ua/news/rozumni-sanktsiji-abo-yak-podolaty-hlyboku-sturbovanist/>

135. Саракуца М. О. Місце Європейської Служби зовнішньої діяльності в системі органів Європейського Союзу. *Правова держава*, № 15, 2012. С. 283 – 286. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9090b569-0123-42e6-8243-ff89f6f548fb/content>

136. Yaryna Turchyn, Yuliia Dyminska. European external action service (EEAS) as an instrument for intensification of EU international influence: the state and proposals for changes. *SHV*. 2018 рік; Том 4, номер 1: С. 47-54. URL: <https://science.lpnu.ua/shv/all-volumes-and-issues/volume-4-number-1-2018/european-external-action-service-eeas-instrument>

137. Шостак Кирило. Україна готує нові санкції проти Росії: кого вони торкнуться. *ТСН*, 05.02.2025 р. URL: <https://tsn.ua/ato/ukrayina-gotuye-novi-sankciyi-proti-rosiyi-kogo-voni-torknutsya-2760078.html>

138. Про затвердження Плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 137-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-2024-%D1%80#Text>

139. Кушніренко О. М., Гахович Н. Г. Імплементация європейських принципів в стратегічному плануванні повоєнного відновлення України. *Електронне наукове видання. Науковий вісник міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*. DOI 10.56197/2786-5827/2023-2-2-2

140. Загородній А. Г. Наукова дипломатія в умовах повномасштабної війни в Україні. *Виступ на зустрічі президентів та представників академій наук з нагоди започаткування довгострокової програми підтримки українських колективів при Польській академії наук, здійснюваної у співпраці з Національною академією наук США та іншими партнерами.* DOI: <https://doi.org/10.15407/vism2023.07.003>

141. Bazaliy Ya., Garaschuk O., Gogotsi Yu., Anisimov I., Kvit S., Zagorodny A. Ukraine: don't relax scientific sanctions against Russia. *Nature*. 2023. 615: 34. DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00554-8>

142. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 року «Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України №184/2020 від 14 травня 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1842020-33629>

143. Антонова О. Р. Особливості застосування міжнародних санкцій у сфері освіти і науки засобами державного управління і права. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах*, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15-28 квітня 2022 р.; ред. колегія : І. О. Дегтярьова, В. С. Куйбіда, П. М. Петровський та ін., уклад. Т. О. Мельник. Т. 2. Київ: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. С. 90 – 93. (240 с.) URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t2.pdf#page=90>

144. Іваницький А. М. Міждержавні скарги України проти РФ в ЄСПЛ: правові виклики, перспективи та роль суду у вирішенні міждержавних конфліктів. «Young Scientist», No 6 (130), 2024. С. 147 – 151. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-8>

145. Новіков Д. О. Генезис та еволюція санкційної політики України. *Наукові записки Університету розвитку людини «Україна». Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 352 – 356. DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-352-356

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мулявка В. Є. Фактори формування змісту у визначенні та видова характеристика санкцій в міжнародному публічному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 714-718. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.126>

2. Мулявка В. Є. Правова природа санкцій: міжнародно-правовий та національний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. № 2. С. 207-214. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.36>

3. Мулявка В. Є. До визначення ролі ООН у застосуванні міжнародних санкцій в сучасних умовах: політико-правові та практичні аспекти. *Право і суспільство*. № 2. 2025. С. 521-530. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.71>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Мулявка В. Є. Міжнародні санкції, як одна із форм забезпечення миру та безпеки. Матеріали круглого столу «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука»: Тези доповідей (м. Київ, 10 листопада 2022 року). Київ: НАУ, 2022. С. 45-47 (форма участі – онлайн).

5. Мулявка В. Є. Негативний вплив односторонніх санкцій на права людини. Матеріали круглого столу з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Тези доповідей (м. Київ, 23 лютого 2023 року). Київ: НАУ, 2023. С. 93-95 (форма участі – онлайн).

6. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічної війни: причини та наслідки. Юридичні аспекти протидії сучасним загрозам сталому розвитку: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 07 червня 2024

року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 289-292 (форма участі – онлайн).

7. Мулявка В. Є. Визначення поняття економічних санкцій у міжнародному праві. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 356- 358 (форма участі – онлайн).